

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ “การเช่าที่ดินของครัวเรือนเกษตรกรในประเทศไทยและผลกระทบต่อ สวัสดิการทางเศรษฐกิจของครัวเรือน”

The Land Rental Market in Thai Agriculture and Its Impact on
Household Welfare

โดย ดร.อุชุก ดั่งงบุตรศรี

กรกฎาคม 2560

สัญญาเลขที่ RDG5920034

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ “การเช่าที่ดินของครัวเรือนเกษตรกรในประเทศไทยและผลกระทบต่อ
สวัสดิการทางเศรษฐกิจของครัวเรือน”

The Land Rental Market in Thai Agriculture and Its Impact on
Household Welfare

ดร.อุชุก ดำรงบุตรศรี

ภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและทรัพยากร
คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยและต้นสังกัด

(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย
สกว.และต้นสังกัดไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

รหัสโครงการ : RDG5920034

ชื่อโครงการ : การเช่าที่ดินของครัวเรือนเกษตรกรในประเทศไทยและผลกระทบต่อสวัสดิการทางเศรษฐกิจของครัวเรือน

ชื่อนักวิจัย : ดร.อุชุก ต้วงบุตรศรี

หน่วยงาน : ภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและทรัพยากร คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

อีเมล : uchook@gmail.com

ระยะเวลาโครงการ : เริ่มต้น 1 กุมภาพันธ์ 2559 สิ้นสุด 31 มกราคม 2560 รวมเวลาทั้งสิ้น 12 เดือน และได้ขอขยายเวลาออกไปจนถึง 31 พฤษภาคม 2560

บทคัดย่อ

ผลการศึกษานี้สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่องบทบาทของตลาดเช่าที่ดินต่อการพัฒนาเศรษฐกิจครัวเรือนเกษตรกรในหลายๆ ประเทศ โดยพบว่า ตลาดเช่าที่ดินช่วยลดความเหลื่อมล้ำในการถือครองที่ดินและช่วยยกระดับรายได้ครัวเรือนจากภาคเกษตรอย่างชัดเจน ครัวเรือนที่มีที่ดินในการถือครองเป็นเจ้าของมากจะปล่อยเช่าที่ดินให้ครัวเรือนที่ขาดแคลนที่ดินทำกิน ดังจะเห็นได้ว่า ครัวเรือนผู้เช่ามีที่ดินของตนเองเป็นเจ้าของเพียง 14.46 ไร่ แต่มีการเช่าที่ดินมากถึง 28.67 ไร่ต่อครัวเรือน เช่นเดียวกัน ครัวเรือนผู้ปล่อยเช่าเป็นเจ้าของที่ดินมากถึง 50.74 ไร่ และมีการปล่อยเช่าราว 20 ไร่ ผลการศึกษาจากแบบจำลองเศรษฐกิจมิติข้าวจึงสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเช่าที่ดิน ได้แก่ ความสามารถในการผลิต จำนวนสมาชิกในครัวเรือน อายุหัวหน้าครัวเรือน และรายได้จากการเกษตรปีก่อน การขยายขนาดที่ดินเช่าเพิ่มขึ้น 1 ไร่ จะเพิ่มรายได้สุทธิจากการเกษตรราว 1,161 บาท หรือเท่ากับว่ารายได้สุทธิจากการเกษตรของครัวเรือนผู้เช่าสูงกว่าครัวเรือนที่ไม่ได้เช่าที่ดินราว 18,292 บาท มูลค่าทรัพย์สินทางการเกษตรแทบไม่ช่วยเพิ่มรายได้สุทธิจากการเกษตรเลยเนื่องจากทรัพย์สินส่วนมากเป็นเครื่องจักรขนาดเล็ก จำนวนสมาชิกในครัวเรือนไม่ส่งผลต่อรายได้สุทธิจากการเกษตรแต่มีบทบาทอย่างมากต่อการเพิ่มรายได้สุทธินอกภาคเกษตร รัฐควรให้ความสำคัญกับตลาดเช่าที่ดินมากขึ้นในฐานะกลไกที่ช่วยแก้ปัญหาความยากจนและปัญหาการไร้ที่ดินทำกิน ซึ่งมีประสิทธิภาพและยั่งยืนกว่าหลายๆ มาตรการที่นิยมใช้ การพัฒนาธนาคารที่ดินและเทคโนโลยีด้านข้อมูลและการสื่อสารเพื่อลดต้นทุนทางธุรกรรมในตลาดเช่าที่ดินจะช่วยเพิ่มประสิทธิภาพของตลาดเช่าที่ดิน

คำหลัก : ตลาดเช่าที่ดิน ประสิทธิภาพการผลิต รายได้สุทธิภาคเกษตร Townsend Thai Project

ABSTRACT

Several studies have shown that land rental market can be used as a tool to reduce landholding inequality and poverty facing smallholders. The findings from this study are consistent with those of other research that studies the impact of land-rental market on household's welfare in several countries. The land rental market successfully facilitates the allocation of land use from a land-abundant but less-able household to a land-constrained but more-able household in rural Thailand. The result indicates that a rent-in household owns only 14.46 rai of farmland while renting in as much as 28.67 rai. A rent-out household's landholding is about 50.74 rai which is rented out as much as 20 rai. Key factors determining household's land market participation include farming ability, number of household members, age of household head, and farm income in previous year. Renting in an additional land can raise household's net farm income by as much as 1,161 baht per rai or 18,292 baht per household. The accumulation of farm assets, however, only has a marginal impact on farm income because most of them are light machinery. Despite its significant role in raising net income from nonfarm activities, the number of household's adult equivalent does not affect net farm income. The government should promote a land-rental market to raise farm income and to alleviate land constraint in agricultural sector. An efficient land market requires low transaction costs which could be achieved through the development of Land Bank Project and the improvement of information and communications technology in the land market.

Key Words: Land rental market, farm productivity, net farm income, Townsend Thai Data

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทที่ 1 : บทนำ	1-1
1.1 ที่มาและความสำคัญ	1-1
1.2 จุดประสงค์ในการวิจัย	1-4
บทที่ 2 : ทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	2-1
บทที่ 3 : ระเบียบวิธีวิจัย	3-1
3.1 กรอบแนวคิดการวิจัย	3-1
3.2 ข้อมูลที่ใช้ศึกษา	3-2
3.3 แบบจำลองเศรษฐมิติ	3-3
บทที่ 4 : ลักษณะทางสังคม เศรษฐกิจ และการใช้ที่ดินของครัวเรือนเกษตรกรไทย	4-1
4.1 สภาพทั่วไปของครัวเรือนเกษตรกรไทย	4-1
4.1.1 สมาชิกในครัวเรือน	4-1
4.1.2 รายได้และสินทรัพย์ทางการเกษตร	4-3
4.1.3 ที่ดินถือครองและที่ดินเกษตร	4-5
4.1.4 การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อวัตถุประสงค์ทางการเกษตร	4-12
4.1.5 เอกสารสิทธิ์การถือครองที่ดิน	4-16
4.1.6 แหล่งที่มาของที่ดินเกษตรแปลงใหม่	4-21
4.2 การเช่าที่ดินเพื่อทำการเกษตรของครัวเรือน	4-26
4.2.1 สถานะการเช่าที่ดินเพื่อการเกษตร	4-26
4.2.2 ราคาสินค้าเกษตรกับการขยายขนาดฟาร์ม	4-29
4.2.3 ความต้องการขยายขนาดฟาร์ม	4-33
บทที่ 5 : บทบาทของตลาดเช่าที่ดินต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของครัวเรือนเกษตรกร	5-1
5.1 ความแตกต่างทางสังคมและเศรษฐกิจของครัวเรือนผู้เช่าและผู้ปล่อยเช่าที่ดิน	5-1
5.1.1 จำนวนสมาชิก อายุ เพศ และระดับการศึกษา	5-1
5.1.2 ขนาดที่ดินถือครองเป็นเจ้าของ ที่ดินเช่า และที่ดินปล่อยเช่า	5-2
5.1.3 มูลค่าแท้จริงของทรัพย์สินทางการเกษตร	5-6
5.1.4 รายได้สุทธิครัวเรือน	5-9
5.1.5 ค่าใช้จ่ายแท้จริงจากการเกษตร	5-14
5.2 ผลการประมาณค่าแบบจำลองเศรษฐมิติ	5-20
5.2.1 สรุปลักษณะที่ใช้ในแบบจำลอง (รวมทุกครัวเรือน)	5-20
5.2.2 ฟังก์ชันการผลิตของครัวเรือนเกษตรกร	5-21
5.2.3 การตัดสินใจมีส่วนร่วมในตลาดเช่าที่ดิน	5-24
5.2.4 บทบาทของตลาดเช่าที่ดินต่อรายได้สุทธิครัวเรือน	5-29
บทที่ 6 : สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	6-1
6.1 สรุปผลการศึกษา	6-1
6.2 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	6-3
เอกสารอ้างอิง	i
Infographics	A

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญ

แม้ว่าบทบาทของภาคการเกษตรในเชิงมูลค่าทางเศรษฐกิจจะลดลงแต่ภาคเกษตรยังคงเป็นแหล่งรองรับแรงงานจำนวนมาก เฉพาะครัวเรือนเกษตรกรเองก็มีมากถึง 4 ล้านครัวเรือน อย่างไรก็ตาม เกษตรกรจำนวนไม่น้อยต้องประสบปัญหาการขาดแคลนที่ดินทำกินและตกอยู่ในภาวะยากจน ในอดีตนั้น การเช่าที่ดินทำกินทำได้อย่างจำกัดเนื่องจากที่ดินจำนวนมากกระจุกตัวอยู่ในมือนายทุนเพียงไม่กี่ราย รัฐบาลได้เข้ามาแก้ปัญหาดังกล่าวโดยการนำที่ดินของรัฐไปจัดสรรให้ประชาชนได้ใช้เป็นที่ทำกินโดยมีสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ส.ป.ก.) เป็นผู้รับผิดชอบดูแล ทั้งนี้ นับตั้งแต่เริ่มก่อตั้งในปี พ.ศ.2518 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน ส.ป.ก. ได้มีการจัดสรรที่ดินทำกินให้เกษตรกรอย่างต่อเนื่องรวมแล้วกว่า 35 ล้านไร่ (ศูนย์ข้อมูลข่าวสาร ส.ป.ก. 2560) ซึ่งเป็นตัวเลขที่สูงมากเมื่อเทียบกับพื้นที่ทำการเกษตรทั่วประเทศจำนวน 116 ล้านไร่ (สำมะโนการเกษตร พ.ศ.2556 สำนักงานสถิติแห่งชาติ) อย่างไรก็ตาม จำนวนที่ดินที่ ส.ป.ก. ได้จัดสรรให้แต่ละครัวเรือนมีจำนวนจำกัด ดังนั้นที่ดินที่ถูกจัดสรรอาจไม่เพียงพอต่อการทำเกษตรเพื่อเลี้ยงครัวเรือน อีกทั้งที่ดินที่ถูกจัดสรรก็มีข้อจำกัดทางกายภาพหลายประการ เช่น ที่ดินที่เดิมเคยเป็นป่าเสื่อมโทรมจะมีคุณภาพของดินที่ไม่ค่อยเหมาะสมกับการเพาะปลูก ที่ตั้งของที่ดินเสี่ยงต่อภัยธรรมชาติ และขาดแคลนระบบสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน เป็นต้น ข้อจำกัดเหล่านี้ส่งผลให้เกษตรกรจำนวนไม่น้อยยังคงต้องอาศัยการเช่าที่ดินเพื่อทำการเกษตร

ปัญหาการไร้ที่ดินทำกินของเกษตรกรเกิดจากหลายสาเหตุซึ่งล้วนแล้วแต่มีความเกี่ยวข้องกับกลไกทางเศรษฐกิจอื่นๆ อย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรณีปัญหาการกระจุกตัวของที่ดินในมือคนกลุ่มน้อยอันเป็นผลสืบเนื่องจากความเหลื่อมล้ำทางรายได้ของคนไทยนั่นเอง (อดิสร อิศรางกูร ณ อยุธยา และบัณฑิต เศรษฐศิริรัตน์ 2553) การขยายตัวของเขตชุมชนเมืองและภาคเศรษฐกิจสาขาอื่น (ได้แก่ ภาคอุตสาหกรรม ภาคพาณิชย์กรรม และภาคบริการ) เป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่ส่งผลให้เกษตรกรจำนวนมากต้องเผชิญกับปัญหาการไร้ที่ดินทำกิน นอกจากนี้ อัตราภาษีที่ดินกรณีที่ดินรกร้างว่างเปล่าที่ถูกกำหนดไว้ค่อนข้างต่ำ และพระราชบัญญัติการเช่าที่ดินเกษตรกรซึ่งเอื้อประโยชน์กับผู้เช่ามากเกินไป ก็ล้วนส่งผลให้เจ้าของที่ดินขาดแรงจูงใจที่จะให้เช่าที่ดินและอาจเลือกปล่อยทิ้งให้เป็นที่ดินรกร้างแทน (Boonyanam, 2016) จากรายงานของสำนักงานประมาณ พ.ศ.2542 พบว่า ราษฎรที่ไม่มีที่ดินทำกินของตนเองมีจำนวน 546,942 ครัวเรือน และจากการขึ้นทะเบียนคนจนในปี พ.ศ.2547 พบว่า ผู้ที่มาลงทะเบียนเป็นผู้ที่ไม่มีที่ดินทำกินรวม 1,003,360 ราย เป็นผู้เช่าที่ดิน 378,077 ราย ยืมผู้อื่นทำกิน 314,090 ราย และเป็นผู้รับจ้างทำการเกษตรจำนวน 311,193 ราย นอกจากนี้ ยังมีผู้ที่มีที่ดินทำกินแต่ไม่พอเพียงและต้องการที่ดินทำกินเพิ่มอีก 1,651,922 ราย รวมผู้ที่มาลงทะเบียนที่ไม่มีที่ดินทำกินหรือมีที่ดินทำกินแต่ไม่เพียงพอทั้งสิ้นจำนวน 2,955,282 ราย สถิติดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงปัญหาการขาดแคลนที่ดินทำกินในประเทศไทยได้อย่าง

ชัดเจน ซึ่งนำไปสู่ปัญหาความยากจนและปัญหาทางสังคมด้านอื่นๆ อย่างไรก็ตาม ภาครัฐเองก็ไม่สามารถนำที่ดินซึ่งมีจำนวนจำกัดมาจัดสรรให้ประชาชนได้ตลอดไป ดังนั้นบทบาทของตลาดเช่าที่ดินต่อภาคเกษตรไทยจึงมีความน่าสนใจอย่างยิ่ง

นอกจากการสูญเสียที่ดินให้กับการขยายตัวของภาคเศรษฐกิจสาขาอื่นๆ แล้ว การแข่งขันแย่งชิงที่ดินภายในภาคเกษตรเองก็ส่งผลให้โครงสร้างของภาคเกษตรเกิดการเปลี่ยนแปลงในหลายๆ มิติ ระหว่างปี พ.ศ.2546 และ พ.ศ.2556 พบว่า เนื้อที่ทำการเกษตรทั้งประเทศเพิ่มขึ้นราว 3.9 ล้านไร่ (สำมะโนการเกษตร พ.ศ.2546 และ พ.ศ.2556 สำนักงานสถิติแห่งชาติ) ซึ่งแม้ว่าจะไม่สูงมากแต่ลักษณะการใช้ที่ดินเกษตรเปลี่ยนไปอย่างมาก เกษตรกรจำนวนมากหันมาเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจเป็นหลักและลดการทำเกษตรรูปแบบอื่นลง โดยเนื้อที่ทำการเพาะปลูกเพิ่มขึ้นสูงถึงเกือบ 30 ล้านไร่ สาเหตุเป็นเพราะในช่วงเวลานี้รัฐบาลได้มีการแทรกแซงราคาสินค้าเกษตรอย่างต่อเนื่องทั้งในรูปของโครงการรับจำนำสินค้าเกษตรและประกันรายได้เกษตรกร ซึ่งเป็นแรงจูงใจที่สำคัญในการขยายพื้นที่เพาะปลูกของเกษตรกร

ตาราง 1.1 เนื้อที่ทำการเกษตรที่เป็นเจ้าของและที่ดินเช่าจำแนกตามขนาดฟาร์ม (หน่วย: ไร่)

ขนาดฟาร์ม (ไร่)	ปี 2546		ปี 2556		เปลี่ยนแปลง	
	เจ้าของ	เช่า	เจ้าของ	เช่า	เจ้าของ	เช่า
Below 2	205,088	11,906	192,762	6,694	-12,326	-5,212
2 - 5	3,164,472	419,959	3,257,337	241,008	92,865	-178,951
6 - 9	4,909,760	684,913	5,172,052	419,314	262,292	-265,599
10 - 19	17,548,870	2,857,858	18,430,082	1,772,708	881,212	-1,085,150
20 - 39	27,463,755	5,982,321	30,470,654	4,293,665	3,006,899	-1,688,656
40 - 59	13,495,126	4,026,371	15,942,618	3,230,771	2,447,492	-795,600
60 - 139	12,019,325	5,113,771	13,979,765	3,821,174	1,960,440	-1,292,597
140 - 499	3,418,940	1,899,180	3,697,023	1,270,999	278,083	-628,181
Over 500	2,191,992	506,804	1,233,939	282,012	-958,053	-224,792
รวม	84,417,328	21,503,083	92,376,232	15,338,345	7,958,904	-6,164,738

ที่มา: สำมะโนการเกษตร สำนักงานสถิติแห่งชาติ พ.ศ.2546 และ 2556

การขยายตัวของพื้นที่เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจเกิดขึ้นพร้อมๆ กับการนำที่ดินปล่อยเช่ากลับมาทำเอง ส่งผลให้ฟาร์มขนาดกลางมีจำนวนเพิ่มขึ้น จากตาราง 1.1 จะเห็นว่าพื้นที่เช่าในภาคเกษตรลดลงกว่า 6 ล้านไร่ ระหว่างปี พ.ศ.2546 ถึง 2556 ในขณะที่การทำเกษตรบนที่ดินเจ้าของเพิ่มขึ้นเกือบ 8 ล้านไร่ สัดส่วนที่ดินเช่าเทียบกับที่ดินเจ้าของใน พ.ศ.2556 เท่ากับ 0.16 ลดลงจากเดิม 0.25 ในปี พ.ศ.2546 ที่น่าสนใจคือการทำเกษตรบนที่ดินเช่าลดลงในทุกๆ ขนาดฟาร์ม ในขณะที่การทำเกษตรบนที่ดินตนเองเพิ่มขึ้นเกือบทั้งหมด ยกเว้นกรณีฟาร์มขนาดเล็กมาก (ต่ำกว่า 2 ไร่) และฟาร์มขนาดใหญ่มาก (สูงกว่า

500 ไร่) การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลให้พื้นที่ทำการเกษตรของฟาร์มขนาดกลาง (20-59 ไร่) การลดลงอย่างมากของที่ดินเช่าเกิดจากหลายปัจจัย เช่น สิทธิประโยชน์จากทั้งโครงการรับจำนำสินค้าเกษตรและประกันรายได้เกษตรกรถูกผูกไว้กับสิทธิการถือครองที่ดิน อีกทั้งการทำเกษตรในปัจจุบันไม่จำเป็นต้องใช้แรงงานครัวเรือนอีกต่อไป เจ้าของที่สามารถทำการผลิตได้โดยอาศัยการจ้างแรงงานและเครื่องจักรกลเป็นหลัก ปัจจัยเหล่านี้เป็นแรงจูงใจให้เจ้าของที่นาที่ดินที่เคยปล่อยเช่ากลับมาทำเองหรือมีการปรับเปลี่ยนค่าเช่าให้สูงขึ้น ในสถานการณ์เช่นนี้จึงน่าสนใจเป็นอย่างยิ่งว่าเกษตรกรซึ่งอาศัยที่ดินเช่าเป็นแหล่งทำมาหากินจะมีการปรับตัวอย่างไร และการเช่าที่ดินที่หาได้ยากขึ้นและค่าเช่าที่สูงขึ้นจะส่งผลต่อรายได้อย่างไร

ในภาวะที่ภาคเกษตรต้องเผชิญกับการแย่งชิงที่ดินจากการขยายตัวของภาคอื่นๆ และแนวโน้มการทำเกษตรบนที่ดินเจ้าของที่สูงขึ้นเช่นนี้ เกษตรกรที่เคยอาศัยการเช่าที่ดินเพื่อทำการเกษตรต้องประสบปัญหาการขาดแคลนที่ดินทำกินอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในขณะที่เกษตรกรที่เป็นเจ้าของที่ดินอาจขาดประสิทธิภาพในการผลิตเนื่องจากมีสัดส่วนที่ดินต่อแรงงานที่สูงเกินไป การเพิ่มประสิทธิภาพกลไกการทำงานของตลาดเช่าที่ดินจะมีบทบาทอย่างมากต่อการลดความเหลื่อมล้ำในการถือครองที่ดิน การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต ตลอดจนการยกระดับรายได้ของเกษตรกร แต่เนื่องจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจของแต่ละประเทศที่แตกต่างกันอาจทำให้บทบาทของตลาดเช่าที่ดินต่อการพัฒนาเศรษฐกิจครัวเรือนแตกต่างกันด้วย มีคำถามที่น่าสนใจอย่างน้อย 2 คำถาม คำถามแรก คือ การเข้าร่วมในตลาดเช่าที่ดินของเกษตรกรทั้งในฐานะผู้เช่าและผู้ให้เช่ามีอุปสรรคมากน้อยแค่ไหน เพราะในบางกรณี ต้นทุนทางธุรกรรมที่สูงทำให้เกษตรกรขาดแรงจูงใจในการเช่าหรือปล่อยเช่าที่ดิน คำถามที่สอง คือ การเช่าที่ดินทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกรดีขึ้นจริงหรือไม่ เพราะแม้ว่าเกษตรกรสามารถเข้าถึงตลาดเช่าที่ดินได้ แต่ก็อาจเป็นไปได้ว่าการเช่าที่ดินไม่ได้ช่วยให้รายได้สุทธิของเกษตรกรเพิ่มขึ้น สาเหตุอาจมาจากการเกษตรไทยไม่ได้เน้นใช้แรงงานครัวเรือนเหมือนในอดีต การขยายการผลิตเป็นการจ้างแรงงานและเครื่องจักร ดังนั้นผลิภาพการผลิตและผลิภาพทางกำไรจึงอาจไม่เกิดขึ้นข้อสมมติฐานในข้างต้น สอดคล้องกับสภาพทางสังคมของไทยในปัจจุบัน ที่สัดส่วนของผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหัวหน้าครัวเรือนเกษตรเช่นเดียวกัน การเช่าที่ดินอาจไม่สามารถช่วยเพิ่มรายได้สุทธิของครัวเรือนได้หากขนาดที่ดินเช่าเล็กเกินไปหรืออยู่กระจุกกระจายกัน ส่งผลให้การประหยัดต่อขนาดและการประหยัดจากการใช้ปัจจัยร่วมไม่เกิดขึ้น

1.2 วัตถุประสงค์ในการวิจัย

งานวิจัยฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษาการเปลี่ยนแปลงขนาดการถือครองที่ดินและลักษณะการใช้ประโยชน์จากที่ดินของครัวเรือนเกษตรในประเทศไทยจากอดีตจนถึงปัจจุบัน (2) ศึกษาถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อการตัดสินใจเช่าที่ดินทางการเกษตรของเกษตรกร (3) ศึกษาถึงผลกระทบของการเช่าหรือให้เช่าที่ดินต่อสวัสดิการทางเศรษฐศาสตร์ของครัวเรือน ซึ่งวัดในรูปของรายได้สุทธิจากการเกษตร รายได้สุทธินอกภาคเกษตร และรายได้สุทธิรวม โดยมีสมมติฐานว่าตลาดการเช่าที่ดินถูกขับเคลื่อนโดยความแตกต่างด้านความสามารถในการผลิตของแต่ละครัวเรือน ความไม่สมบูรณ์ของตลาดแรงงานในแง่ที่ว่าการควบคุม

แรงงานจ้างให้ตั้งใจทำงานอย่างมีประสิทธิภาพดังเช่นแรงงานในครัวเรือนนั้นทำได้ยาก และความไม่
สมบูรณ์ของตลาดเงินทุนในแง่ที่ว่าเกษตรกรรายย่อยไม่มีเงินทุนมากพอและไม่มีหลักประกันเพียงพอที่จะ
ไปกู้ยืมเงินมาซื้อที่ดินเพื่อขยายการเพาะปลูกแม้ว่าจะมีแรงงานในครัวเรือนเหลือเฟือและมีความได้เปรียบ
เรื่องประสิทธิภาพการผลิตจากขนาดฟาร์มที่เล็ก

บทที่ 2

ทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในประเทศกำลังพัฒนานั้น เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่าที่ดินเป็นสินทรัพย์และปัจจัยการผลิตทางการเกษตรที่สำคัญต่อครัวเรือน โดยเฉพาะอย่างยิ่งครัวเรือนในเขตชนบท นอกจากนี้ พบว่าลักษณะการถือครอง การได้มา ตลอดจนการซื้อขายแลกเปลี่ยนที่ดินของครัวเรือนล้วนมีบทบาทต่อประสิทธิภาพการผลิต ความเท่าเทียมในการถือครองที่ดิน ตลอดจนการเติบโตทางเศรษฐกิจ (Jin and Jayne, 2013) เมื่อเกษตรกรมีกรรมสิทธิ์ที่ดินอย่างถาวร ตลาดการซื้อขายและเช่าที่ดินจะเติบโตเนื่องจากเกษตรกรสามารถทำการซื้อขายหรือให้เช่าที่ดินที่ตนเป็นเจ้าของได้อย่างอิสระ และตลาดการเช่าที่ดินนี้เองที่เป็นกลไกสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจครัวเรือนโดยเฉพาะครัวเรือนขนาดเล็กที่มีพื้นที่ทำกินน้อย (Deininger and Jin, 2008a; Holden et al. 2009; Otsuka, and Place, 2009) ดังนั้นจึงเป็นที่น่าสนใจว่ามีปัจจัยใดบ้างที่ส่งผลต่อการตัดสินใจเช่าหรือให้เช่าที่ดินของเกษตรกร รวมถึงบทบาทของตลาดที่ดินต่อการลดความไม่เท่าเทียมในการถือครองที่ดิน ประสิทธิภาพการผลิต และตัวชี้วัดทางเศรษฐกิจของครัวเรือน คำตอบต่อคำถามดังกล่าวขึ้นอยู่กับว่ากลไกของตลาดปัจจัยการผลิตอื่นๆ ทำงานได้สมบูรณ์แค่ไหน หากตลาดเหล่านี้มีการบิดเบือน ก็ย่อมจะส่งผลกระทบต่อการทำงานของเกษตรกรในตลาดเช่าที่ดิน

ในบริบทของประเทศกำลังพัฒนานั้น พบว่า จำนวนที่ดินที่ถือครองไม่ส่งผลกระทบต่อประสิทธิภาพการผลิตและความเท่าเทียมหากตลาดปัจจัยการผลิตอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องสามารถขับเคลื่อนได้อย่างความสมบูรณ์และเทคโนโลยีการผลิตเป็นแบบผลตอบแทนคงที่ (Constant-returns-to-scale production technology) (Feder 1985; Bardhan and Urdy 1999) ในกรณีดังกล่าว สัดส่วนแรงงานต่อพื้นที่เพาะปลูก ผลผลิตต่อไร่ และผลผลิตต่อหน่วยการใช้แรงงาน จะเท่ากันแม้กระทั่งในกรณีที่ไม่มีตลาดการเช่าซื้อที่ดิน แต่ในความเป็นจริงพบว่าทั้งตลาดแรงงานและตลาดปัจจัยการผลิตอื่นๆ นอกเหนือจากที่ดินไม่สามารถขับเคลื่อนได้อย่างสมบูรณ์ (De Janvry, Fafchamps, and Sadoulet 1991) เมื่อตลาดแรงงานที่ไม่สมบูรณ์ครัวเรือนจะใช้แรงงานในครัวเรือนมากกว่าแรงงานจ้างเพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาอันเกิดจากการที่นายจ้างและลูกจ้างมีแรงจูงใจในการทำงานที่แตกต่างกัน (principle-agent problem) ที่เป็นเช่นนี้เพราะแรงงานจ้างมีแรงจูงใจที่จะตั้งใจทำงานน้อยกว่าแรงงานในครัวเรือนและการควบคุมดูแลแรงงานจ้างโดยนายจ้างทำได้ยากหรือมีค่าใช้จ่ายสูง (Eswaran and Kotwot 1985; Binswanger and Rosenzweig 1986) ในกรณีดังกล่าวเกษตรกรรายย่อยจึงมีประสิทธิภาพในการผลิตมากกว่าเกษตรกรรายใหญ่ซึ่งสอดคล้องกับหลักการที่เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่าประสิทธิภาพในการผลิตกับขนาดฟาร์มมีความสัมพันธ์แบบผกผันหากตลาดปัจจัยการผลิตอื่นไม่สมบูรณ์ (Bardhan 1973; Berry and Cline 1979; Carter 1984; Gavian and Fafchamps 1996)

ตลาดการเช่าที่ดินช่วยลดความไม่เท่าเทียมในการถือครองที่ดินของครัวเรือน โดยช่วยให้ครัวเรือนที่มีสัดส่วนที่ดินต่อแรงงานในครัวเรือนน้อยสามารถเพิ่มพื้นที่เพาะปลูกเพื่อขยายปริมาณการผลิต นอกจากนี้ ตลาดการเช่าที่ดินยังช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตโดยการโอนย้ายการใช้ที่ดินจากเกษตรกรรายใหญ่ที่มีประสิทธิภาพในการผลิตต่ำมาสู่เกษตรกรรายย่อยที่มีประสิทธิภาพในการผลิตสูงกว่าอีกด้วย (Feder et al., 1988a; Do and Iyer, 2004) และที่สำคัญ การเช่าที่ดินส่งผลให้รายได้สุทธิของครัวเรือนเพิ่มขึ้น แต่สัดส่วนของรายได้สุทธิที่เพิ่มขึ้นอาจจะไม่สูงมากนัก ดังนั้นการอาศัยกลไกของตลาดเช่าที่ดินเพียงอย่างเดียวคงไม่เพียงพอที่จะช่วยแก้ปัญหาความยากจนของครัวเรือนชนบทได้ (Jin and Jayne 2013; Chamberlin and Ricker-Gilbert, 2015) นอกจากนี้ ผลลัพธ์ของตลาดเช่าหรือซื้อขายที่ดินต่อการพัฒนาเศรษฐกิจครัวเรือนในชนบทของแต่ละประเทศอาจให้ผลต่างกันเพราะบริบทที่แตกต่างกันหลายๆ อย่าง อาทิ เช่น ปัญหาความไม่เท่าเทียมในการถือครองที่ดิน ปัญหาจากการแทรกแซงตลาดสินค้าเกษตรโดยรัฐบาลอย่างต่อเนื่อง ปัญหาจากความอ่อนแอของกฎหมายเรื่องกรรมสิทธิ์ และปัญหาความยากลำบากในการหางานทำนอกเหนือภาคเกษตรกรรมสำหรับประชาชนในเขตชนบท (Reardon et al., 2001)

อย่างไรก็ตาม หากเกษตรกรไม่สามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุนก็อาจเป็นไปได้ว่าเกษตรกรไม่สามารถขยายพื้นที่เพาะปลูกได้แม้ว่าตลาดการเช่าซื้อที่ดินจะสมบูรณ์ ในกรณีนี้ ความสามารถในการขยายพื้นที่เพาะปลูกให้เหมาะสมจะขึ้นอยู่กับมูลค่าสินทรัพย์และขนาดที่ดินที่ครอบครองอยู่แล้ว (Deininger and Jin, 2008b) ภายใต้ข้อจำกัดด้านเงินทุนนี้เอง นอกจากตลาดที่ดินจะไม่ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตแล้วยังอาจส่งผลให้เกิดการกระจุกตัวของที่ดินอยู่ที่กลุ่มคนเพียงไม่กี่กลุ่ม (Echenique and Rolando, 1991; Carter and Salgado, 2001) แม้ว่าการขาดแคลนเงินทุนหรือการเข้าถึงแหล่งทุนจะเป็นอุปสรรคต่อการขยายพื้นที่เพาะปลูกของครัวเรือนทั้งด้วยวิธีการซื้อหรือเช่าที่ดิน แต่ปัญหาดังกล่าวจะมีความรุนแรงมากกว่าในกรณีการซื้อที่ดินเมื่อเทียบกับกรณีการเช่าที่ดินเพราะการเช่าที่ใช้เงินน้อยกว่าการซื้อที่มากและวิธีการชำระค่าเช่าก็มีหลายรูปแบบซึ่งรวมถึงชะลอการชำระค่าเช่าด้วยเงินสดจนกระทั่งภายหลังจากเก็บเกี่ยวผลผลิต (Deininger and Jin, 2009) และการชำระค่าเช่าด้วยผลผลิตในรูปของสัญญาร่วม (share contract) (Hayami and Otsuka 1993) ที่น่าสนใจคือ ตลาดการเช่าที่ดินส่งผลให้สัดส่วนแรงงานต่อที่ดินของแต่ละครัวเรือนเท่ากันและลดความไม่เท่าเทียมกันในการถือครองที่ดินแม้ว่าผลกระทบจากตลาดการซื้อขายที่ดินจะให้ผลตรงกันข้าม (Pender and Fafchamps 2006; Migot-Adholla et al. 1994; Andre and Platteau 1998; Holden, Kaarhus, and Lunduka 2006) นอกจากนี้ ผลลัพธ์ของตลาดเช่าหรือซื้อขายที่ดินต่อการพัฒนาเศรษฐกิจครัวเรือนในชนบทของแต่ละประเทศอาจให้ผลต่างกันเพราะบริบทที่แตกต่างกันหลายๆ อย่าง อาทิ เช่น ปัญหาความไม่เท่าเทียมในการถือครองที่ดิน ปัญหาจากการแทรกแซงตลาดสินค้าเกษตรโดยรัฐบาลอย่างต่อเนื่อง ปัญหาจากความอ่อนแอของกฎหมายเรื่องกรรมสิทธิ์ และปัญหาความยากลำบากในการหางานทำนอกเหนือภาคเกษตรกรรมสำหรับประชาชนในเขตชนบท (Reardon et al., 2001)

ในกรณีของประเทศไทยนั้น การใช้ประโยชน์ที่ดินมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในช่วงหลายปีที่ผ่านมา โดยเปลี่ยนจากเดิมในฐานะปัจจัยการผลิตทางการเกษตรมาเป็นที่ตั้งของการผลิตเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจในภาคอุตสาหกรรมและสินค้าบริโภคเพื่อการนันทนาการ หากพิจารณาในภาคการเกษตรจะเห็นได้ชัดว่าการทำเกษตรกรรมในประเทศได้เปลี่ยนรูปแบบเป็นการทำเกษตรเชิงพาณิชย์มากขึ้นกว่าในอดีต โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังจากการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริงกับรัฐบาลอังกฤษในปี พ.ศ.2398 การผลิตข้าวของไทยเน้นเพื่อการส่งออกมากขึ้น ส่งผลให้มีการลงทุนพัฒนาที่ดินในรูปแบบต่างๆ โดยเฉพาะการพัฒนาาระบบชลประทาน (สุนทรี อาสะไวย์, 2530) ต่อมาเมื่อประเทศไทยเข้าสู่ยุคอุตสาหกรรม พบว่า เกษตรกรจำนวนมากต้องเผชิญกับปัญหาการขาดแคลนที่ดินทำกินและปัญหาความยากจน ซึ่งมีสาเหตุจากการที่ดินเกษตรจำนวนมากถูกนายทุนกว้านซื้อเพื่อทำไปใช้ในภาคอุตสาหกรรม การแย่งชิงที่ดินระหว่างภาคเกษตรกรรมกับภาคอุตสาหกรรมชัดเจนมากภายใต้การดำเนินนโยบายเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งเน้นส่งเสริมระบบการถือครองที่ดินกรรมสิทธิ์แบบปัจเจกบุคคล ทำให้การซื้อขายที่ดินสามารถทำได้อย่างเสรีและไม่มีข้อจำกัดในขนาดการถือครอง (อภิวัฒน์ รัตนวราหะ, 2558)

ในยุคที่แหล่งเงินกู้ทางการเกษตรของภาครัฐยังมีอยู่อย่างจำกัด การเกษตรเชิงพาณิชย์ส่งผลให้เกษตรกรจำนวนมากต้องสูญเสียที่ดิน ที่เป็นเช่นนี้เพราะการทำเกษตรเชิงพาณิชย์จำเป็นต้องใช้เงินในการลงทุนมาก ดังนั้นเกษตรกรรายย่อยจึงจำเป็นต้องนำที่ดินไปจำนองไว้กับนายทุนในพื้นที่เพื่อกู้เงินมาใช้ในการผลิต แต่ต้นทุนการผลิตที่สูงในขณะที่ราคาสินค้าเกษตรต่ำส่งผลให้สุดท้ายแล้วที่ดินก็หลุดจำนองเกษตรกรกลายเป็นผู้ไร้ที่ดินทำกิน บางส่วนต้องหันไปประกอบอาชีพอื่นนอกภาคเกษตร ในขณะที่บางส่วนต้องกลายสภาพมาเป็นแรงงานจ้างหรือต้องเช่าที่ดินทำกิน ใน ความไม่เท่าเทียมในการถือครองที่ดินในประเทศไทยอยู่ในระดับที่น่าเป็นกังวล และรุนแรงกว่าความไม่เท่าเทียมกันด้านรายได้เสียอีก (ดวงมณี เลาวกุล, 2556 และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2556) ทั้งนี้ หากมองว่าการเช่าที่ดินเป็นทางเลือกหนึ่งสำหรับเกษตรกรที่ต้องการดำเนินกิจกรรมทางการเกษตรแต่มีข้อจำกัดทางการเงิน หรือไม่ต้องการมีภาระที่ต้องถือครองที่ดินซึ่งถือเป็นทรัพย์สินที่มีสภาพคล่องทางการเงินต่ำ (low liquidity) หากเป็นเช่นนั้น การเช่าที่ดินจึงไม่ใช่ปัญหาในเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจเสมอไป (นิพนธ์ พัวพงศกร, 2517) แต่รูปแบบการเช่าที่ไม่เป็นธรรมต่างหากที่ทำให้เกษตรกรต้องอยู่ในวงเวียนของความยากจน นอกจากนี้ การเช่าที่ดินยังส่งผลให้เกิดปัญหาที่ดินเสื่อมโทรมเนื่องจากเกษตรกรขาดแรงจูงใจในการบำรุงรักษาดินอีกด้วย (อภิวัฒน์ รัตนวราหะ, 2558)

งานศึกษาด้านที่ดินของประเทศไทยมีค่อนข้างจำกัด ส่วนมากเป็นการวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ ในขณะที่การศึกษาที่อ้างอิงกรอบแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์และมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อสร้างหลักฐานเชิงประจักษ์เพื่อนำไปสู่การกำหนดนโยบายนั้นมีจำนวนน้อย (อภิวัฒน์ รัตนวราหะ, 2558) ทั้งนี้ การศึกษาค้างงักอยู่ในประเภทหลัง เนื่องจากจะมีการนำกรอบแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์มาประยุกต์ใช้เพื่อตอบโต้และประเด็นศึกษาด้านการเช่าที่ดินในภาคเกษตรของไทย แม้ว่าประเด็นเกี่ยวกับตลาดเช่าที่ดินจะมี

การพูดถึงอยู่เรื่อยๆ แต่กลับไม่ปรากฏว่ามีการวิจัยลักษณะเช่นเดียวกับงานวิจัยฉบับนี้ต้องการนำเสนอเลย งานวิจัยเชิงเศรษฐศาสตร์ด้านที่ดินเกษตรส่วนมากจะให้ความสำคัญกับประเด็นด้านสิทธิในการถือครองที่ดิน ผลการปฏิรูปที่ดิน และความมั่นคงในการถือครองที่ดิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงหลังจาก ปี พ.ศ. 2527 ที่ธนาคารโลก (World Bank) ได้ให้การสนับสนุนทางการเงินกับรัฐบาลไทยเพื่อดำเนินการการสำรวจ ลงทะเบียน และออกเอกสารสิทธิ์การถือครองที่ดินให้กับประชาชนทั่วประเทศ และสิทธิการถือครอง (Feder, 1987; Feder et al., 1988a,b; Chalamwong and Feder, 1988a,b) แต่หลังจากที่โครงการความร่วมมือระหว่างรัฐบาลไทยกับธนาคารโลกสิ้นสุดลง งานวิจัยเกี่ยวกับนโยบายที่ดินและตลาดที่ดินในภาคเกษตรก็แทบไม่ค่อยมีปรากฏ

ในปัจจุบัน การศึกษาเกี่ยวกับตลาดเช่าที่ดินที่พอมิปรากฏอยู่บ้างไม่ได้เน้นเรื่องบทบาทของตลาดเช่าที่ดินต่อการพัฒนาเศรษฐกิจครัวเรือนเป็นประเด็นหลัก ยกตัวเช่น งานวิจัยของ Gine (2005) ซึ่งได้ประเมินความมั่นคงของการถือครองที่ดินของเกษตรกรที่ได้รับการออกเอกสารสิทธิ์ ส.ป.ก. 4-01 ซึ่งเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าทำประโยชน์ในเขตปฏิรูปที่ดินตามพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 จากการวิเคราะห์ข้อมูลเกษตรกรจำนวน 2,874 ครัวเรือน ในปี พ.ศ. 2540 ซึ่งข้อมูลชุดนี้มาจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project เช่นเดียวกันกับที่งานวิจัยฉบับนี้ใช้ในการศึกษา ผลการศึกษาพบว่า ในพื้นที่ที่มีการจัดสรรที่ดินแบบเอกสารสิทธิ์ประเภท ส.ป.ก. 4-01 ให้กับเกษตรกร ครัวเรือนเกษตรกรมีแนวโน้มที่จะปล่อยเช่าแปลงที่ดินการเกษตรที่มีโฉนดของตนเองให้กับเกษตรกรรายอื่น และทำการเพาะปลูกเองในพื้นที่เอกสารสิทธิ์ ส.ป.ก. ซึ่งอาจจะถูกยึดกลับจากรัฐได้ หากว่ารัฐพบว่าเกษตรกรไม่ได้ทำการเพาะปลูกด้วยตนเองในพื้นที่เอกสารสิทธิ์ ส.ป.ก.

บทที่ 3

ระเบียบวิธีวิจัย

3.1 กรอบแนวคิดการวิจัย

กรอบแนวคิดที่นำมาประยุกต์ใช้ในการศึกษานี้มาจากงานวิจัยหลายชิ้นที่ศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของตลาดเช่าที่ดินต่อเศรษฐกิจครัวเรือน เช่น Deininger, Jin, and Nagarajan (2008) และ Jin and Deininger (2009) และ Jin and Jayne (2013) และ Chamberlin and Ricker-Gilbert (2016) งานวิจัยเหล่านี้ต่างก็มีพื้นฐานมาจากงานของ Skoufias (1995) ซึ่งมีสมมติฐานว่าครัวเรือนสามารถมีอรรถประโยชน์สูงสุด (utility maximization) ได้จากการใช้ประโยชน์ที่ดิน (เช่าปล่อยเช่า และทำกินเฉพาะบนที่ดินตนเอง) เพื่อให้ขนาดฟาร์มที่แท้จริง (actual farm size) กับขนาดฟาร์มที่ต้องการ (desired farm size) มีความแตกต่างกันน้อยที่สุด เมื่อใดก็ตามที่ขนาดฟาร์มที่แท้จริงเท่ากับขนาดฟาร์มที่ต้องการถือว่าครัวเรือนมีการใช้ที่ดินให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด แต่ในความเป็นจริงพบว่า การเช่าหรือให้เช่าที่ดินนั้นมีต้นทุนแฝงและต้นทุนทางธุรกรรม (transaction cost) ซึ่งส่งผลให้ส่วนต่างระหว่างขนาดฟาร์มที่ต้องการกับขนาดฟาร์มที่แท้จริงไม่เท่ากับศูนย์ ขนาดฟาร์มที่ต้องการและการตัดสินใจเช่าหรือให้เช่าที่ดินไม่ได้ขึ้นอยู่กับขนาดการถือครองที่ดินเพียงอย่างเดียวแต่ยังขึ้นอยู่กับปริมาณทรัพยากรอื่นนอกเหนือจากที่ดิน เช่น ความสามารถในการผลิต แรงงานในครัวเรือน และคุณลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม และประชากรศาสตร์ของครัวเรือน เป็นต้น

ในการศึกษานี้กำหนดให้การตัดสินใจเข้าร่วมตลาดเช่าที่ดินมีอยู่ 3 รูปแบบ ตามการนิยามของ Jin and Jayne (2013) คือ การเช่าที่ดิน (Rent-in regime) การทำกินเฉพาะบนที่ดินตนเองซึ่งหมายความว่าครัวเรือนไม่เช่าหรือปล่อยเช่าที่ดิน (Autarky regime) และการปล่อยเช่าที่ดิน (Rent-out regime) เงื่อนไขในการตัดสินใจเข้าร่วมตลาดเช่าที่ดินของครัวเรือนสามารถแสดงได้ดังนี้

รูปแบบที่ 1: เช่าที่ดิน ($A_{ij}^* > \bar{A}_{ij}$):

$$MP(\bar{A}_{ij}) + \varepsilon_i \geq r + T^{\text{in}}$$

รูปแบบที่ 2: ทำกินเฉพาะบนที่ดินตนเอง ($A_{ij}^* = \bar{A}_{ij}$):

$$r - T^{\text{out}} < MP(\bar{A}_{ij}) + \varepsilon_i \leq r + T^{\text{in}}$$

รูปแบบที่ 3: ปล่อยเช่าที่ดิน ($A_{ij}^* < \bar{A}_{ij}$)

$$MP(\bar{A}_{ij}) + \varepsilon_i \leq r - T^{\text{out}}$$

[1]

โดย A_{ij}^* คือขนาดฟาร์มที่เหมาะสมที่สุดหรือขนาดฟาร์มที่ได้ดุลยภาพของครัวเรือน i ในจังหวัด j (Optimal operational land size) $\bar{A}_{ij}$ คือขนาดที่ดินถือครองของครัวเรือนเกษตร (household's land endowment) ซึ่งก็คือขนาดฟาร์มก่อนมีการเช่าหรือให้เช่าที่ดิน r คืออัตราค่าเช่าที่ดินในตลาดเช่า

ที่ดิน (Market rental rate) และ T^{in} และ T^{out} คือต้นทุนทางธุรกรรมของการเช่าที่ดินและให้เช่าที่ดินตามลำดับ และ $MP(\bar{A}_{ij}) + \varepsilon_i$ คือมูลค่าผลผลิตส่วนเพิ่มของการทำการเกษตรด้วยการขยายที่ดินเพิ่มขึ้น 1 หน่วย โดยประเมินผลตอบแทน ณ ระดับการถือครองที่ดินของเกษตรกรก่อนที่จะเข้าร่วมตลาดเช่าที่ดิน และ $\varepsilon_i \sim N(0,1)$ แสดงถึง มูลค่าผลผลิตส่วนเพิ่มซึ่งครัวเรือนเกษตรสังเกตเห็นแต่ไม่สามารถสังเกตได้โดยแบบจำลองทางเศรษฐมิติ

แนวคิดของการตัดสินใจเข้าร่วมตลาดเช่าที่ดินทั้ง 3 รูปแบบ มีลักษณะตรงไปตรงมา ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ ในกรณีการเช่าที่ดิน (อสมการบนใน [1]) เกษตรกรตัดสินใจเลือกเช่าที่ดินก็ต่อเมื่อมูลค่าผลผลิตส่วนเพิ่มของการขยายที่ดินทำการเกษตรมากกว่าค่าเช่าที่ดินและต้นทุนทางธุรกรรมของการเช่าที่ดิน ในกรณีการทำกินเฉพาะบนที่ดินตนเอง (อสมการกลางใน [1]) เกษตรกรตัดสินใจเลือกทั้งไม่เช่าที่ดินและไม่ให้เช่าที่ดินก็ต่อเมื่อมูลค่าผลผลิตส่วนเพิ่มของการขยายที่ดินทำการเกษตรน้อยกว่าค่าเช่าที่ดิน แต่มูลค่าผลผลิตส่วนเพิ่มของการขยายที่ดินทำการเกษตรมากกว่ารายได้สุทธิจากการให้เช่าที่ดินซึ่งได้รับในฐานะที่เป็นเจ้าของที่ดิน (Landlord) และกรณีการปล่อยเช่าที่ดิน (อสมการล่างใน [1]) เกษตรกรตัดสินใจเลือกปล่อยเช่าที่ดินก็ต่อเมื่อมูลค่าผลผลิตส่วนเพิ่มของการขยายที่ดินทำการเกษตรน้อยกว่ารายได้สุทธิจากการให้เช่าที่ดินหลังจากหักต้นทุนทางธุรกรรมของการให้เช่าที่ดิน

ทั้งนี้ การตัดสินใจมีส่วนร่วมในตลาดเช่าที่ดินของครัวเรือนอาจอยู่ในรูปตัวแปรหุ่น (dummy variable) ซึ่งแสดงสถานะครัวเรือนในตลาดเช่าที่ดิน (ได้แก่ ผู้เช่า ผู้ปล่อยเช่า และผู้ทำกินเฉพาะบนที่ดินตนเอง) หรืออาจอยู่ในรูปของขนาดที่ดินที่ครัวเรือนเช่าหรือปล่อยเช่าซึ่งเป็นตัวแปรต่อเนื่อง (continuous variable) ดังที่แสดงไว้ใน Chamberlin and Ricker-Gilbert (2016) การตัดสินใจเช่าหรือให้เช่าที่ดินของครัวเรือน i ในจังหวัด j สามารถแสดงได้ดังต่อไปนี้

$$R_{ij} = \lambda A_{ij}^*(\alpha_{ij}, H_{ij}, V_j) + \delta \bar{A}_{ij} + u_{ij} \quad [2]$$

โดย R_{ij} คือสถานะครัวเรือนในตลาดเช่าที่ดินหรือขนาดที่ดินเช่า/ปล่อยเช่าของครัวเรือน ในกรณีที่ R_{ij} เป็นตัวแปรต่อเนื่องซึ่งแสดงขนาดที่ดินเช่าหรือปล่อยเช่า นั่น ถ้า $R_{ij} > 0$ แสดงว่าครัวเรือนมีการเช่าที่ดินเข้ามาทำการเกษตร ถ้า $R_{ij} < 0$ แสดงว่าครัวเรือนมีการปล่อยเช่าที่ดินให้กับผู้อื่น และหาก $R_{ij} = 0$ แสดงว่าครัวเรือนไม่มีการเช่าหรือปล่อยเช่าที่ดิน ในกรณีที่ R_{ij} เป็นตัวแปรหุ่นซึ่งแสดงสถานะของครัวเรือนในตลาดเช่าที่ดิน กำหนดให้ค่า R_{ij} เป็นไปได้ 3 ค่า คือ -1, 0, 1 ซึ่งระบุว่าครัวเรือนเป็นผู้ปล่อยเช่า ผู้ทำกินเฉพาะบนที่ดินเอง และผู้เช่า ตามลำดับ

ขนาดฟาร์มก่อนมีการเช่าหรือให้เช่าที่ดินแทนด้วย $\bar{A}_{ij}$ และขนาดฟาร์มที่ต้องการหรือขนาดฟาร์มที่เหมาะสมที่สุด แทนด้วย A_{ij}^* ความสามารถในการผลิตของครัวเรือนแทนด้วย α_{ij} ในขณะที่ H_{ij} คือคุณลักษณะด้านสังคม เศรษฐกิจ และประชากรศาสตร์ของครัวเรือน และ V_j คือปัจจัยภายนอกอื่นๆ ที่ส่งผลต่อการตัดสินใจของครัวเรือนแต่ไม่เกี่ยวข้องกับลักษณะครัวเรือน และ u_{ij} แทนค่าความคลาดเคลื่อนของแบบจำลอง

ครัวเรือนจะมีการปรับขนาดฟาร์มที่แท้จริงให้เท่ากับขนาดฟาร์มที่ต้องการได้อย่างเต็มที่หากตลาดการเช่าที่ดินมีประสิทธิภาพถ้า $\bar{A}_{ij} < A_{ij}^*$ ครัวเรือนจะเช่าที่ดินเพิ่มเพื่อขยายขนาดฟาร์มจนได้ขนาดที่ต้องการซึ่งหมายความว่าในกรณีนี้ $\delta \rightarrow 1$ ในทางตรงกันข้าม ถ้า $\bar{A}_{ij} > A_{ij}^*$ ครัวเรือนจะให้เช่าที่ดินเพื่อลดขนาดฟาร์มจนได้ขนาดฟาร์มที่ต้องการซึ่งหมายความว่าในกรณีนี้ $\delta \rightarrow -1$ แต่หากปรากฏว่าตลาดการเช่าที่ดินขาดประสิทธิภาพ (มีต้นทุนทางธุรกรรม) ครัวเรือนจะไม่สามารถปรับขนาดฟาร์มได้ตามที่ต้องการ นั่นหมายความว่า $0 < \delta < 1$ ในกรณีที่ครัวเรือนเป็นผู้เช่าที่ดิน และ $-1 < \delta < 0$ ในกรณีที่ครัวเรือนเป็นผู้ให้เช่าที่ดิน สังเกตได้ว่ายิ่ง δ มีค่าใกล้ 1 (กรณีเป็นผู้เช่า) หรือ -1 (กรณีเป็นผู้ให้เช่า) ก็แสดงว่าตลาดการเช่าที่ดินมีประสิทธิภาพมากขึ้น

3.2 ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา

งานวิจัยนี้ใช้ข้อมูลครัวเรือนแบบต่อเนื่อง (balanced panel data) จากการสำรวจครัวเรือนชนบทในประเทศไทยของ Townsend Thai Project ตั้งแต่ปี ค.ศ.2000-2013 โดยเลือกศึกษาเฉพาะครัวเรือนเกษตรที่มีการทำการเกษตรต่อเนื่องทุกปีในช่วงเวลาดังกล่าวจำนวนทั้งสิ้น 384 ครัวเรือน (ในแต่ละปี) รวม 4,992 ตัวอย่าง ในพื้นที่ 4 จังหวัด ได้แก่ ลพบุรี ฉะเชิงเทรา บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ การสุ่มเลือกกลุ่มตัวอย่างทำโดยการเลือก 12 ตำบลจากแต่ละจังหวัด จากนั้นจึงสุ่มเลือกเอา 4 หมู่บ้านจากแต่ละตำบลที่เลือกมา ถึงแม้ว่าข้อมูลจาก Townsend Thai Project จะไม่ได้เก็บจากทุกจังหวัดในประเทศไทย แต่ความแตกต่างของครัวเรือนในแต่ละพื้นที่ที่มีการเก็บแบบสอบถามนั้นค่อนข้างชัดเจน กล่าวคือ พื้นที่บริเวณภาคกลางและภาคอีสานมีความแตกต่างของครัวเรือนอย่างชัดเจนไม่เฉพาะแค่ในด้านทรัพย์สินและรายได้แต่ยังรวมถึงคุณภาพของดินที่ใช้ทำการเกษตรและสภาพสิ่งแวดล้อมอื่นๆ นอกจากนี้ ในทุกๆ จังหวัดที่มีการเก็บข้อมูลนั้นจะต้องมีหนึ่งอำเภอซึ่งเป็นอำเภอเดียวกับที่ทางสำนักงานสถิติแห่งชาติใช้ในการเก็บข้อมูลเศรษฐกิจและสังคมครัวเรือนเป็นประจำทุกปี (Thai Household Socio-Economic Survey) ดังนั้นข้อมูลของ Townsend จึงน่าจะสะท้อนถึงข้อมูลครัวเรือนของไทยได้ในภาพรวมได้ดีในระดับหนึ่ง

ครัวเรือนจะถูกแบ่งเป็น 3 ประเภทตามสถานะของแต่ละครัวเรือนในตลาดเช่าที่ดิน ได้แก่ ครัวเรือนที่มีการเช่าที่ดินทำการเกษตร (Renting-in) ครัวเรือนที่ให้ผู้อื่นเช่าที่ดินของตนเองทำการเกษตร (Renting-out) และครัวเรือนที่ไม่ได้เช่าที่ดินหรือปล่อยเช่าที่ดิน (Autarky) ในกรณีที่ครัวเรือนมีทั้งเช่าที่ดินและปล่อยเช่าที่ดิน จะทำการพิจารณาว่าพื้นที่เช่าที่ดินหรือพื้นที่ปล่อยเช่าที่ดินอันไหนที่มากกว่ากัน ถ้าพื้นที่เช่าที่ดินมากกว่าพื้นที่ปล่อยให้คนอื่นเช่า ให้ถือว่าครัวเรือนนั้นเป็นครัวเรือนที่มีการเช่าที่ดินในฐานะผู้เช่า (Tenants) แต่ถ้าพื้นที่เช่าที่ดินน้อยกว่าพื้นที่ปล่อยให้คนอื่นเช่า ให้ถือว่าครัวเรือนนั้นเป็นครัวเรือนที่เป็นเจ้าของที่ดินปล่อยให้คนอื่นเช่าในฐานะเจ้าของที่ดิน (Landlords)

นอกจากนี้ จะมีการนำข้อมูลเชิงลึกที่ได้จากการสัมภาษณ์รายบุคคลและการจัดสัมมนาระดมความคิดเห็นซึ่งได้เชิญนักวิชาการข้าราชการ ตลอดจนตัวแทนภาคเอกชนที่มีความรู้ความชำนาญเกี่ยวกับ

ที่ดินเกษตร มาร่วมให้ข้อมูลและรับฟังผลการวิจัยในเบื้องต้น เพื่อให้การวิเคราะห์บทบาทของตลาดการเช่าที่ดินต่อการพัฒนาเศรษฐกิจครัวเรือนจากอดีตจนถึงปัจจุบันสามารถฉายภาพได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

3.3 แบบจำลองเศรษฐมิติ

การศึกษาเชิงประจักษ์ในงานวิจัยชิ้นนี้มีด้วยกัน 3 ขั้นตอน ในขั้นแรกเราจำเป็นต้องประมาณค่าความสามารถในการผลิตของแต่ละครัวเรือนเนื่องจากปัจจัยดังกล่าวมีส่วนสำคัญต่อการตัดสินใจของเกษตรกรในการเช่าหรือให้เช่าที่ดินดังแสดงไว้ใน (1) อย่างไรก็ตาม เนื่องจากเราไม่สามารถวัดความสามารถในการผลิตได้โดยตรง ดังนั้นเราจึงจำเป็นต้องทำการประมาณค่าดังกล่าวจากฟังก์ชันการผลิต (production function) โดยใช้เทคนิค fixed effect ดังที่เสนอไว้โดย Jin and Jayne (2013) ฟังก์ชันการผลิตของครัวเรือน/จากหมู่บ้าน j สามารถแสดงได้ดังนี้

$$\log(Q_{ijt}) = \beta_1 \log(A_{ijt}) + \beta_2 \log(L_{ijt}) + \beta_3 \log(K_{ijt}) + \beta_4 \log(X_{ijt}) + \beta_5 V_{ijt} + \beta_6 T_{ijt} + v_{ijt} \quad [3]$$

โดย Q_{ijt} คือปริมาณผลผลิตทางการเกษตรครัวเรือน i ในจังหวัด j ในปี t A_{ijt} คือขนาดพื้นที่เพาะปลูก L_{ijt} คือจำนวนแรงงานในครัวเรือนที่ใช้ในการเพาะปลูก K_{ijt} คือมูลค่าทรัพย์สินทางการเกษตร X_{ijt} คือเวกเตอร์ของกลุ่มตัวแปรซึ่งแสดงปริมาณการใช้ปัจจัยการผลิตอื่นๆ (เช่น ปุ๋ย แรงงานจ้าง เมล็ดพันธุ์ เป็นต้น) และเวกเตอร์ของกลุ่มตัวแปรซึ่งบ่งบอกลักษณะจำเพาะของครัวเรือนที่คาดว่าจะส่งผลต่อการผลิต เช่น อายุ เพศ ระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน เป็นต้น V_{ijt} คือเวกเตอร์ของกลุ่มตัวแปรซึ่งแสดงความจำเพาะของชุมชนที่คาดว่าจะส่งผลต่อการผลิต (เช่น ตัวแปรหุ่นหมู่บ้าน ปริมาณน้ำฝน ระยะทางจากแปลงเพาะปลูกไปยังถนน เป็นต้น) T_{ijt} คือตัวแปรหุ่นแสดงปีการผลิตซึ่งมีไว้เพื่อควบคุมการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยีการผลิตเมื่อเวลาเปลี่ยน ค่าคงที่ α_i เท่ากับความสามารถในการผลิตซึ่งสามารถคำนวณได้ภายหลังจากการประมาณค่าฟังก์ชันการผลิตด้วย household fixed-effect model ค่าพารามิเตอร์อื่นๆ ที่ทำการประมาณค่าได้แก่ β_1-6 และท้ายสุด v_{ijt} คือค่าความคลาดเคลื่อนของแบบจำลอง

ในขั้นตอนที่สอง ค่าพารามิเตอร์ α_i ซึ่งแสดงความสามารถในการผลิตของแต่ละครัวเรือนจะถูกนำมาใช้ร่วมกับตัวแปรอิสระอื่นๆ ในการอธิบายการตัดสินใจเช่าและให้เช่าที่ดินของเกษตรกร สมการซึ่งแทนความสัมพันธ์ดังกล่าวสามารถเขียนได้ดังนี้

$$R_{ijt} = \theta_1 \hat{\alpha}_i + \theta_2 F_{ijt} + \theta_3 L_{ijt} + \theta_4 Z_{ijt} + \theta_5 V_{ijt} + \theta_6 T_{ijt} + u_{ijt} \quad [4]$$

โดย R คือสถานะของครัวเรือนในตลาดเช่าที่ดินหรือขนาดที่ดินเช่าหรือปล่อย ความมีนัยสำคัญทางสถิติของค่าสัมประสิทธิ์ θ_1 เป็นการทดสอบสมมติฐานที่ว่า การเช่าหรือให้เช่าที่ดินเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต กล่าวคือ ถ้า $\hat{\theta}_1 > 0$ ในกรณีการเช่าที่ดินเพิ่มหรือถ้า $\hat{\theta}_1 < 0$ ในกรณีการปล่อยเช่าที่ดินของครัวเรือนล้วนแสดงว่าตลาดการเช่าที่ดินก่อให้เกิดการโอนย้ายที่ดินจากครัวเรือนที่มีความสามารถในการ

ผลิตต่ำไปยังครัวเรือนที่มีความสามารถในการผลิตสูง F คือจำนวนที่ดินถือครองก่อนการเช่าหรือให้เช่า ถ้าค่าสัมประสิทธิ์ $\widehat{\theta}_2$ มีนัยสำคัญทางสถิติก็จะเป็นการยืนยันสมมติฐานที่ว่าตลาดการเช่าที่ดินช่วยให้เกิดการโอนย้ายที่ดินจากครัวเรือนที่มีที่ดินมากไปยังครัวเรือนที่ขาดแคลนที่ดินสำหรับทำการเกษตร ซึ่งบ่งบอกว่าตลาดเช่าที่ดินช่วยลดความเหลื่อมล้ำในการถือครองที่ดินทำกิน เช่นเดียวกัน การทดสอบความมีนัยสำคัญทางสถิติของ $\widehat{\theta}_3$ เป็นการทดสอบสมมติฐานที่ว่าตลาดการเช่าที่ดินช่วยให้เกิดการโอนย้ายที่ดินจากครัวเรือนที่มีขาดแคลนแรงงานไปยังครัวเรือนที่มีแรงงานเพียงพอ

กลุ่มของตัวแปรซึ่งบ่งบอกลักษณะจำเพาะของครัวเรือนที่คาดว่าจะส่งผลต่อการเข้าร่วมในตลาดการเช่า (เช่น อายุ เพศ ระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน เป็นต้น) แสดงไว้โดย Z ในขณะที่ V คือกลุ่มของตัวแปรซึ่งบ่งบอกลักษณะจำเพาะของชุมชนที่คาดว่าจะส่งผลต่อการเข้าร่วมในตลาดการเช่า (เช่น จังหวัด ปริมาณน้ำฝนในพื้นที่ เป็นต้น) สุดท้าย u คือค่าความคลาดเคลื่อนของแบบจำลอง ทั้งนี้ เราพารามิเตอร์ในสมการ [4] สามารถประมาณค่าได้ 2 วิธี วิธีแรก กำหนดให้ R แสดงสถานะของครัวเรือนในตลาดเช่าที่ดินและเป็นไปได้ 3 ค่า คือ -1, 0, 1 ซึ่งแสดงว่าครัวเรือนมีฐานะเป็นผู้ปล่อยเช่า ผู้ทำกินเฉพาะบนที่ดินเอง และผู้เช่า ตามลำดับ ค่าสัมประสิทธิ์จากแบบจำลองดังกล่าวสามารถประมาณได้ด้วย ordered probit model วิธีที่สอง กำหนดให้การตัดสินใจเช่าหรือให้เช่าที่ดินอยู่ในรูปของขนาดพื้นที่เช่าหรือปล่อยให้เช่า ในกรณีนี้ ค่าสัมประสิทธิ์ในแบบจำลองสามารถประมาณได้ด้วย tobit model

และท้ายสุด ผลกระทบจากการเข้าร่วมของครัวเรือนในตลาดการเช่าที่ดินต่อรายได้ครัวเรือนสามารถแสดงได้ด้วยสมการต่อไปนี้

$$Y_{ijt} = \gamma_1 R_{ijt} + \gamma_2 F_{ijt} + \gamma_3 L_{ijt} + \gamma_4 Z_{ijt} + \gamma_5 V_{ijt} + \gamma_6 T_{ijt} + w_{ijt} \quad [5]$$

โดย Y คือรายได้สุทธิของครัวเรือน ซึ่งในการศึกษานี้พิจารณารายได้สุทธิ 3 ประเภท คือ รายได้สุทธิจากการเกษตร รายได้สุทธินอกภาคเกษตร และรายได้สุทธิรวม ตัวแปรอิสระทางขวาของสมการ [5] ได้อธิบายแล้วข้างต้น และ w คือความคลาดเคลื่อนของแบบจำลอง การประมาณค่าพารามิเตอร์ γ_{1-6} ใช้วิธี household fixed-effect model ดังที่เสนอไว้ใน Chamberlin and Ricker-Gilbert (2016)

บทที่ 4

ลักษณะทางสังคม เศรษฐกิจ และการใช้ที่ดินของครัวเรือนเกษตรไทย

จากฐานข้อมูล Townsend Thai Project

เนื้อหาในส่วนนี้จะกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างครัวเรือนเกษตรของไทยในมิติด้านสังคมและเศรษฐกิจ ข้อมูลที่ใช้มาจากฐานข้อมูลของ Townsend Thai Project ซึ่งมีการเก็บข้อมูลด้านเศรษฐกิจ การเงิน และสังคม ของครัวเรือนในเขตเมืองเล็กและในเขตชนบทบริเวณพื้นที่ภาคกลางและภาคอีสาน ซึ่งประกอบด้วยตัวอย่างครัวเรือนที่ประกอบอาชีพทางเกษตรและไม่ใช้การเกษตร แต่เนื่องจากงานวิจัยนี้ต้องการศึกษาเฉพาะครัวเรือนเกษตร ดังนั้นกลุ่มตัวอย่างที่นำมาใช้ศึกษาจะเป็นครัวเรือนที่มีการทำเกษตรกรรมต่อเนื่องทุกปีตั้งแต่ปี ค.ศ.2000 ถึงปี ค.ศ.2013 ในพื้นที่ 4 จังหวัด ได้แก่ ลพบุรี ฉะเชิงเทรา บุรีรัมย์ และศรีสะเกษ รวมทั้งสิ้นจำนวน 384 ครัวเรือน เนื้อหาในส่วนนี้จะกล่าวถึงลักษณะทั่วไปของกลุ่มครัวเรือนตัวอย่าง โดยยังไม่ได้เน้นเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างครัวเรือนตามสถานะการเช่าเท่าใดนัก แต่ต้องการนำเสนอข้อมูลครัวเรือนที่น่าสนใจซึ่งพบได้จากการใช้ฐานข้อมูลครัวเรือนแบบต่อเนื่องของ Townsend Thai Project โดยที่ข้อมูลบางส่วนจะถูกนำมาประกอบการวิเคราะห์ในแบบจำลองเศรษฐกิจมิติ ในทางตรงกันข้าม เนื้อในบทที่ 5 จะเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างครัวเรือน 3 กลุ่ม ได้แก่ ครัวเรือนที่เป็นผู้เช่าที่ดิน ครัวเรือนผู้ให้เช่าที่ดิน และครัวเรือนที่ทำเกษตรเฉพาะบนที่ดินที่ตนเองเป็นเจ้าของ ซึ่งจะพบว่าครัวเรือนทั้งสามกลุ่มนี้มีความแตกต่างกันอย่างชัดเจนในหลายมิติ

เนื้อหาในบทนี้แบ่งเป็น 2 ส่วนหลัก ส่วนแรกจะกล่าวถึงสภาพทั่วไปของครัวเรือนเกษตรไทยซึ่งประกอบด้วย สมาชิกในครัวเรือน รายได้และสินทรัพย์ทางการเกษตร ที่ดินถือครองและที่ดินเกษตร การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อวัตถุประสงค์ทางการเกษตร เอกสารสิทธิ์การถือครองที่ดิน แหล่งที่มาของที่ดินแปลงใหม่ ในขณะที่ส่วนที่สองจะกล่าวถึงการเช่าที่ดินเพื่อการเกษตรของครัวเรือน โดยชี้ให้เห็นถึงสถานะการเช่าที่ดินเพื่อทำการเกษตร อิทธิพลของราคาสินค้าเกษตรต่อการขยายขนาดฟาร์ม และความต้องการขยายขนาดฟาร์มของครัวเรือน

4.1 สภาพทั่วไปของครัวเรือนเกษตรไทย

4.1.1 สมาชิกในครัวเรือน

ครัวเรือนเกษตรของไทยมีขนาดเล็กลงเมื่อเทียบกับในอดีตในขณะที่บทบาทที่มากขึ้นของเพศหญิงในฐานะหัวหน้าครัวเรือนและอายุเฉลี่ยของหัวหน้าครัวเรือนที่สูงขึ้นอาจส่งผลต่อประสิทธิภาพการผลิตของภาคเกษตรในอนาคต จากตาราง 4.1 จำนวนสมาชิกในครัวเรือนและจำนวนสมาชิกในครัวเรือนเทียบเท่าผู้ใหญ่ลดลงอย่างต่อเนื่องเรื่อยมา เช่นในปี ค.ศ.2013 จำนวนสมาชิกในครัวเรือนอยู่ที่ 4.04 คนต่อครัวเรือน ลดลง 0.84 คน เมื่อเทียบกับปี ค.ศ.2000 ซึ่งอยู่ที่ 4.88 คนต่อครัวเรือน สำหรับจำนวนสมาชิก

ในครัวเรือนเทียบเท่าผู้ใหญ่โดยเฉลี่ยปรับตัวลดลงอย่างต่อเนื่องในช่วง 14 ปีที่ผ่านมา ซึ่งเป็นไปในทิศทางเดียวกับจำนวนสมาชิกในครัวเรือนในปี ค.ศ.2013จำนวนสมาชิกในครัวเรือนเทียบเท่าผู้ใหญ่เท่ากับ 3.34 คนต่อครัวเรือน ลดลง 0.7 คน เมื่อเทียบกับปี ค.ศ.2000 ซึ่งอยู่ที่ 4.04 คนต่อครัวเรือนสำหรับอายุของหัวหน้าครัวเรือน พบว่า หัวหน้าครัวเรือนมีแนวโน้มอายุสูงมากขึ้น ในปี ค.ศ.2000 อายุของหัวหน้าครัวเรือนอยู่ที่ 51.44 ปี ขณะที่ในปี ค.ศ.2013 อายุของหัวหน้าครัวเรือนเพิ่มขึ้นเป็น 56.29 ปี แนวโน้มจำนวนสมาชิกของครัวเรือนที่ลดลงและอายุของหัวหน้าครัวเรือนที่สูงขึ้นนี้จึงแสดงให้เห็นถึงการเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุของประเทศไทยซึ่งมีสาเหตุจากการที่ประชากรมีอายุยืนยาวขึ้นในขณะที่อัตราการเจริญพันธุ์ลดลง

ตาราง 4.1 ลักษณะทางประชากรของครัวเรือน

ลักษณะทางประชากรของครัวเรือนเกษตร	2000	2003	2007	2010	2013
จำนวนสมาชิกในครัวเรือน(คน)	4.88	4.66	4.37	4.21	4.04
จำนวนสมาชิกที่มีอายุเทียบเท่ากับวัย	4.04	3.87	3.62	3.48	3.34
อายุหัวหน้าครัวเรือน(ปี)	51.44	54.08	54.91	54.62	56.29
สัดส่วนหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นเพศหญิง	21.35%	22.40%	24.22%	26.30%	29.95%
สัดส่วนหัวหน้าครัวเรือนที่จบประถมศึกษา	90.89%	91.15%	92.45%	94.79%	95.57%
สัดส่วนหัวหน้าครัวเรือนที่จบมัธยมต้น	7.49%	8.58%	9.54%	11.58%	12.94%

ที่มา: จากการคำนวณของผู้วิจัยจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

ข้อสังเกตที่น่าสนใจอีกประการ คือ เพศหญิงมีบทบาทมากขึ้นในภาคเกษตรกรรม ดังเห็นได้จากสัดส่วนหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นเพศหญิงมีสัดส่วนสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง จากร้อยละ 21.35 ในปี ค.ศ.2000 เพิ่มขึ้นมาอยู่ที่ร้อยละ 29.95 ในปี ค.ศ.2013 ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าหัวหน้าครัวเรือนเดิมที่เป็นเพศชายได้มีการย้ายถิ่นฐานไปทำงานในภาคการผลิตอื่น (เช่น อุตสาหกรรม บริการ เป็นต้น) ภาระความรับผิดชอบในการดูแลแปลงเกษตรจึงตกมาสู่ภรรยา ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อประสิทธิภาพการผลิตและรายได้ของครัวเรือน เนื่องจากหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นเพศหญิงอาจมีประสบการณ์ในการทำการเกษตรน้อยกว่า อีกทั้งยังต้องรับผิดชอบดูแลกิจการงานบ้านต่างๆ อีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือนที่สูงขึ้นอาจเป็นปัจจัยบวกที่ช่วยส่งเสริมให้ภาคเกษตรเข้มแข็งขึ้นภายใต้เงื่อนไขว่าระดับการศึกษาที่สูงขึ้นจะนำมาซึ่งการใช้เทคโนโลยีที่ช่วยพัฒนาการผลิตและการตลาดของครัวเรือน เมื่อพิจารณาจากสถิติระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือนพบว่า สัดส่วนของผู้ที่มีวุฒิปริญญาเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องทุกปี จากร้อยละ 90.89 ในปี 2000 มาเท่ากับร้อยละ 95.57 ในปี 2013 ระดับการศึกษาที่สูงขึ้นอาจมีสาเหตุจากหัวหน้าครัวเรือนมีการศึกษาต่อจนได้วุฒิปริญญาที่สูงขึ้น หรืออาจเป็นเพราะคนรุ่นใหม่ที่มีการศึกษาสูงขึ้นได้ก้าวเข้ามาเป็นหัวหน้า

ครัวเรือนมากขึ้น นอกจากนี้ ความพยายามของภาครัฐในการให้บริการการศึกษาอย่างเข้าถึงกับกลุ่มประชากรที่อยู่ห่างไกลความเจริญก็มีส่วนสำคัญต่อการยกระดับการศึกษาของครัวเรือนเกษตรไทย

4.1.2 รายได้และสินทรัพย์ทางการเกษตร

รายได้ที่แท้จริงของครัวเรือนเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องตลอดช่วง 10 ปีที่ผ่านมารายได้นอกภาคเกษตรจะสูงกว่ารายได้จากการเกษตรเล็กน้อยและมีการปรับตัวขึ้นลงตลอดเวลา ขึ้นอยู่กับราคาสินค้าเกษตรที่แท้จริงในช่วงเวลานั้นๆ ซึ่งมีราคาตลาดโลกและการแทรกแซงราคาตลาดในประเทศของรัฐบาลเป็นปัจจัยหลัก จากตาราง 4.2 ในปี ค.ศ.2000 รายได้รวมต่อปีต่อคนของครัวเรือนอยู่ที่ 37,782.72 บาท เพิ่มขึ้นมาอยู่ที่ 109,745.75 บาทในปี ค.ศ.2013 หากพิจารณาแหล่งที่มาของรายได้ เห็นได้ว่า ครัวเรือนมีส่วนของรายได้นอกภาคเกษตรต่อรายได้รวมลดลงจากร้อยละ 59.18 ในปี ค.ศ.2000 มาอยู่ที่ร้อยละ 53.17 ในปี ค.ศ.2013 ขณะที่สัดส่วนของรายได้จากการเกษตรต่อรายได้รวมเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 40.82 ในปี ค.ศ.2000 มาอยู่ที่ร้อยละ 46.83 ในปี ค.ศ.2013 รายได้นอกภาคเกษตรประกอบด้วย เงินโอนที่ได้รับจากบุคคลในครอบครัวที่ทำงานต่างถิ่น รายรับดอกเบี้ย รายรับค่าเช่า เป็นต้น นั้นแสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของแหล่งรายได้ซึ่งช่วยลดความผันผวนของรายได้ครัวเรือนอันเกิดจากความเสี่ยงในภาคการเกษตรทั้งจากการผลิตและราคาสินค้าเกษตร

เมื่อจำแนกรายได้จากการเกษตรออกเป็นรายได้จากการเพาะปลูกและรายได้จากปศุสัตว์ พบว่า สัดส่วนรายได้จากการเพาะปลูกมีการปรับตัวขึ้นลงตลอดเวลา เฉลี่ยที่ร้อยละ 40 แต่สัดส่วนรายได้จากปศุสัตว์มีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง สัดส่วนรายได้จากการเพาะปลูกพืชต่อรายได้รวม เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 37.19 ในปี ค.ศ.2000 มาอยู่ที่ร้อยละ 42.29 ในปี ค.ศ.2013 แต่สัดส่วนรายได้จากปศุสัตว์ต่อรายได้รวม เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 3.64 ในปี ค.ศ.2000 ไปอยู่ที่ ร้อยละ 4.54 ในปี ค.ศ.2013 สำหรับค่าใช้จ่ายรวมในกิจกรรมการเกษตร ประกอบด้วย ค่าเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ค่าจ้างแรงงาน ค่าเช่าเครื่องจักรกลการเกษตร ค่าซ่อมบำรุงเครื่องจักรและอุปกรณ์การเกษตร ตลอดช่วง 14 ปีที่ผ่านมา พบว่า ค่าใช้จ่ายรวมในกิจกรรมการเกษตรที่แท้จริงเพิ่มขึ้น จากในปี 2000 อยู่ที่ 38,388.44 บาทต่อครัวเรือน มาอยู่ที่ 86,110.48 บาทต่อครัวเรือน ในปี 2013

การนำเครื่องจักรเข้ามาใช้ในกระบวนการผลิตทดแทนแรงงานจำเป็นต้องเกิดขึ้นเมื่อแรงงานขาดแคลนและค่าจ้างแรงงานสูง จะสังเกตได้ว่าผลรวมของมูลค่าสินทรัพย์ทางการเกษตรต่อจำนวนสมาชิกในครัวเรือนเพิ่มขึ้น¹ โดยสินทรัพย์ที่ครัวเรือนถือครอง ได้แก่ รถไถเดินตาม เครื่องหยอดเมล็ด เครื่องพ่นสารเคมี เครื่องสูบน้ำ โรงเรือนสำหรับเก็บผลผลิตหรือปศุสัตว์ และสินทรัพย์ของครัวเรือน เช่น รถกระบะ รถจักรยานยนต์ เป็นต้น จากตาราง 4.3 ในปี ค.ศ.2000 มูลค่าสินทรัพย์เครื่องมือเครื่องจักรทางการเกษตรที่แท้จริงต่อจำนวนสมาชิกครัวเรือนเพิ่มขึ้นจาก 4,077.80 บาท เป็น 8,024.41 บาท ในปี ค.ศ.

¹ทั้งนี้การคำนวณค่าเสื่อมโดยใช้วิธีเส้นตรง (straight line method) และใช้อัตราค่าเสื่อมจากกรมบัญชีกลาง

2013 แสดงถึงการปรับตัวของเกษตรกรเพื่อตอบสนองต่อจำนวนแรงงานที่ลดลงและค่าจ้างแรงงานที่สูงขึ้น

ตาราง 4.2 รายได้แท้จริงและค่าใช้จ่ายรวมในกิจกรรมการเกษตรของครัวเรือน

	2000	2003	2007	2010	2013
รายได้รวมของครัวเรือน (บาท)	184,191	209,939	250,509	410,449	442,984
สัดส่วน	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%
รายได้นอกภาคเกษตร (บาท)	109,004	104,361	136,377	235,967	235,535
สัดส่วน	59.18%	49.71%	54.44%	57.49%	53.17%
รายได้จากการเกษตร (บาท)	75,187	105,579	114,132	174,564	207,449
สัดส่วน	40.82%	50.29%	45.56%	42.53%	46.83%
เพาะปลูก (บาท)	68,501	89,035	94,818	147,885	187,338
สัดส่วน	37.19%	42.41%	37.85%	36.03%	42.29%
ปศุสัตว์ (บาท)	6,705	16,543	19,314	26,638	20,111
สัดส่วน	3.64%	7.88%	7.71%	6.49%	4.54%
รายได้ที่แท้จริงเฉลี่ยต่อสมาชิก	37,783	45,088	57,362	97,593	109,746
ค่าใช้จ่ายรวมในกิจกรรมการเกษตร	38,388	48,780	45,793	67,208	86,110
รายได้สุทธิจากการเกษตรที่แท้จริง	36,807	56,794	68,348	107,336	121,321

ที่มา: จากการคำนวณของผู้วิจัยจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

ตาราง 4.3 สินทรัพย์ทางการเกษตรของครัวเรือน

มูลค่าทรัพย์สินทางการเกษตรที่แท้จริง	2000	2003	2007	2010	2013
ทรัพย์สินทางการเกษตรทั้งหมด (บาท)	45,133	57,995	58,037	38,589	60,221
เฉลี่ยต่อคน (บาท/คน)	9,258	12,455	13,289	9,175	14,919
เครื่องมือเครื่องจักรทางการเกษตร (บาท)	19,879	22,285	20,719	17,907	32,390
เฉลี่ยต่อคน (บาท/คน)	4,078	4,786	4,744	4,258	8,024
ปศุสัตว์ (บาท)	25,254	35,710	37,318	20,682	27,831
เฉลี่ยต่อคน (บาท/คน)	5,180	7,669	8,545	4,918	6,895

ที่มา: จากการคำนวณของผู้วิจัยจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

การเข้าถึงสินเชื่อไม่ใช่อุปสรรคของเกษตรกรไทยดังเช่นในอดีต จาก**ตาราง 4.4** จะเห็นได้ว่า สัดส่วนของครัวเรือนที่ได้รับเงินกู้ทั้งในและนอกระบบสูงถึงกว่าร้อยละ 85 ของครัวเรือนเกษตรทั้งหมด นอกจากนี้ สัดส่วนของครัวเรือนที่สามารถเข้าถึงแหล่งสินเชื่อในระบบ (ได้แก่ ธนาคารพาณิชย์ สหกรณ์

เป็นต้น) ก็เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องทุกปี ในปี ค.ศ.2000 สัดส่วนดังกล่าวเท่ากับร้อยละ 73.38 จากนั้นเพิ่มขึ้นมาอยู่ที่ร้อยละ 94.75 ในปี ค.ศ.2013 แสดงให้เห็นถึงบทบาทของธนาคารพาณิชย์เอกชนและธนาคารพาณิชย์ที่อยู่ในกำกับของรัฐบาล เช่น ธนาคารออมสิน ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ในการจัดหาเงินทุนให้กับครัวเรือนในชนบทที่ช่วยแบ่งเบาภาระด้านดอกเบี้ยเงินกู้ซึ่งต่ำกว่าดอกเบี้ยนอกระบบ เกษตรกรสามารถเข้าถึงแหล่งเงินกู้ในระบบได้มากขึ้น ซึ่งจะเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตและรายได้ครัวเรือนหากเงินกู้ดังกล่าวถูกนำไปใช้ในการลงทุนในกระบวนการผลิต ในทางตรงกันข้ามเกษตรกรบางรายอาจมีการเช่าที่ดินหรือนำที่ดินที่ตนเองถือครองไปใช้บังหน้าเพื่อหวังนำเงินกู้ไปใช้ประโยชน์เพื่อวัตถุประสงค์อื่นนอกเหนือจากการเกษตรกรรม

ตาราง 4.4 การเข้าถึงแหล่งสินเชื่อของครัวเรือน

	2000	2003	2007	2010	2013
ครัวเรือนที่ได้รับเงินกู้	84.38%	89.58%	90.10%	88.80%	85.16%
ครัวเรือนที่ได้รับเงินกู้จากแหล่งสินเชื่อในระบบ	73.38%	75.32%	79.74%	86.85%	94.75%

ที่มา: จากการคำนวณของผู้วิจัยจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

4.1.3 ที่ดินถือครองและที่ดินเกษตร

แม้ว่าขนาดที่ดินถือครอง (ที่ดินที่ตนเป็นเจ้าของ) และขนาดที่ดินที่ใช้ทำการเกษตรของครัวเรือนลดลงอย่างต่อเนื่อง แต่สัดส่วนการทำเกษตรบนที่ดินที่ตนเองถือครองมีจำนวนมากขึ้น จากตาราง 4.5 พื้นที่ถือครองของครัวเรือนลดลงเรื่อยๆ จาก 21.63 ไร่ ในปี ค.ศ.2000 มาอยู่ที่ 20.66 ไร่ ในปี ค.ศ. 2013 หรือลดลงประมาณ 0.97 ไร่ต่อครัวเรือน (หรือร้อยละ 4.48) เมื่อพิจารณาจากการใช้ประโยชน์พบว่า ครัวเรือนมีการใช้ที่ดินที่ตนเองถือครองอยู่เพื่อทำเกษตรเพิ่มขึ้นและลดการใช้ที่ดินเพื่อประโยชน์อย่างอื่น (เช่น ปล่อยเช่า) ดังจะเห็นได้จากขนาดที่ดินถือครองที่ใช้ทำเกษตรนั้นเพิ่มขึ้นจากเดิม 18.40 ไร่ ในปี ค.ศ.2000 มาเท่ากับ 19.35 ไร่ ในปี ค.ศ.2013 ในช่วงเวลาเดียวกัน ขนาดที่ดินถือครองที่ถูกใช้เพื่อประโยชน์อื่นๆ มีแนวโน้มลดลงมาโดยตลอด โดยลดจาก 3.23 ไร่ ลดลงมาอยู่ที่ 1.31 ไร่

ตาราง 4.5 ขนาดเนื้อที่ถือครองและเนื้อที่ทำการเกษตรเฉลี่ยต่อครัวเรือน

	2000	2003	2007	2010	2013
เนื้อที่ถือครอง/เป็นเจ้าของ (ไร่)	21.63	20.00	21.19	21.06	20.66
- ใช้ทำการเกษตร (ไร่)	18.40	15.31	18.83	19.47	19.35
- ปล่อยให้ผู้อื่นเช่าและอื่นๆ (ไร่)	3.23	4.69	2.36	1.59	1.31
เนื้อที่ทำการเกษตรทั้งหมด (ไร่)*	32.29	33.27	29.25	28.73	27.77
เนื้อที่ถือครองต่อจำนวนสมาชิกครัวเรือน (ไร่/คน)	4.44	4.30	4.85	5.01	5.12
เนื้อที่ทำเกษตรต่อจำนวนสมาชิกครัวเรือน (ไร่/คน)	6.62	7.14	6.70	6.83	6.88

ที่มา: จากการคำนวณของผู้วิจัยจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

หมายเหตุ *รวมพื้นที่ถือครองของตนเองและที่ดินเช่าจากผู้อื่น

เป็นที่น่าสังเกตว่า โดยเฉลี่ยแล้วขนาดพื้นที่ทำการเกษตรของครัวเรือนจะสูงกว่าขนาดพื้นที่ถือครอง สาเหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะครัวเรือนมีการนำที่ดินที่ตนเองไม่ได้ครอบครองมาใช้ในการเกษตรแหล่งที่มาอาจประกอบด้วย การเช่า ที่ดินรกร้าง ที่ดินที่ใช้โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย (ฟรี) เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาที่ดินเกษตรที่ครัวเรือนนำเข้ามาเพิ่มจะพบว่ามีจำนวนลดลงเรื่อยๆ ยกตัวอย่าง เช่น ในปี ค.ศ.2000 ที่ดินทำการเกษตรทั้งหมดต่อครัวเรือนเท่ากับ 32.29 ไร่ ซึ่งสูงกว่าขนาดที่ดินถือครอง 10.76 ไร่ (ร้อยละ 33.32 ของเนื้อที่ทำเกษตร) แต่ในปี ค.ศ. 2013 ส่วนต่างดังกล่าวลดลงเหลือเพียง 7.11 ไร่ (ร้อยละ 25.60 ของเนื้อที่ทำเกษตร)

ข้อเท็จจริงในข้างต้นก่อให้เกิดคำถามว่าเกิดอะไรขึ้นในช่วงสิบกว่าปีที่ผ่านมา เหตุใดในขณะที่ขนาดเนื้อที่ทำเกษตรโดยรวมลดลง แต่สัดส่วนการทำเกษตรบนที่ดินตนเองกลับเพิ่มขึ้น มีความเป็นไปได้อย่างน้อย 3 กรณี กรณีแรกระดับราคาสินค้าเกษตรที่สูงในช่วงเวลาดังกล่าวอาจทำให้เกษตรกรขยายพื้นที่ทำการเกษตร โดยเน้นการเพาะปลูกบนที่ดินตนเองเพื่อให้ได้สิทธิในการรับความช่วยเหลือจากรัฐ ส่งผลให้การทำการเกษตรบนที่ดินเช่าและที่ดินเกษตรกรรมในภาพรวมลดลง กรณีที่สอง เป็นไปได้ว่าแรงกดดันจากความต้องการใช้ที่ดินของสาขาอื่นๆ (เช่น อุตสาหกรรม ที่อยู่อาศัย ป่าไม้ พาณิชยกรรม การขนส่งและบริการ เป็นต้น) ส่งผลให้ที่ดินเพื่อทำการเกษตรในภาพรวมมีจำนวนลดลงเกษตรกรจำเป็นต้องขุดเซยที่ดินส่วนที่ลดลงนี้โดยการนำที่ดินถือครองซึ่งแต่เดิมอาจจะปล่อยให้ผู้อื่นเช่าหรือให้ญาติใช้ประโยชน์แบบฟรีๆ กลับมาใช้ในการเกษตรด้วยตนเอง และกรณีที่สาม ขนาดครัวเรือนที่เล็กลง อายุของหัวหน้าครัวเรือนที่สูงขึ้น และปัญหาการขาดแคลนแรงงานส่งผลให้เกษตรกรจำเป็นต้องปรับกระบวนการผลิตให้สอดคล้องกับข้อจำกัดดังกล่าว เกษตรกรลดการเช่าที่ดินซึ่งอาจอยู่กระจัดกระจายและไกลจากที่พักอาศัย และหันกลับมาทำการเกษตรบนที่ดินตนเองมากขึ้น ส่งผลให้ขนาดที่ดินเกษตรในภาพรวมลดลงแต่การทำการเกษตรบนที่ดินตนเองมีการขยายตัว

ในภาพรวม เนื้อที่ทำเกษตรของครัวเรือนมีแนวโน้มลดลงทุกจังหวัดโดยการเปลี่ยนแปลงในแง่ของเนื้อที่ถือครองเป็นเจ้าของและเนื้อที่ทำเกษตรของครัวเรือนในแต่ละจังหวัดมีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน (ตาราง 4.6) จังหวัดลพบุรีและฉะเชิงเทรามีขนาดพื้นที่ทำการเกษตรเฉลี่ยต่อครัวเรือนสูงเป็นอันดับหนึ่งและสอง ตามลำดับ ระบบชลประทานที่ทั่วถึงของภาคกลางทำให้เกษตรกรสามารถปลูกพืชได้มากกว่าหนึ่งรอบต่อปี ซึ่งคุ้มค่ากับการลงทุนนำเครื่องจักรมาใช้ในการผลิตและเก็บเกี่ยว ดังนั้นพื้นที่ทำการเกษตรของครัวเรือนในภูมิภาคนี้จึงมีขนาดใหญ่กว่าเมื่อเทียบกับภาคอีสานซึ่งขาดแคลนระบบชลประทาน

ตาราง 4.6 เนื้อที่ถือครองเป็นเจ้าของและเนื้อที่ทำการเกษตรเฉลี่ยต่อครัวเรือนจำแนกรายจังหวัด

	2000	2003	2007	2010	2013
ขนาดเนื้อที่ถือครองเป็นเจ้าของ (ไร่):					
ฉะเชิงเทรา	22.64	22.49	19.49	18.07	18.35
บุรีรัมย์	22.55	19.23	22.59	24.53	23.57
ลพบุรี	37.50	26.44	30.71	30.09	28.87
ศรีสะเกษ	14.33	16.57	17.74	16.77	16.70
เฉลี่ยทั้ง 4 จังหวัด	21.63	20.00	21.19	21.06	20.66
ขนาดเนื้อที่ทำการเกษตร (ไร่):					
ฉะเชิงเทรา	43.09	44.59	37.32	35.42	34.69
บุรีรัมย์	31.20	30.17	26.82	27.24	26.21
ลพบุรี	51.20	54.94	48.88	48.04	46.30
ศรีสะเกษ	18.51	20.00	18.52	18.26	17.47
เฉลี่ยทั้ง 4 จังหวัด	32.29	33.27	29.25	28.73	27.77

ที่มา: จากการคำนวณของผู้วิจัยจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

ข้อสังเกตที่น่าสนใจคือ ครัวเรือนในภาคกลาง (ฉะเชิงเทราและลพบุรี) ทำการเกษตรบนที่ดินของผู้อื่น (เช่าหรือทำฟรี) ในสัดส่วนสูงมาก โดยเฉพาะในกรณีจังหวัดฉะเชิงเทรานั้น พบว่า เกือบครึ่งของพื้นที่ทำการเกษตรของครัวเรือนเป็นที่ดินของผู้อื่นและแทบไม่เปลี่ยนแปลงเลยในช่วงสิบกว่าปีที่ผ่านมา (ตาราง 4.7) ในทางตรงกันข้าม เกษตรกรส่วนมากในภาคอีสาน (บุรีรัมย์และศรีสะเกษ) ยังคงเน้นการทำเกษตรบนที่ดินของตนเอง โดยที่สัดส่วนการทำเกษตรบนที่ดินคนอื่นมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่องอย่างเห็นได้ชัด เช่น ในกรณีจังหวัดศรีสะเกษ สัดส่วนการทำเกษตรบนที่ดินผู้อื่นต่อเนื้อที่ทำการเกษตรทั้งหมดลดลงจากร้อยละ 22.58 ในปี ค.ศ.2000 เหลือเพียงร้อยละ 4.41 ในปี ค.ศ.2013 ซึ่งแทบจะเรียกได้ว่า เกษตรกรกลุ่มนี้แทบไม่มีการทำเกษตรบนที่ดินผู้อื่นเลยในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม ในภาพรวม ทุกจังหวัดมีแนวโน้มเนื้อที่ทำการเกษตรลดลง โดยเฉพาะจังหวัด ฉะเชิงเทรา บุรีรัมย์ และลพบุรี สำหรับเนื้อที่ถือครองในรายจังหวัด พบว่า ในปี 2013 ครัวเรือนเกษตรของจังหวัดลพบุรีมีเนื้อที่ถือครองทั้งหมดสูงสุด รองลงมาคือ บุรีรัมย์ ฉะเชิงเทรา และศรีสะเกษ ตามลำดับ

เมื่อพิจารณาการเปลี่ยนแปลงของที่ดินเกษตรตามประเภทการถือครอง พบว่า การทำเกษตรบนที่ดินของตนเองมีสัดส่วนสูงที่สุดและเพิ่มขึ้น ในทางตรงกันข้าม สัดส่วนการเช่าที่ดินลดลง (ตาราง 4.8 และ 4.9) สัดส่วนพื้นที่ซึ่งเกษตรกรเป็นเจ้าของเองต่อพื้นที่รวม เพิ่มขึ้นจาก ร้อยละ 56.97 ในปี ค.ศ. 2000 มาอยู่ที่ ร้อยละ 69.66 ในปี ค.ศ.2013 รองลงมาเป็นการทำเกษตรกรรมบนที่ดินเช่าโดยจ่ายค่าเช่าเป็นเงิน การทำเกษตรกรรมบนที่ดินเช่าโดยจ่ายค่าเช่าเป็นส่วนหนึ่งของผลผลิตที่เก็บเกี่ยวได้การทำ

เกษตรกรรมบนที่ดินโดยไม่เสียค่าเช่าซึ่งเป็นของญาติการทำเกษตรกรรมบนที่ดินที่มีคนนำที่ดินแปลงนี้มา
 จำนำ/จำนองกับครัวเรือน ตามลำดับขนาดพื้นที่ของการทำเกษตรกรรมบนที่ดินเช่าทั้งสองรูปเคยมีย
 สัดส่วนรวมกันสูงสุดร้อยละ 32.66 ของพื้นที่เกษตรทั้งหมดในปี ค.ศ.2003 แต่สัดส่วนดังกล่าวลดลงเหลือ
 เพียงร้อยละ 24.70 ในปี ค.ศ.2013

ตาราง 4.7เนื้อที่ทำการเกษตรบนที่ดินผู้อื่นจำแนกรายจังหวัด (ไร่)

	2000	2003	2007	2010	2013
ขนาดเนื้อที่ทำการเกษตรบนที่ดินผู้อื่น (ไร่):					
ฉะเชิงเทรา	20.45	22.10	17.83	17.35	16.34
ลพบุรี	13.70	28.50	18.17	17.95	17.43
บุรีรัมย์	8.65	10.94	4.23	2.71	2.64
ศรีสะเกษ	4.18	3.43	0.78	1.49	0.77
เฉลี่ยทั้ง 4 จังหวัด	10.66	13.27	8.06	7.67	7.11
สัดส่วนการทำเกษตรบนที่ดินผู้อื่นต่อเนื้อที่ทำการเกษตรทั้งหมด:					
ฉะเชิงเทรา	47.46%	49.56%	47.78%	48.98%	47.10%
ลพบุรี	26.76%	51.87%	37.17%	37.36%	37.65%
บุรีรัมย์	27.72%	36.26%	15.77%	9.95%	10.07%
ศรีสะเกษ	22.58%	17.15%	4.21%	8.16%	4.41%
เฉลี่ยทั้ง 4 จังหวัด	33.01%	39.89%	27.56%	26.70%	25.60%

ที่มา: จากการคำนวณของผู้วิจัยจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

ตาราง 4.8 ขนาดเนื้อที่ทำการเกษตรจำแนกตามประเภทการถือครอง (หน่วย จำนวนไร่)

ประเภทการถือครอง	2000		2003		2007		2010		2013	
	ไร่	สัดส่วน	ไร่	สัดส่วน	ไร่	สัดส่วน	ไร่	สัดส่วน	ไร่	สัดส่วน
เป็นเจ้าของ	7,064.20	56.97%	5,880.27	46.03%	7,231.28	64.37%	7,476.09	67.76%	7,429.33	69.66%
เช่าผู้อื่น:										
- จ่ายค่าเช่าเป็นเงิน	2,513.13	20.27%	3,282.25	25.69%	2,559.41	22.78%	2,520.7	22.85%	2,105.14	19.74%
- จ่ายค่าเช่าเป็นผลผลิต	834.25	6.73%	889.5	6.96%	674.5	6.00%	506	4.59%	529	4.96%
ใช้ประโยชน์โดยไม่เสียค่าเช่า:										
- ที่ดินเป็นของญาติ	864.16	6.97%	922.905	7.22%	511.1	4.55%	299.25	2.71%	258.74	2.43%
- ที่ดินของคนที่ไม่ใช่ญาติ	134.25	1.08%	161.375	1.26%	43.5	0.39%	47	0.43%	114	1.07%
- ที่ดินสาธารณะหรือรกร้าง	27.00	0.22%	24.0625	0.19%	44.5	0.40%	72.5	0.66%	92.25	0.87%
ที่ดินฝากจำนำ/จำนอง	371.00	2.99%	456	3.57%	169	1.50%	111	1.01%	136	1.28%
อื่นๆ	590.80	4.76%	1,157.74	9.06%		0.00%		0.00%		0.00%
รวม	12,398.78	100.00%	12,774.11	100.00%	11,233.28	100.00%	11,032.54	100.00%	10,664.47	100.00%

ที่มา: จากการคำนวณของผู้วิจัยจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

ตาราง 4.9 จำนวนแปลงที่ดินเกษตรจำแนกตามประเภทการถือครอง (หน่วย จำนวนแปลง)

ประเภทการถือครอง	2000		2003		2007		2010		2013	
	แปลง	สัดส่วน	แปลง	สัดส่วน	แปลง	สัดส่วน	แปลง	สัดส่วน	แปลง	สัดส่วน
เป็นเจ้าของ	930	66.19%	900	60.20%	1,033	77.09%	1,090	78.59%	1,135	83.21%
เช่าผู้อื่น:										
- จ่ายค่าเช่าเป็นเงิน	157	11.17%	204	13.65%	158	11.79%	165	11.90%	131	9.60%
- จ่ายค่าเช่าเป็นผลผลิต	58	4.13%	67	4.48%	47	3.51%	46	3.32%	34	2.49%
ใช้ประโยชน์โดยไม่เสียค่าเช่า:										
- ที่ดินเป็นของญาติ	154	10.96%	152	10.17%	70	5.22%	60	4.33%	40	2.93%
- ที่ดินของคนที่ไม่ใช่ญาติ	5	0.36%	9	0.60%	6	0.45%	4	0.29%	1	0.07%
- ที่ดินสาธารณะหรือรกร้าง	4	0.28%	6	0.40%	5	0.37%	7	0.50%	7	0.51%
ที่ดินฝากจำนำ/จำนอง	38	2.70%	53	3.55%	21	1.57%	15	1.08%	16	1.17%
อื่นๆ	59	4.20%	104	6.96%		0.00%		0.00%		0.00%
รวม	1,405	100.00%	1,495	100.00%	1,340	100.00%	1,387	100.00%	1,364	100.00%

ที่มา: จากการคำนวณของผู้วิจัยจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

4.1.4 การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อวัตถุประสงค์ทางการเกษตร

การลดลงของพื้นที่ทำการเกษตรเกิดจากการลดพื้นที่ปลูกข้าวเป็นหลัก ในขณะที่พื้นที่เพาะปลูกไม้ผลและไม้ยืนต้นมีการขยายตัวอย่างก้าวกระโดดในบางช่วงปี จาก ตาราง 4.10 ในปี ค.ศ.2013 จำนวนที่ดินเกษตรเท่ากับ 10,664.47 ไร่ ลดลงจากเดิม 12,398.78 ไร่ ในปี ค.ศ.2000 หรือคิดเป็นอัตราการลดลงร้อยละ 13.99 พื้นที่เพาะปลูกข้าวมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่องแม้ว่ารัฐบาลจะมีการแทรกแซงตลาดข้าวเพื่อช่วยเหลือชาวนาก็ตาม ทั้งในรูปโครงการจำนำข้าวและโครงการประกันรายได้ชาวนาโดยในปี ค.ศ. 2013 พื้นที่นาข้าวเท่ากับ 5,724.46 ไร่ ลดลงจากเดิม 6,690.15 ไร่ ในปี ค.ศ.2000 อย่างไรก็ตาม กลับพบว่าจำนวนแปลงปลูกข้าวลดลงเพียงเล็กน้อยจาก 538 แปลง มาเท่ากับ 526 แปลง (ตาราง 4.11) แสดงให้เห็นว่าเกษตรกรมีความคล่องตัวในการปรับเปลี่ยนขนาดพื้นที่ปลูกข้าวในแต่ละแปลงให้เหมาะสมกับสถานะตลาดในช่วงเวลานั้นๆ

การเปลี่ยนแปลงแบบก้าวกระโดดของพื้นที่ปลูกพืชไร่และไม้ผลไม้ยืนต้นคาดว่าจะได้รับอิทธิพลจากราคาสินค้าในตลาดโลกและการแทรกแซงราคาสินค้าเกษตรของรัฐบาล ในกรณีพืชไร่ พบว่า พื้นที่เพาะปลูกเพิ่มขึ้นอย่างก้าวกระโดดในปี ค.ศ.2003 เทียบกับปี ค.ศ.2000 โดยเพิ่มจาก 3,177.50 ไร่ มาเท่ากับ 4,174.38 ไร่ คิดเป็นอัตราการเติบโตสูงถึงร้อยละ 31.37 การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวสอดคล้องกับราคามันสำปะหลังที่ปรับตัวสูงขึ้นถึงร้อยละ 45.41 ในช่วงเวลาเดียวกัน ซึ่งเป็นช่วงที่ประเทศจีนเพิ่มการนำเข้ามันสำปะหลังเส้นจากไทยเพื่อทดแทนข้าวโพดในอุตสาหกรรมเอทานอลในประเทศ อย่างไรก็ตาม หลังจากนั้นไม่นานจำนวนพื้นที่ปลูกพืชไร่ก็ปรับตัวลดลงมาที่ระดับเดิม ในกรณีไม้ยืนต้น พบว่า ในปี ค.ศ. 2007 พื้นที่ปลูกไม้ยืนต้นเท่ากับ 1,189.25 ไร่ สูงกว่าปี ค.ศ.2000 ซึ่งมีพื้นที่เพียง 492.84 ไร่ การเพิ่มขึ้นดังกล่าวคาดว่ามีสาเหตุจากการเพิ่มพื้นที่ปลูกยางพาราของเกษตรกรเพราะในปี ค.ศ.2007 ราคายางแผ่นดิบรมควันชั้น 3 เพิ่มขึ้นสูงถึงร้อยละ 75.36 เทียบกับปี ค.ศ.2000 หลังจากนั้นพื้นที่ปลูกไม้ยืนต้นลดลงเล็กน้อยซึ่งสะท้อนว่าการปรับเปลี่ยนพื้นที่เพาะปลูกพืชประเภทนี้มีความยืดหยุ่นต่ำหรือเปลี่ยนแปลงได้ยากเมื่อได้ปลูกแล้วนั่นเอง

พื้นที่เลี้ยงสัตว์และประมง (เลี้ยงกุ้งหรือปลา) คิดเป็นสัดส่วนที่น้อยเมื่อเทียบกับกิจกรรมประเภทอื่นและลดจำนวนลงทุกปี พื้นที่เลี้ยงสัตว์เพิ่มขึ้นสูงสุดในปี ค.ศ.2007 จากนั้นปรับตัวลดลง ขณะที่พื้นที่ประมงลดลงอย่างต่อเนื่องทุกปี อีกข้อสังเกตที่น่าสนใจคือการหายไปของพื้นที่ทำเกษตรประเภทอื่นๆ ในเวลาไม่ถึงสิบปี กล่าวคือ ในปี ค.ศ.2000 การทำเกษตรอื่นๆ มีสัดส่วนสูงถึงร้อยละ 12.48 ของพื้นที่ทั้งหมด แต่ภายในปี ค.ศ.2013 สัดส่วนดังกล่าวลดลงเหลือเพียงร้อยละ 0.15 เป็นไปได้ว่าเกษตรกรมีการนำที่ดินประเภทนี้เกือบทั้งหมดมาใช้เพาะปลูกพืชไร่ (มันสำปะหลัง) และไม้ยืนต้น (ยางพารา) หรืออาจเป็นไปได้ว่าที่ดินประเภทนี้ถูกนำไปใช้ประโยชน์นอกภาคการเกษตร

จำนวนแปลงที่ดินสำหรับที่อยู่อาศัยเพิ่มขึ้นเกือบสองเท่า ในขณะที่ขนาดพื้นที่เพิ่มขึ้นเล็กน้อย แสดงให้เห็นว่าครัวเรือนเกษตรกรมีขนาดเล็กลง โดยที่สมาชิกในครัวเรือนเมื่อแยกตัวออกไปสร้างครอบครัว

ใหม่ก็ยังคงอาศัยในบริเวณที่ดินเดิมของรุ่นพ่อแม่ เพียงแต่แยกเป็นแปลงย่อยๆ มากขึ้น ในปี ค.ศ.2000 ขนาดของเนื้อที่สำหรับที่อยู่อาศัยของครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 2.21 ของที่ดินทำการเกษตรทั้งหมด ในปี ค.ศ.2013 สัดส่วนดังกล่าวเพิ่มขึ้นเล็กน้อยมาเท่ากับร้อยละ 3.14 แต่เมื่อพิจารณาจากจำนวนแปลงที่ดิน จะเห็นได้ว่าจำนวนแปลงที่อยู่อาศัยเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จากเดิม 192 แปลง มาเท่ากับ 385 แปลง

ตาราง 4.10 จำนวนพื้นที่จำแนกตามลักษณะการใช้ประโยชน์

ประเภท	2000		2003		2007		2010		2013	
	ไร่	สัดส่วน	ไร่	สัดส่วน	ไร่	สัดส่วน	ไร่	สัดส่วน	ไร่	สัดส่วน
ที่อยู่อาศัย	274.34	2.21%	215.85	1.69%	300.65	2.68%	324.63	2.94%	334.87	3.14%
เลี้ยงปศุสัตว์	43.50	0.35%	63.48	0.50%	136.13	1.21%	61.13	0.55%	62.07	0.58%
นาข้าว	6,690.15	53.96%	6,060.75	47.45%	6,328.39	56.34%	6,136.50	55.62%	5,724.46	53.68%
พืชไร่	3,177.50	25.63%	4,174.38	32.68%	3,194.50	28.44%	3,092.10	28.03%	3,287.25	30.82%
ไม้ยืนต้นไม้ผล	492.84	3.97%	525.06	4.11%	1,189.25	10.59%	1,310.63	11.88%	1,188.00	11.14%
ผัก	48.50	0.39%	31.50	0.25%	47.25	0.42%	65.75	0.60%	24.00	0.23%
เลี้ยงกุ้ง/ปลา	125.19	1.01%	125.81	0.98%	26.88	0.24%	24.93	0.23%	27.75	0.26%
อื่นๆ	1,546.77	12.48%	1,577.28	12.35%	10.25	0.09%	16.88	0.15%	16.07	0.15%
รวม	12,398.78	100.00%	12,774.11	100.00%	11,233.28	100.00%	11,032.54	100.00%	10,664.47	100.00%

ที่มา: จากการคำนวณของผู้วิจัยจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

ตาราง 4.11 จำนวนแปลงที่ดินจำแนกตามลักษณะการใช้ประโยชน์

ประเภท	2000		2003		2007		2010		2013	
	แปลง	สัดส่วน	แปลง	สัดส่วน	แปลง	สัดส่วน	แปลง	สัดส่วน	แปลง	สัดส่วน
ที่อยู่อาศัย	192	13.67%	138	9.23%	384	28.66%	387	27.90%	385	28.23%
เลี้ยงปศุสัตว์	19	1.35%	19	1.27%	29	2.16%	36	2.60%	25	1.83%
นาข้าว	538	38.29%	554	37.06%	546	40.75%	558	40.23%	526	38.56%
ปลูกพืชไร่	214	15.23%	289	19.33%	193	14.40%	193	13.91%	250	18.33%
ไม้ยืน/ต้นไม้ผล	82	5.84%	80	5.35%	141	10.52%	149	10.74%	141	10.34%
ผัก	15	1.07%	11	0.74%	19	1.42%	21	1.51%	9	0.66%
เลี้ยงกุ้ง/ปลา	46	3.27%	41	2.74%	18	1.34%	22	1.59%	12	0.88%
อื่นๆ	299	21.28%	363	24.28%	10	0.75%	21	1.51%	16	1.17%
รวม	1405	100.00%	1495	100.00%	1340	100.00%	1387	100.00%	1364	100.00%

ที่มา: จากการคำนวณของผู้วิจัยจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

4.1.5 เอกสารสิทธิการถือครองที่ดิน

ที่ดินสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ ที่ดินเอกชน (Private land) และที่ดินรัฐบาล (Government land) ที่ดินเอกชนได้บังคับใช้ตามประมวลกฎหมายที่ดิน พ.ศ.2497 (The Land Code of 1954) ซึ่งได้กำหนดกระบวนการออกเอกสารสิทธิที่ดินในพื้นที่ที่ไม่ใช่พื้นที่ป่า โดยผู้ถือครองเอกสารสิทธิของที่ดินเอกชนสามารถขาย แลกเปลี่ยน หรือใช้เป็นหลักทรัพย์ในการกู้เงินได้ตั้งแต่ทศวรรษที่ 1980 เป็นต้นมา รัฐบาลได้เริ่มจัดทำโครงการเพิ่มศักยภาพการจัดทำโฉนดที่ดิน (Land Titling Program) ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากธนาคารโลก (World Bank) โดยจุดประสงค์หลักของโครงการนี้คือ การจัดทำโฉนดที่ดินให้กับผู้ถือครองที่ดินที่มีสิทธิในที่ดินนั้นอย่างถูกกฎหมาย (ไม่ได้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าสงวนหรือพื้นที่สาธารณะ) แต่มีเพียงแค่เอกสารแบบแจ้งการครอบครองที่ดิน (ส.ค.1) รวมถึงการเปลี่ยนกรรมสิทธิ์ที่ดินจากหนังสือรับรองการทำประโยชน์ น.ส.3 และ น.ส.3 ก. ไปเป็นโฉนด ส่งผลให้เกิดการเพิ่มขึ้นของสัดส่วนกรรมสิทธิ์การถือครองที่ดินแบบโฉนดและการลดลงของสัดส่วนกรรมสิทธิ์การถือครองที่ดินแบบ น.ส.3 และ น.ส.3 ก.

ที่ดินรัฐบาลประกอบด้วย ป่าสงวนแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า และเขตการปฏิรูปที่ดิน สืบเนื่องจากปัญหาการไม่มีที่ดินทำกินและการบุกรุกป่าสงวนแห่งชาติเพื่อยุ่อาศัยและทำการเกษตรของเกษตรกรผู้ยากจน รัฐบาลจึงได้มีการจัดตั้งสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ส.ป.ก.) เพื่อจัดการปัญหาครัวเรือนยากจนไม่มีที่ดินทำกินและปัญหาการบุกรุกที่ดินรัฐบาล ด้วยการพยายามทำให้ผู้บุกรุกที่อาศัยหรือทำการเกษตรอยู่ในพื้นที่ที่กำหนดไว้ สามารถอาศัยและทำการเกษตรได้อย่างถูกกฎหมายด้วยการออกสิทธิครอบครองที่ดินซึ่งอนุญาตให้ทำการเพาะปลูกด้วยตนเองได้แต่ห้ามทำการซื้อขายหรือปล่อยเช่าที่ดิน ซึ่งเอกสารสิทธิประเภทนี้เรียกว่า ส.ป.ก.โดยที่ดิน ส.ป.ก. ที่จัดสรรให้เกษตรกรที่ยากจน มาจากการซื้อที่ดินเอกชน และที่ดินรัฐบาลซึ่งมาจากการบุกรุกป่าสงวนแห่งชาติที่ได้ประกาศอย่างเป็นทางการและที่ดินสาธารณะอื่นๆ การละเมิดต่อข้อกำหนดนี้ของการใช้ประโยชน์ในที่ดิน ส.ป.ก. จะส่งผลให้ผู้นั้นต้องถูกขับไล่ออกจากที่ดินนั้น

หนังสือสิทธิทำกินในเขตป่าไม้ (ส.ท.ก.) ซึ่งทางกรมป่าไม้เป็นผู้ออกให้ คือเอกสารสิทธิที่ราชการออกให้แต่ไม่ใช่หนังสือแสดงสิทธิในที่ดิน นอกจากนี้ พบว่า ประเภทกรรมสิทธิ์การถือครองที่ดินของครัวเรือนจำนวนไม่น้อยจากข้อมูล Townsend Thai Data ถูกจัดรวมในหมวดหนังสือใช้ประโยชน์บนแปลงที่ดิน ซึ่งส่วนมากจะระบุว่าเป็นเอกสาร ภ.บ.ท. 5 หรือแบบยื่นภาษีบำรุงท้องที่ ซึ่งเป็นเอกสารสิทธิที่ราชการออกให้แต่ไม่ใช่หนังสือแสดงสิทธิในที่ดิน เช่นเดียวกันกับ ส.ท.ก. อาจเป็นไปได้ว่าครัวเรือนเป็นเจ้าของที่ดินที่มีเอกสารสิทธิประเภทอื่น แต่การสื่อสารและความเข้าใจที่ผิดพลาดทำให้มีการระบุประเภทเอกสารสิทธิเป็น ภ.บ.ท. 5 แทน

ตาราง 4.12 เนื้อที่ทำการเกษตรจำแนกตามประเภทกรรมสิทธิ์การถือครองที่ดิน

ประเภทกรรมสิทธิ์ การถือครองที่ดิน	2000		2003		2007		2010		2013	
	ไร่	สัดส่วน	ไร่	สัดส่วน	ไร่	สัดส่วน	ไร่	สัดส่วน	ไร่	สัดส่วน
โฉนด	4,407.09	35.54%	5,188.16	40.61%	4,447.10	39.59%	4,802.87	43.53%	5,175.45	48.53%
นส.3	1,590.23	12.83%	1,023.93	8.02%	703.98	6.27%	426.25	3.86%	300.96	2.82%
นส.3 ก.	391.72	3.16%	176.97	1.39%	98.75	0.88%	38.00	0.34%	82.75	0.78%
ส.ค.1	290.05	2.34%	330.30	2.59%	298.295	2.66%	138.57	1.26%	315.00	2.95%
ส.ป.ก.	2,398.25	19.34%	2,919.13	22.85%	3,083.08	27.45%	3,532.16	32.02%	3,155.36	29.59%
ส.ท.ก.	12.00	0.10%	3.00	0.02%	0.00	0.00%	12.00	0.11%	0.00	0.00%
หนังสือใช้ประโยชน์ บนแปลงที่ดิน	141.75	1.14%	150.00	1.17%	692.5075	6.16%	1,684.32	15.27%	1,293.50	12.13%
ที่ดินป่าสงวน	140.50	1.13%	184.75	1.45%	40.50	0.36%	67.75	0.61%	12.75	0.12%
ป่าไม้เศรษฐกิจ	11.00	0.09%	3.06	0.02%	439.58	3.91%	127.62	1.16%	203.70	1.91%
อื่นๆ	3,016.20	24.33%	2,794.81	21.88%	1,429.50	12.73%	203.00	1.84%	125.00	1.17%
รวม	12,398.78	100.00%	12,774.11	100.00%	11,233.28	100.00%	11,032.54	100.00%	10,664.47	100.00%

ที่มา: จากการคำนวณของผู้วิจัยจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

ตาราง 4.13 จำนวนแปลงที่ดินเกษตรจำแนกตามประเภทกรรมสิทธิ์การถือครองที่ดิน

ประเภทกรรมสิทธิ์การถือครองที่ดิน	2000		2003		2007		2010		2013	
	จำนวนแปลง	สัดส่วน	จำนวนแปลง	สัดส่วน	จำนวนแปลง	สัดส่วน	จำนวนแปลง	สัดส่วน	จำนวนแปลง	สัดส่วน
โฉนด	562.00	40.00%	659.00	44.08%	596.00	44.48%	695.00	50.11%	719.00	52.71%
นส.3	182.00	12.95%	141.00	9.43%	108.00	8.06%	58.00	4.18%	50.00	3.67%
นส.3 ก.	53	3.77%	29	1.94%	14	1.04%	4	0.29%	11	0.81%
ส.ค.1	28	1.99%	27	1.81%	25	1.87%	19	1.37%	25	1.83%
ส.ป.ก.	256.00	18.22%	320.00	21.40%	336.00	25.07%	417.00	30.06%	388.00	28.45%
ส.ท.ก.	6	0.43%	1	0.07%		0.00%	1	0.07%		0.00%
หนังสือใช้ประโยชน์บนแปลงที่ดิน	10	0.71%	9	0.60%	37	2.76%	135	9.73%	124	9.09%
ที่ดินป่าสงวน	14	1.00%	21	1.40%	3	0.22%	14	1.01%	4	0.29%
ป่าไม้เศรษฐกิจ	3	0.21%	2	0.13%	60	4.48%	27	1.95%	29	2.13%
อื่นๆ	291.00	20.71%	286.00	19.13%	161.00	12.01%	17.00	1.23%	14.00	1.03%
รวม	1,405.00	100.00%	1,495.00	100.00%	1,340.00	100.00%	1,387.00	100.00%	1,364.00	100.00%

ที่มา: จากการคำนวณของผู้วิจัยจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

เมื่อพิจารณาการใช้ที่ดินเกษตรจำแนกตามกรรมสิทธิ์และการถือครอง พบว่า เกษตรกรส่วนมากยังคงทำการเกษตรบนที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ์ประเภทโฉนดที่ดิน รองลงมาคือที่ดินที่ได้รับการจัดสรรจากรัฐเพื่อการเกษตรกรรมในรูป ส.ป.ก. โดยจำนวนแปลงและขนาดเนื้อที่ทำการเกษตรภายใต้เอกสารสิทธิ์ทั้งสองเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องทุกปี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่ดินประเภทโฉนด ในปี ค.ศ.2013 สัดส่วนของขนาดพื้นที่ทำการเกษตรจำแนกตามประเภทเอกสารสิทธิ์ถือครองเรียงจากมากไปน้อย ได้แก่ โฉนด (ร้อยละ 48.53) ส.ป.ก. (ร้อยละ 29.59) หนังสือใช้ประโยชน์บนแปลงที่ดิน (ร้อยละ 12.13) น.ส.3 (ร้อยละ 2.82) ป่าไม้เศรษฐกิจ (ร้อยละ 1.91) ตามลำดับ (ตารางที่ 4.12) ในปี ค.ศ.2013 สัดส่วนของจำนวนแปลงที่ดินเกษตรจำแนกตามประเภทเอกสารสิทธิ์ถือครองเรียงจากมากไปน้อย ได้แก่ โฉนด (ร้อยละ 52.71) ส.ป.ก. (ร้อยละ 28.45) หนังสือใช้ประโยชน์บนแปลงที่ดิน (ร้อยละ 9.09) น.ส.3 (ร้อยละ 3.67) ป่าไม้เศรษฐกิจ (ร้อยละ 2.13) ตามลำดับ (ตารางที่ 4.13)

เมื่อเปรียบเทียบสัดส่วนดังกล่าวกับปี ค.ศ.2000 พบว่า ขนาดเนื้อที่ของที่ดินประเภทโฉนดเพิ่มขึ้นราว 768 ไร่ ซึ่งสอดคล้องกับการลดลงของขนาดที่ดินประเภท น.ส.3 ในช่วงเวลาเดียวกัน หลักฐานดังกล่าวแสดงว่าสิทธิการครอบครองที่ดินของครัวเรือนในปัจจุบันมีความมั่นคงมากกว่าในอดีต เนื่องจากโฉนดที่ดินนั้นเป็นเอกสารแสดงกรรมสิทธิ์แต่ น.ส.3 เป็นเอกสารแสดงการถือครองที่ออกโดยราชการซึ่งให้ความคุ้มครองทางกฎหมายต่อเจ้าของที่ดินน้อยกว่าเมื่อเกิดปัญหาหรือข้อขัดแย้งเกี่ยวกับที่ดิน ความเสี่ยงที่ลดลงดังกล่าวอาจสร้างแรงจูงใจให้เกษตรกรมีการลงทุนบนที่ดินที่ตนเองครอบครองสูงขึ้น ซึ่งอาจหมายถึงประสิทธิภาพในการผลิตที่สูงขึ้นในระยะยาว

นอกจากนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่าสัดส่วนของที่ดินประเภทอื่นๆ ที่ถูกนำมาใช้ทำการเกษตรลดลงอย่างรวดเร็วในช่วงปีที่รัฐบาลมีการแทรกแซงราคาสินค้าเกษตรทั้งในรูปแบบโครงการจํานาสินค้าเกษตรและโครงการประกันรายได้เกษตรกร มีการนำที่ดินประเภทอื่นๆ (นอกเหนือจากเอกสารแสดงกรรมสิทธิ์และเอกสารแสดงการถือครอง) เข้ามาทำการเกษตรเพิ่มขึ้นเล็กน้อยระหว่างปี ค.ศ.2000 และ ค.ศ.2003 คิดเป็นเนื้อที่ 3,016.20 ไร่ (ร้อยละ 24.33) และ 2,794.81 ไร่ (ร้อยละ 21.88) ตามลำดับ แต่ในปี ค.ศ.2007 ซึ่งอยู่ในช่วงโครงการจํานาสินค้าเกษตร ขนาดเนื้อที่จากที่ดินประเภทนี้ลดลงเหลือเพียง 1,429.50 ไร่ (ร้อยละ 12.73) และลดลงอย่างก้าวกระโดดเหลือ 203 ไร่ (ร้อยละ 1.84%) ใน ค.ศ.2010 ซึ่งอยู่ในช่วงโครงการประกันรายได้เกษตรกร และในปี ค.ศ.2013 ซึ่งเป็นช่วงที่มีการนำโครงการจํานาสินค้าเกษตรกลับมาใช้อีกครั้ง พบว่า มีการนำที่ดินประเภทอื่นๆ มาทำเกษตรเพียง 125 ไร่ (ร้อยละ 1.17)

การลดลงอย่างชัดเจนของการนำที่ดินประเภทอื่นๆ มาใช้ในการเกษตรสะท้อนให้เห็นถึงผลกระทบด้านการใช้ที่ดินจากมาตรการแทรกแซงราคาสินค้าเกษตรของรัฐบาล เป็นไปได้ว่าที่ดินส่วนนี้ที่ลดลงถูกนำไปจัดสรรเพื่อการเกษตรโดยทางราชการ (เช่น ส.ป.ก. ส.ค. ส.ท.ก. เป็นต้น) หรือเกษตรกรเองได้มีการนำที่ดินไปขอเอกสารสิทธิ์รูปแบบต่างๆ (เช่น โฉนด น.ส.3 เป็นต้น) เพื่อที่จะนำไปใช้ขึ้นทะเบียนเกษตรกรเพื่อขอรับสิทธิ์และความช่วยเหลือจากภาครัฐ ในกรณีโครงการจํานาสินค้าเกษตรและโครงการ

ประกันรายได้นั้น เกษตรกรต้องนำเอกสารสิทธิ์ที่ดินไปขึ้นทะเบียนกับเกษตรอำเภอเพื่อที่จะได้สิทธิ์ในการขายผลผลิตทางการเกษตรให้กับรัฐบาลที่ราคารับจำนำที่กำหนดไว้ (กรณีจำนำ) และสิทธิ์ในการรับเงินชดเชยจากรัฐบาลในกรณีที่ราคาสินค้าเกษตรต่ำกว่าราคาประกัน (กรณีประกันรายได้) สาเหตุที่จำนวนที่ดินประเภทอื่นๆ ลดลงอย่างรวดเร็วในช่วงโครงการประกันรายได้น่าจะเป็นเพราะจำนวนเงินชดเชยที่รัฐบาลจ่ายให้นั้นขึ้นอยู่กับจำนวนพื้นที่เพาะปลูกที่เกษตรกรได้ขึ้นทะเบียนไว้กับทางราชการ ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่าเกษตรกรนำที่ดินประเภทนี้ไปขอเอกสารสิทธิ์เพื่อวัตถุประสงค์ดังกล่าว ในขณะที่ผลประโยชน์จากโครงการจำนำสินค้าเกษตรนั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับเนื้อที่โดยตรง แต่ขึ้นอยู่กับปริมาณผลผลิตที่ผลิตได้และถูกนำไปขายให้กับรัฐบาล

อีกหนึ่งประเด็นที่น่าสนใจ คือ สัดส่วนของที่ดินที่ทางราชการจัดสรรให้เป็นที่ทำเกษตรกรรมมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นทุกปี โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรณีที่ดินเกษตรประเภท ส.ป.ก. และหนังสือใช้ประโยชน์บนแปลงที่ดิน เป็นที่น่าสนใจว่าการเปลี่ยนแปลงของราคาสินค้าเกษตรเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการเพิ่มที่ดินเกษตรในรูปแบบดังกล่าวหรือไม่ ในกรณีที่รัฐบาลไม่มีการแทรกแซงราคาสินค้าเกษตร การตอบสนองของอุปทานสินค้าเกษตรจะเกิดขึ้นแบบค่อยเป็นค่อยไป ในทางตรงกันข้าม มาตรการต่างๆ ที่รัฐบาลนำมาใช้เพื่อแทรกแซงราคาสินค้าเกษตร เช่น โครงการจำนำข้าว โครงการประกันรายได้ เป็นต้น จะส่งผลให้จำนวนที่ดินเกษตรมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว แต่จำนวนที่ดินที่มีอยู่อย่างจำกัดในประเทศทำให้การขยายที่ดินโดยการซื้อที่ดินทำได้ยาก ดังนั้นเกษตรกรจึงจำเป็นต้องอาศัยทางเลือกอื่น เช่น การเช่าที่ดิน การใช้ที่ดินที่ได้รับการจัดสรรจากภาครัฐ การใช้ที่ดินรกร้าง เป็นต้น หากการขยายที่ดินเกษตรเกิดขึ้นจากสองวิธีหลังก็อาจเกิดปัญหาได้ในอนาคตหากราคาสินค้าเกษตรมีการปรับตัวลดลง เนื่องจากที่ดินเหล่านี้แต่เดิมอาจเป็นที่ป่าไม้หรือที่ดินที่ไม่ได้เหมาะสำหรับการเกษตร (marginal land) ดังนั้นการนำที่ดินมาใช้จึงเกิดต้นทุนที่สูงกว่าที่ดินเกษตรทั่วไป ส่งผลให้ประสิทธิภาพในการผลิตต่ำ จากการศึกษาผลกระทบของการปฏิรูปเอกสารสิทธิ์ที่ดินของไทยโดย Gine (2005) พบว่า ในพื้นที่ที่มีการปฏิรูปการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินเพื่อเกษตรกรรม คราวเรือนเกษตรมีแนวโน้มที่จะปล่อยเช่าแปลงที่ดินการเกษตรที่มีโฉนดให้กับเกษตรกรรายอื่น และเพาะปลูกในแปลงที่ดิน ส.ป.ก. ซึ่งอาจจะถูกยึดกลับโดยรัฐได้ หากว่ารัฐพบว่าเกษตรกรไม่ได้ทำการเพาะปลูกด้วยตนเองในพื้นที่นั้น ปัญหาการใช้ที่ดินพื้นที่ ส.ป.ก. เลวร้ายลงไปอีกหากการทำเกษตรไม่สามารถสร้างกำไรได้มากมายอันเป็นผลจากราคาสินค้าเกษตรตกต่ำ ในกรณีดังกล่าวเกษตรกรจะขาดแรงจูงใจในการทำการเกษตรและอาจนำที่ดินไปใช้ประโยชน์อย่างอื่นนอกเหนือจากการเกษตร (เช่น การท่องเที่ยว เป็นต้น) ซึ่งผิดวัตถุประสงค์ของการจัดสรรที่ดิน (ทั้งในรูป ส.ป.ก. ส.ค. ส.ท.ก) และนำมาซึ่งข้อพิพาทในของคนในพื้นที่และการฟ้องร้องทางกฎหมายระหว่างชุมชนกับรัฐ

4.1.6 แหล่งที่มาของที่ดินเกษตรแปลงใหม่

เมื่อพิจารณาแหล่งที่มาของที่ดินเฉพาะครัวเรือนที่มีการนำที่ดินใหม่เพิ่มเข้ามาทำการเกษตรในแต่ละปี พบว่า มีการนำที่ดินเข้ามาทำการเกษตรเพิ่มสูงถึง 726.63 ไร่ และ 946.22 ไร่ ในปี ค.ศ.2000 และ

ค.ศ.2003 ตามลำดับ (ตาราง 4.14) แต่หลังจากนั้นเป็นต้นมาพบว่าครัวเรือนมีการนำที่ดินมาทำการเกษตรต่ำกว่า 300 ไร่ต่อปี การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่แตกต่างกันมากเมื่อพิจารณาในแง่จำนวนแปลงเกษตรที่ครัวเรือนนำเข้ามาเพิ่มในแต่ละปี (ตาราง 4.15) ประเด็นที่น่าสนใจคือเกิดอะไรขึ้นกับภาคเกษตรของไทยในช่วงรอยต่อระหว่างปี ค.ศ.2003 และ ค.ศ.2007 เหตุใดเกษตรกรจึงลดการขยายที่ดินเพื่อทำการเกษตรการเช่าที่ดินยังคงเป็นทางเลือกอันดับแรกสำหรับเกษตรกรในกรณีที่ต้องการขยายพื้นที่ทำกิน เมื่อพิจารณาจากสัดส่วนจำนวนที่ดินที่เพิ่มขึ้นเหล่านี้จำแนกตามแหล่งที่มาของที่ดิน (เช่น ซื้อ มรดก การเช่าบุกเบิกที่ดิน โครงการปฏิรูปที่ดิน การเช่าที่ดิน จากญาติ และอื่นๆ) ในช่วงปี ค.ศ.2000 ถึง ค.ศ.2013 พบว่าที่ดินมรดก การเช่าบุกเบิกที่ดินและโครงการปฏิรูปที่ดินของภาครัฐมีบทบาทน้อยมากต่อการขยายพื้นที่ทำการเกษตรในแต่ละปี การซื้อที่ดินเพื่อขยายพื้นที่ทำการเกษตรคิดเป็นสัดส่วนที่ไม่สูงมาก และมีการเปลี่ยนแปลงเล็กน้อย สาเหตุเป็นเพราะราคาที่ดินที่สูงและเพิ่มขึ้นทุกปีทำให้เกษตรกรที่จะตัดสินใจซื้อที่ดินเพื่อการขยายขนาดฟาร์มต้องใช้เงินจำนวนมากในการซื้อที่ดิน สมมติฐานดังกล่าวสอดคล้องกับผลการศึกษาเรื่องอัตราการเพิ่มขึ้นของมูลค่าที่ดินในชนบทของไทยโดยใช้ข้อมูลจาก Townsend Thai Project จากทั้ง 4 จังหวัด (ได้แก่ บุรีรัมย์ ฉะเชิงเทรา ลพบุรี และศรีสะเกษ) พบว่าเมื่อควบคุมคุณลักษณะต่างๆ ที่คาดว่าจะส่งผลต่อราคาที่ดินแล้ว พบว่า ที่ดินในเขตชนบทมีอัตราการเติบโตแบบเรขาคณิต (Geometric appreciation rate) และมีค่าเฉลี่ยเท่ากับร้อยละ 7.78 ต่อปี (Narapong Srivisal 2010)

ตาราง 4.14 ขนาดเนื้อที่ทำการเกษตรแปลงใหม่จำแนกตามแหล่งที่มา

แหล่งที่มา	2000		2003		2007		2010		2013	
	ไร่	สัดส่วน	ไร่	สัดส่วน	ไร่	สัดส่วน	ไร่	สัดส่วน	ไร่	สัดส่วน
เช่าที่ดิน	351.00	48.31%	519.50	54.90%	18.00	12.97%	187.00	63.88%	47.00	25.00%
จากญาติ	80.13	11.03%	8.91	0.94%	66.00	47.57%	33.00	11.27%		0.00%
ซื้อ	67.00	9.22%	60.00	6.34%	28.75	20.72%	19.00	6.49%	13.00	6.91%
มรดก	53.00	7.29%	4.00	0.42%	0.00	0.00%	10.75	3.67%		0.00%
การเช่าบุกเบิกที่ดิน	8.00	1.10%	0.06	0.01%	0.00	0.00%	8.00	2.73%		0.00%
โครงการปฏิรูปที่ดิน	11.00	1.51%	0.00	0.00%	0.00	0.00%		0.00%		0.00%
อื่นๆ	156.50	21.54%	353.75	37.39%	26.00	18.74%	35.00	11.96%	128.00	68.09%
รวม	726.63	100.00%	946.22	100.00%	138.75	100.00%	292.75	100.00%	188.00	100.00%

ที่มา: จากการคำนวณของผู้วิจัยจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

ตาราง 4.15 จำนวนแปลงที่ดินเกษตรแปลงใหม่จำแนกตามแหล่งที่มา

แหล่งที่มา	2000		2003		2007		2010		2013	
	แปลง	สัดส่วน	ไร่	สัดส่วน	ไร่	สัดส่วน	ไร่	สัดส่วน	ไร่	สัดส่วน
เช่าที่ดิน	28	37.33%	46	47.92%	4	22.22%	7	36.84%	6	60.00%
จากญาติ	7	9.33%	6	6.25%	5	27.78%	3	15.79%	0	0.00%
ซื้อ	11	14.67%	5	5.21%	6	33.33%	2	10.53%	2	20.00%
มรดก	9	12.00%	1	1.04%	0	0.00%	2	10.53%	0	0.00%
การเข้าบุกเบิกที่ดิน	1	1.33%	1	1.04%	0	0.00%	1	5.26%	0	0.00%
โครงการปฏิรูปที่ดิน	2	2.67%	0	0.00%	0	0.00%	0	0.00%	0	0.00%
อื่นๆ	17	22.67%	37	38.54%	3	16.67%	4	21.05%	2	20.00%
รวม	75	100.00%	96	100.00%	18	100.00%	19	100.00%	10	100.00%

ที่มา: จากการคำนวณของผู้วิจัยจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

การได้มาซึ่งที่ดินเกษตรจากการเช่า จากญาติ และจากแหล่งอื่นๆ มีบทบาทอย่างมากต่อการขยายที่ดินของครัวเรือนในแต่ละปี ทั้งในแง่ของสัดส่วนที่ดินทั้งหมดและในแง่ความยืดหยุ่นในการขยายที่ดินเกษตรจากแหล่งดังกล่าว เมื่อพิจารณาจากสัดส่วนเนื้อที่ที่จะเห็นได้ว่าการเช่าที่ดินยังคงเป็นช่องทางขยายพื้นที่เกษตรกรรมที่สำคัญที่สุด อีกทั้งสัดส่วนการเช่ามีการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างรวดเร็วในแต่ละปี ยกตัวอย่าง เช่น ในปี ค.ศ.2000 และ ค.ศ.2003 และ ค.ศ.2010 สัดส่วนการเช่าที่ดินเฉลี่ยสูงถึงร้อยละ 55 ของที่ดินทั้งหมดที่มีการนำเข้ามาใช้ทำการเกษตร แต่ในปี ค.ศ.2007 และ ค.ศ.2013 สัดส่วนดังกล่าวลดลงเหลือเพียงร้อยละ 20 โดยเฉลี่ย การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าการขยายพื้นที่ทำการเกษตรของครัวเรือนโดยการเช่าที่ดินนั้นสามารถทำได้ง่ายและมีค่าใช้จ่ายทางธุรกรรม (transaction costs) ที่ต่ำนอกจากนี้ เมื่อพิจารณากรณีแหล่งที่มาของที่ดินจากแหล่งอื่นๆ พบว่า ที่ดินในส่วนนี้ครัวเรือนได้มาจากการที่ผู้อื่นนำที่ดินมาจำนองมากเป็นอันดับหนึ่ง รองลงมาคือการที่ครัวเรือนไปไถ่ถอนที่ดินที่ตนเองนำไปจำนองไว้กับทาง ธกส. หรือสหกรณ์การเกษตร ในกรณีหลังนั้นค่อนข้างน่าสนใจ เนื่องจากมีการไถ่ถอนที่ดินจาก ธกส. ในจำนวนที่สูงในช่วงปี ค.ศ.2003 และลดลงอย่างรวดเร็วในช่วงรอยต่อระหว่างปี ค.ศ.2003 และ ค.ศ.2007 ซึ่งเป็นช่วงเดียวกับที่สัดส่วนทั้งหมดของการนำที่ดินใหม่เข้ามาทำการเกษตรลดลงกว่า 4 เท่า

นอกจากข้อจำกัดเรื่องราคาที่ดินแล้ว มีข้อจำกัดและปัจจัยอื่นๆ อีกมากมายที่ส่งผลให้การเช่าที่ดินเป็นตัวเลือกอันดับแรกเมื่อครัวเรือนต้องการขยายพื้นที่ทำการเกษตร การขาดโอกาสในการเข้าถึงสินเชื่อของครัวเรือนที่มีความสามารถและศักยภาพในการผลิตแต่ขาดแคลนที่ดินเป็นอีกหนึ่งตัวอย่างของข้อจำกัดดังกล่าว การศึกษาของ Robert M. Townsend (2006) พบว่า ความสามารถพิเศษของผู้ประกอบการ (entrepreneurial talent) ของครัวเรือนซึ่งวัดจากระดับการศึกษาและระยะเวลาที่ครัวเรือนประกอบธุรกิจเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้ธุรกิจได้รับผลตอบแทนที่สูง อย่างไรก็ตาม ยังปรากฏว่ามีครัวเรือนจำนวนไม่น้อยที่มีความสามารถพิเศษของผู้ประกอบการแต่กลับได้รับสินเชื่อที่ปล่อยกู้ให้ในระดับต่ำเนื่องจากไม่มีที่ดินหรือหลักทรัพย์ที่มีมูลค่าสูงไปใช้ค้ำประกันเงินกู้ ในมุมมองของผู้ให้กู้จึงคิดว่าการปล่อยกู้ให้ครัวเรือนกลุ่มนี้มีความเสี่ยงที่สูงกว่าครัวเรือนทั่วไปข้อจำกัดด้านสินเชื่อดังกล่าวครอบคลุมทั้งแหล่งสินเชื่อแบบทางการจากสถาบันการเงินและสินเชื่อแบบไม่เป็นทางการอีกด้วย ดังนั้น จะเห็นได้ว่าตราใบที่สินเชื่อเพื่อกิจกรรมทางธุรกิจถูกกำหนดโดยความมั่งคั่งเป็นหลักในขณะที่ความสามารถและผลผลิตจากการผลิตมีน้ำหนักเพียงเล็กน้อย โอกาสที่ครัวเรือนที่มีความสามารถแต่ขาดที่ดินหรือหลักทรัพย์ค้ำประกันอื่นๆ จะสามารถขยายกิจการเพื่อเก็บเกี่ยวผลตอบแทนที่สูงได้นั้นเป็นไปได้ยากตลาดการเงินและสถาบันการเงินที่ไม่ได้ทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้นก่อให้เกิดอุปสรรคของการเข้าถึงสินเชื่อ ทั้งในได้ต้นทุนของสินเชื่อและปริมาณสินเชื่อที่ได้รับ ซึ่งเป็นข้อจำกัดที่สำคัญของเกษตรกรและภาคธุรกิจขนาดเล็ก โดยเฉพาะในชนบท ดังนั้นจึงจำเป็นต้องพัฒนาศักยภาพของภาคการเงินให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น และลดข้อจำกัดของการเข้าถึงสินเชื่อของประชาชน รัฐบาลไทยได้พยายามในการแก้ปัญหาของตลาดสินเชื่อที่ไม่

สมบูรณ์และมีปริมาณสินเชื่อที่จำกัด ผ่านธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ธ.ก.ส. และผ่านสถาบันระดับหมู่บ้านเช่น กองทุนหมู่บ้าน กลุ่มสินเชื่อเพื่อการผลิต เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การสนับสนุนสินเชื่อแก่ครัวเรือนจำเป็นต้องมีความรอบคอบเพื่อลดความเสี่ยงที่เกิดจากการกู้ยืมเงินไปใช้ผิดวัตถุประสงค์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรณีการนำเงินกู้ไปใช้ในกิจกรรมที่ไม่สร้างผลตอบแทนหรือเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตให้กับครัวเรือนจากการศึกษาของ Kaboski and Townsend (2005) ซึ่งทำการประเมินผลกระทบของโครงการกองทุนหมู่บ้านต่อการลงทุนและรายได้ พบว่า สินเชื่อกองทุนหมู่บ้านของรัฐบาลไม่ก่อให้เกิดการเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญของรายได้จากการปลูกข้าวและพืชอื่นๆ และยิ่งไปกว่านั้น หากพิจารณาในสัดส่วนของรายได้ พบว่าสัดส่วนของรายได้จากการเกษตรเทียบกับรายได้ครัวเรือนลดลงอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ สำหรับด้านการลงทุนพบว่า ผู้ที่กู้เงินกองทุนหมู่บ้านมีแนวโน้มจะลงทุนทางการเกษตรเพิ่มขึ้นแต่ในความจริงกลับพบว่า เกษตรกรลดค่าใช้จ่ายการซื้อปุ๋ยลง ถึงแม้ว่าการซื้อปุ๋ยเป็นเหตุผลที่ใช้ในการขอกู้เงิน ซึ่งการลดลงของการซื้อปุ๋ยสอดคล้องกับการลดลงของรายได้จากพืชประกอบกับสินเชื่อกองทุนหมู่บ้านมีความคล่องตัว (แปลงสภาพเป็นเงินสดได้ง่ายกว่า) มากกว่าสินเชื่อเพื่อการซื้อปุ๋ยจาก ธกส. ดังนั้นจึงส่งผลให้การใช้ปุ๋ยลดลง แม้ว่าปุ๋ยเป็นเหตุผลที่ระบุไว้สำหรับการกู้ยืมเงินสำหรับทั้งการขอสินเชื่อจาก ธกส. และ กองทุนหมู่บ้าน อาจจะเป็นไปได้ว่าในปัจจุบันเกษตรกรมีการใช้ปุ๋ยในการเพาะปลูกพืชมากขึ้นไปกว่าความเหมาะสมแล้ว ทำให้การใส่ปุ๋ยที่เพิ่มขึ้นไม่ได้ช่วยให้ผลผลิตเพิ่มขึ้น (Wivutvongvana และ Jiraporncharoen, 2002)

นอกจากนี้ Kaboski and Townsend (2009) ได้ทำการศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับผลกระทบของโครงการกองทุนหมู่บ้านต่อการบริโภคและการลงทุน วัตถุประสงค์หลักของการศึกษาคือเพื่อหาสาเหตุว่าทำไมโครงการกองทุนหมู่บ้านจึงส่งผลให้มีการบริโภคเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญแต่กลับไม่มีผลกระทบต่อการลงทุน ผลการศึกษาชี้ว่าครัวเรือนที่หาเช่ากินค่านั้นเป็นครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำและได้ตอบสนองต่อการเข้าถึงแหล่งเงินกองทุนหมู่บ้านด้วยการกู้เงินตามที่ได้รับอนุมัติและนำไปใช้จ่ายเพิ่มการบริโภค ซึ่งสัดส่วนของครัวเรือนที่เป็นครัวเรือนหาเช่ากินค่าซึ่งเป็นสัดส่วนที่ใหญ่ที่สุดด้วย ดังนั้นการบริโภคในภาพรวมจึงเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ ในแง่ของการลงทุน พบว่า ครัวเรือนไม่ได้มีการลงทุนบ่อยครั้งและการลงทุนแต่ละครั้งต้องใช้จ่ายเงินจำนวนมากเช่นการซื้อรถบรรทุก หรือการสร้างโรงเรือน ซึ่งครัวเรือนที่มีการตอบสนองต่อการลงทุนที่ไวต่อการเพิ่มขึ้นของสินเชื่อมีเพียงจำนวนน้อยในกลุ่มตัวอย่าง โดยเฉพาะครัวเรือนที่มีการลงทุนขนาดใหญ่ จึงทำให้ผลกระทบของโครงการกองทุนหมู่บ้านต่อการลงทุนไม่มีนัยสำคัญ

4.2 การเช่าที่ดินเพื่อทำการเกษตรของครัวเรือน

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจของครัวเรือนเกษตรในหลายๆ มิติดังที่ได้กล่าวมาแล้วก่อนหน้านี้ รวมถึงการเช่าที่ดินเพื่อทำการเกษตร ล้วนเกิดจากการปรับตัวของเกษตรกรต่อสภาวะแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปและเนื่องจากราคาสินค้าเกษตรสะท้อนถึงการตอบสนองของผู้ผลิตและผู้บริโภคในตลาด ดังนั้นราคาสินค้าเกษตรจึงเป็นตัวแปรที่น่าจะสามารถใช้อธิบายเรื่องการเช่าที่ดินเกษตรของครัวเรือนได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม มีความเป็นไปได้ที่แม้ว่าราคาจะเป็นแรงจูงใจสำคัญต่อการขยายพื้นที่ทำการเกษตร แต่ปรากฏว่าการใช้ที่ดินเกษตรไม่สอดคล้องกับราคาสินค้าในช่วงเวลาเดียวกัน เนื้อหาในส่วนนี้จะกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของราคาสินค้าเกษตรหลักของไทยในช่วงปี ค.ศ.2000-2013 ในฐานะแรงจูงใจหลักต่อการขยายพื้นที่ของเกษตรกร จากนั้นจะอภิปรายถึงบทบาทของการเช่าที่ดินเทียบกับการขยายที่ดินด้วยวิธีอื่น และสุดท้าย จะอภิปรายถึงผลสรุปข้อคิดเห็นของเกษตรกรเรื่องกำไรกับโอกาสและข้อจำกัดในการขยายที่ดินทำการเกษตร

4.2.1 สถานะการเช่าที่ดินเพื่อการเกษตร

การเช่าและให้เช่าที่ดินของเกษตรกรมีแนวโน้มลดลง ทั้งในแง่ของขนาดที่ดินและสัดส่วนครัวเรือนที่เข้าร่วมในตลาดการเช่าที่ดิน (ตาราง 4.16) โดยในปี ค.ศ.2000 ครัวเรือนเกษตรเช่าที่ดิน อยู่ที่ร้อยละ 32.81 โดยมีพื้นที่เช่าเฉลี่ยต่อครัวเรือนอยู่ที่ 8.72 ไร่ แต่ในปี ค.ศ.2013 ตลาดเช่าที่ดินซบเซาลง ครัวเรือนเกษตรเช่าที่ดินเพียงร้อยละ 22.92 โดยพื้นที่เช่าเฉลี่ยต่อครัวเรือนลดลงเหลือ 6.86 ไร่ สัดส่วนการเช่าที่ดินที่ลดลงในขณะที่สัดส่วนการปล่อยเช่าที่ดินของครัวเรือนก็ลดลงเช่นเดียวกัน สอดคล้องกับสมมติฐานที่ว่าเกษตรกรจำเป็นต้องนำที่ดินของตนเองมาทำการเกษตรมากขึ้นเนื่องจากที่ดินเกษตรบางส่วนถูกนำไปใช้ประโยชน์นอกภาคเกษตร ในขณะที่แรงจูงใจในการนำที่ดินตนเองมาทำการเกษตรเพื่อรับสิทธิการช่วยเหลือจากรัฐบาล และขนาดครัวเรือนที่เล็กลงพร้อมๆ กับอายุหัวหน้าครัวเรือนที่สูงขึ้น ก็ล้วนมีส่วนทำให้พื้นที่เช่าและปล่อยเช่าลดลง

ตาราง 4.16 จำนวนการเช่าที่ดินเพื่อทำการเกษตร

	2000	2003	2007	2010	2013
สัดส่วนครัวเรือนที่เช่าที่ดินจากผู้อื่น	32.81%	36.20%	30.47%	28.65%	22.92%
พื้นที่เช่าจากผู้อื่นต่อครัวเรือน(ไร่)	8.72	10.86	8.42	7.88	6.86
สัดส่วนครัวเรือนที่ปล่อยที่ดินให้ผู้อื่นเช่า	5.99%	9.11%	3.91%	4.43%	4.43%
พื้นที่ปล่อยให้ผู้อื่นเช่าต่อครัวเรือน (ไร่)	1.59	2.29	0.87	0.94	0.86

ที่มา: จากการคำนวณของผู้วิจัยจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

เมื่อพิจารณาในรายจังหวัดพบว่า การเช่าที่ดินเพื่อทำการเกษตรของครัวเรือนในภาคกลางสูงกว่าภาคอีสานอย่างชัดเจน และขนาดพื้นที่เช่าเฉลี่ยสูงกว่าพื้นที่ปล่อยเช่า (ตาราง 4.17) ยกตัวอย่างเช่น ครัวเรือนเกษตรในจังหวัดฉะเชิงเทราที่มีการเช่าที่ดินจะเช่าที่ดินเพื่อทำการเกษตรเฉลี่ย 31.96 ไร่ต่อ

ครัวเรือน ในขณะที่ครัวเรือนที่มีการเช่าที่ดินในจังหวัดศรีสะเกษมีการเช่าที่ดินเฉลี่ยเพียง 11.16 ไร่ต่อครัวเรือน สาเหตุที่ครัวเรือนเกษตรกรในพื้นที่ภาคกลางมีการเช่าที่ดินทำการเกษตรสูงสุดเนื่องจากพื้นที่ซึ่งมีระบบชลประทานเข้าถึง เกษตรกรสามารถทำการเกษตรได้ตลอดทั้งปี และได้ผลผลิตต่อไร่สูง ทำให้มีความคุ้มค่าที่จะเช่าที่ดินเพิ่มสำหรับการเกษตร เช่นเดียวกัน ขนาดพื้นที่ปล่อยเช่าเฉลี่ยต่อครัวเรือนของเกษตรกรในจังหวัดฉะเชิงเทราเท่ากับ 25.93 ไร่ ในขณะที่เกษตรกรในจังหวัดศรีสะเกษมีการปล่อยที่ดินให้ผู้อื่นเช่าเฉลี่ยเพียง 15.90 ไร่ การที่ขนาดพื้นที่เช่าสูงกว่าขนาดพื้นที่ปล่อยเช่าแสดงว่าที่ดินที่ถูกเช่ามานั้นบางส่วนมาจากครัวเรือนที่อยู่นอกภาคการเกษตร ซึ่งอาจเป็นคนในหมู่บ้านที่ย้ายไปทำงานในเมือง หรืออาจเป็นที่ดินของนายทุนที่ต้องการเก็บที่ดินไว้เพื่อเก็งราคาโดยและต้องการหลีกเลี่ยงการจ่ายภาษีที่ดินในอัตราของที่ดินรกร้างไม่ใช่ประโยชน์ ซึ่งสูงกว่าอัตราภาษีที่ดินเกษตรกรรม

ตาราง 4.17 จำนวนพื้นที่เช่าและปล่อยเช่าเฉลี่ยต่อครัวเรือนจำแนกรายจังหวัด

	2000	2003	2007	2010	2013	เฉลี่ย 2000-2013
ครัวเรือนที่เป็นผู้เช่าที่ดิน (หน่วย: ไร่)						
ฉะเชิงเทรา	34.67	35.82	28.24	31.04	29.21	31.96
ลพบุรี	23.13	41.73	38.64	37.61	49.55	37.57
บุรีรัมย์	17.61	21.12	21.71	14.07	16.83	18.37
ศรีสะเกษ	10.80	10.44	10.44	14.60	12.20	11.16
เฉลี่ยทุกจังหวัด	26.25	29.83	27.64	27.29	29.41	28.06
ครัวเรือนที่เป็นผู้ปล่อยเช่าที่ดิน (หน่วย: ไร่)						
ฉะเชิงเทรา	41.75	40.56	10.50	11.96	16.21	25.93
ลพบุรี	12.67	16.00	35.00	30.00	32.50	22.85
บุรีรัมย์	18.20	14.08	22.80	19.71	17.14	17.56
ศรีสะเกษ	13.29	16.80	30.50	6.00	6.00	15.90
เฉลี่ยทุกจังหวัด	24.17	21.89	20.53	16.93	17.91	20.77

ที่มา: จากการคำนวณของผู้วิจัยจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

หากเปรียบเทียบขนาดที่ดินที่เกษตรกรถือครองเป็นเจ้าของ จะเห็นได้ชัดว่าครัวเรือนที่มีการปล่อยเช่าที่ดินเป็นเจ้าของที่ดินจำนวนมาก ในขณะที่ครัวเรือนที่เป็นผู้เช่าที่ดินมีที่ดินที่ตนเองเป็นเจ้าของขนาดเล็กกว่าชัดเจน จากตาราง 4.18 จะเห็นได้ว่าขนาดที่ดินเจ้าของของครัวเรือนที่ปล่อยเช่าที่ดินสูงกว่าของครัวเรือนที่เป็นผู้เช่าที่ดินอย่างน้อยสองเท่า ซึ่งเป็นจริงทุกจังหวัด ยกตัวอย่างเช่น ขนาดที่ดินที่ครัวเรือนเป็นเจ้าของสำหรับครัวเรือนเช่าและครัวเรือนปล่อยเช่าที่ดินในจังหวัดฉะเชิงเทราเฉลี่ยเท่ากับ 11.82 และ 60.18 ไร่ ตามลำดับ ในขณะที่ขนาดที่ดินที่ครัวเรือนเป็นเจ้าของสำหรับครัวเรือนเช่าและครัวเรือนปล่อยเช่าที่ดินในจังหวัดศรีสะเกษเฉลี่ยเท่ากับ 7.79 และ 32.34 ไร่ ตามลำดับ ข้อมูลเบื้องต้นนี้

เป็นหลักฐานที่บ่งชี้ว่าตลาดเช่าที่ดินมีส่วนสำคัญต่อการลดความเหลื่อมล้ำในการถือครองที่ดิน โดยการเคลื่อนย้ายที่ดินจากครัวเรือนที่มีที่ดินจำนวนมากไปยังครัวเรือนที่ขาดแคลนที่ดินทำกิน

ตาราง 4.18 ขนาดที่ดินถือครองเป็นเจ้าของจำแนกตามสถานะการเช่าที่ดิน รายจังหวัด

	2000	2003	2007	2010	2013	เฉลี่ย 2000-2013
ครัวเรือนที่เป็นผู้เช่าที่ดิน (หน่วย: ไร่)						
ฉะเชิงเทรา	12.04	11.89	12.22	11.09	11.78	11.82
ลพบุรี	30.15	19.66	24.15	31.48	24.75	26.14
บุรีรัมย์	14.69	14.19	13.73	15.80	18.04	15.06
ศรีสะเกษ	7.81	7.92	9.13	7.67	5.23	7.79
เฉลี่ยทุกจังหวัด	15.44	13.11	14.56	16.21	15.05	14.79
ครัวเรือนที่เป็นผู้ปล่อยเช่าที่ดิน (หน่วย: ไร่)						
ฉะเชิงเทรา	88.72	82.39	39.46	41.87	35.07	60.18
ลพบุรี	71.50	70.13	63.75	34.13	36.75	58.79
บุรีรัมย์	55.00	45.63	56.75	52.59	54.93	51.64
ศรีสะเกษ	36.60	32.00	36.50	15.00	15.00	32.34
เฉลี่ยทุกจังหวัด	63.28	53.99	48.07	43.79	42.26	51.67

ที่มา: จากการคำนวณของผู้วิจัยจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

อย่างไรก็ตาม จำนวนครัวเรือนเกษตรกรที่เป็นผู้ปล่อยเช่าที่ดินมีจำนวนน้อยมากเมื่อเทียบกับจำนวนครัวเรือนทั้งหมด ครัวเรือนส่วนมากเป็นผู้เช่าหรือทำกินบนที่ดินของตนเอง จากตาราง 4.19 จากครัวเรือนที่ศึกษาทั้งสิ้น 384 ครัวเรือน พบว่า ในปี 2000 มีผู้ปล่อยเช่าที่ดินเพียง 23 ครัวเรือน และลดลงทุกปี จนกระทั่งในปี 2013 เหลือเพียง 17 ครัวเรือน แม้ว่าจำนวนครัวเรือนที่เช่าที่ดินจะมีแนวโน้มลดลงเช่นกัน แต่มีจำนวนผู้เช่าสูงกว่าจำนวนผู้ปล่อยเช่าที่ดินหลายเท่า ในปี 2000 มีครัวเรือนที่เช่าที่ดินเพื่อทำการเกษตรสูงถึง 126 ครัวเรือน จำนวนผู้เช่าลดลงทุกปี ในปี 2013 เหลือเพียง 88 ครัวเรือน ทั้งนี้ จังหวัดฉะเชิงเทรามีจำนวนผู้เช่าที่ดินสูงกว่าจังหวัดอื่นอย่างเห็นได้ชัด ในขณะที่จังหวัดศรีสะเกษมีจำนวนผู้เช่าและผู้ปล่อยเช่าที่ดินน้อยที่สุด และจำนวนไม่แตกต่างกันมาก แสดงว่าครัวเรือนในจังหวัดศรีสะเกษส่วนมากทำการเกษตรบนที่ดินของตนเอง

ตาราง 4.19 จำนวนครัวเรือนในฐานะผู้เช่าและผู้ให้เช่า รายจังหวัด

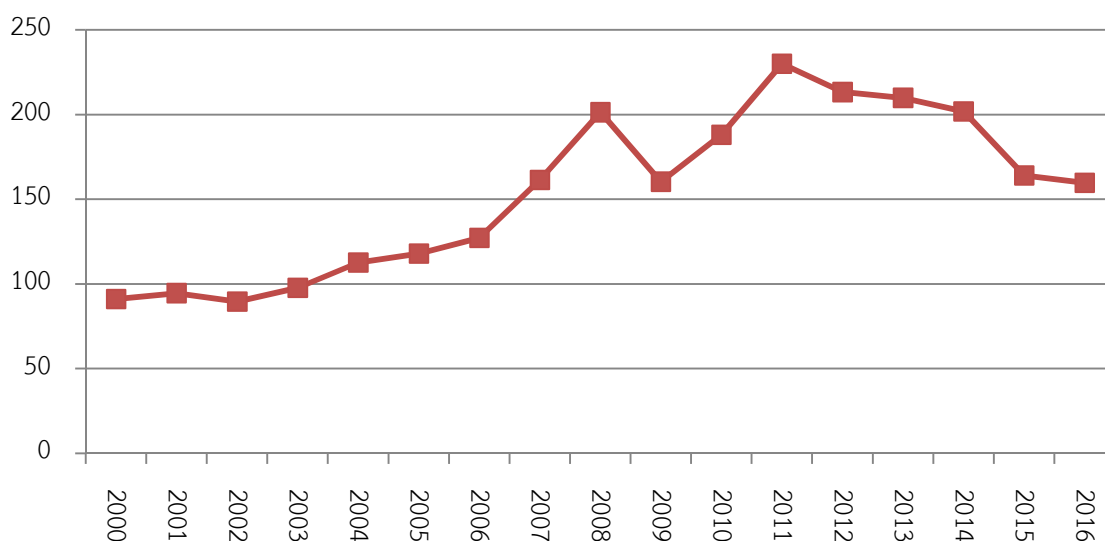
	2000	2003	2007	2010	2013	เฉลี่ย 2000-2013
ครัวเรือนที่เป็นผู้เช่าที่ดิน (หน่วย: ครัวเรือน)						
ฉะเชิงเทรา	61	66	63	55	49	59
ลพบุรี	21	21	22	22	16	20
บุรีรัมย์	34	34	24	28	18	28
ศรีสะเกษ	10	18	8	5	5	9
รวมทุกจังหวัด	126	139	117	110	88	116
ครัวเรือนที่เป็นผู้ปล่อยเช่าที่ดิน (หน่วย: ครัวเรือน)						
ฉะเชิงเทรา	8	9	6	7	7	7
ลพบุรี	3	4	2	2	2	3
บุรีรัมย์	5	12	5	7	7	7
ศรีสะเกษ	7	10	2	1	1	4
รวมทุกจังหวัด	23	35	15	17	17	21

ที่มา: จากการคำนวณของผู้วิจัยจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project

4.2.2 ราคาสินค้าเกษตรกับการขยายขนาดฟาร์ม

ความก้าวหน้าด้านเทคโนโลยีและการสื่อสารทำให้การเชื่อมต่อระหว่างผู้ซื้อและผู้ขายในตลาดสินค้าเกษตรมีประสิทธิภาพมากกว่าในอดีต การส่งออกและนำเข้าสินค้าทำได้ง่ายขึ้น ความเชื่อมโยงระหว่างตลาดในประเทศและตลาดโลกที่มากขึ้นหมายความว่า การเปลี่ยนแปลงต่างๆ ทั้งด้านอุปสงค์และอุปทานในตลาดโลกย่อมส่งผลกระทบต่อตลาดในประเทศ ดังนั้นรายได้จากภาคเกษตรของครัวเรือนก็ย่อมเกี่ยวข้องกับตลาดโลกอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในกรณีของประเทศไทยก็เช่นเดียวกัน เนื่องจากประเทศไทยซึ่งเป็นประเทศผู้ผลิตและส่งออกสินค้าเกษตรที่สำคัญหลายชนิด เช่น ข้าว น้ำตาล ยางพารา มันสำปะหลัง เป็นต้น ดังนั้นราคาสินค้าเกษตรในตลาดโลกย่อมมีบทบาทสำคัญในการกำหนดราคาสินค้าเกษตรของไทย ซึ่งส่งผลกระทบต่อตัดสินใจในของเกษตรกรในการใช้ที่ดินเกษตรตามกิจกรรมต่างๆ นอกจากนี้ นโยบายการแทรกแซงราคาสินค้าเกษตรของรัฐในบางช่วงก็เป็นอีกปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อราคาสินค้าเกษตรของไทย

แผนภาพ 1 ดัชนีราคาอาหารโลก(Food Price Index)

ที่มา: FAO (2016)

จากแผนภาพ 1 จะเห็นได้ว่าดัชนีราคาอาหารของโลกได้ปรับตัวเพิ่มสูงขึ้นตั้งแต่ปี ค.ศ.2000 จนถึงปี ค.ศ.2011 หลังจากนั้นจึงปรับตัวลดลงแต่ก็ยังอยู่ในระดับที่สูงกว่าในอดีต แนวโน้มดังกล่าวสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงของหลายๆ ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ปัจจัยด้านอุปทานประกอบด้วย สภาพภูมิอากาศ โรคพืชและสัตว์ และราคาน้ำมัน เป็นต้น ในขณะที่ปัจจัยทางด้านอุปสงค์ประกอบด้วย การเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศจีนและอินเดียซึ่งจะส่งผลให้ความต้องการบริโภคพืชและเนื้อสัตว์เพิ่มสูงขึ้น การขยายตัวของอุตสาหกรรมผลิตพลังงานทดแทนจากพืช และปริมาณการสำรองสินค้าเกษตรของแต่ละประเทศ เป็นต้น นอกจากนี้ ความเชื่อมโยงระหว่างตลาดสินค้าเกษตรกับตลาดซื้อขายล่วงหน้าก็ส่งผลให้การเปลี่ยนแปลงราคาสินค้าเกษตรมีความซับซ้อนมากขึ้น และท้ายสุด นโยบายของรัฐบาลแต่ละประเทศย่อมส่งผลโดยตรงต่อราคาสินค้าในประเทศนั้นๆ ในขณะที่ราคาส่งออกอาจขึ้นอยู่กับการเปลี่ยนแปลงระดับมหภาคของตลาดโลกหรือประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจอย่างสหรัฐอเมริกาหรือจีน ปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้จะมีบทบาทสำคัญต่อการขยายหรือหดตัวของภาคเกษตรในหลายๆ ประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศไทย ซึ่งมีพื้นที่ทำการเกษตรจำนวนมาก อีกทั้งครัวเรือนเกษตรกรก็มีคิดเป็นสัดส่วนที่สูง

ทั้งนี้ ราคาสินค้าเกษตรที่เพิ่มสูงขึ้นมากสร้างแรงจูงใจให้เกษตรกรขยายพื้นที่เพาะปลูกออกไปในที่ดินที่ปกติไม่เหมาะสมต่อการเพาะปลูกและไม่คุ้มต่อการลงทุน ซึ่งที่ดินประเภทดังกล่าวพบได้มากในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือซึ่งเป็นภูมิภาคที่มีพื้นที่ขนาดใหญ่แต่ขาดแคลนระบบชลประทานและแหล่งน้ำ ในขณะที่ที่ดินทางการเกษตรในภาคกลางมีจำนวนจำกัด ทำให้การตอบสนองของเนื้อที่ต่อราคาสินค้าเกษตรต่ำกว่า ในช่วงที่ราคาสินค้าเกษตรสูง เกษตรกรในตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนืออาจเลือกที่จะเน้นการขยายพื้นที่เพาะปลูกแทนการพัฒนาปรับปรุงดินเนื่องจากทำได้ง่ายกว่า อย่างไรก็ตาม

อาจมีเกษตรกรบางส่วนที่ลงทุนปรับปรุงพื้นที่ให้เหมาะสมต่อการเพาะปลูก ทั้งด้วยการใส่ปุ๋ยอินทรีย์ และปุ๋ยเคมีเพื่อเพิ่มสารอาหารในดิน การจัดทำแหล่งน้ำขนาดเล็กกักเก็บน้ำสำหรับการเพาะปลูก หรือ แม้กระทั่งการลงทุนการเพาะปลูกด้วยวิธีน้ำหยด การปรับปรุงพันธุ์พืชที่ให้ผลผลิตต่อไร่เพิ่มขึ้น การใช้ เครื่องจักรกลทางการเกษตรในการเพาะปลูกพืชเพิ่มมากขึ้น เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ช่วยให้เกษตรกรสามารถ ขยายพื้นที่การเพาะปลูกพืชได้เพิ่มขึ้นและลดข้อจำกัดด้านการขาดแคลนแรงงาน แต่สุดท้ายแล้วการลงทุน จะคุ้มค่าหรือไม่ขึ้นอยู่กับว่าราคาสินค้าเกษตรจะมีแนวโน้มสูงขึ้นไปอีกนานแค่ไหน

การเพิ่มขึ้นของราคาพืชเศรษฐกิจ (โดยเฉพาะ ข้าว อ้อย มันสำปะหลัง และข้าวโพด) คาดว่าน่าจะเป็นสาเหตุสำคัญที่ส่งผลให้เกิดการขยายเนื้อที่เพาะปลูกพืชและการลดลงของเนื้อที่ทำการเกษตรรูปแบบ อื่นๆ(ตาราง 4.20) หากพิจารณาราคาสินค้าเกษตรสำคัญที่เกษตรกรขายได้ที่ไร่นา ตั้งแต่ปี ค.ศ.2000-2013 พบว่า ราคาสินค้าเกษตรทุกชนิดมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น ในขณะที่ความผันผวนของราคาก็ค่อนข้างสูง เช่นกัน โดยราคาข้าวเปลือกเจ้า อ้อย และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ เติบโตด้วยอัตราเฉลี่ยในช่วงร้อยละ 4.61-5.17 ต่อปี ราคามันสำปะหลังและยาราพาเติบโตด้วยอัตราเฉลี่ยสูงถึงร้อยละ 11.84-12.11 ต่อปี ราคาสินค้าเกษตรสองชนิดหลังนี้มีความผันผวนสูงเนื่องจากต้องพึ่งพาอุปสงค์การนำเข้าของต่างประเทศเป็นหลัก ในทางตรงกันข้าม ความผันผวนของราคาข้าวเปลือกได้รับอิทธิพลจากมาตรการแทรกแซงราคาข้าว ของรัฐบาลเป็นหลัก (ทั้งในรูปโครงการจำนำข้าวและโครงการประกันรายได้) ยกเว้นในช่วงปี ค.ศ.2007-2008 ที่เกิดวิกฤตราคาอาหารโลก ในช่วงนั้นประเทศผู้ส่งออกข้าวรายอื่นๆ ห้ามการส่งออก ส่งผลให้ราคาข้าวสารในตลาดโลกปรับตัวสูง 2-3 เท่า ราคาข้าวเปลือกในประเทศจึงปรับตัวสูงขึ้นตาม

ตาราง 4.20 ราคาแท้จริงของสินค้าเกษตรที่เกษตรกรขายได้ ณ ไร่นา (ปี 2010 เป็นปีฐาน)

ปี ค.ศ.	ข้าวเปลือกเจ้าความชื้น 15%		อ้อยโรงงาน		ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์		มันเส้นคละ		ยางพาราแผ่นดิบชั้น 3	
	บาท/ตัน	เปลี่ยนแปลง	บาท/ตัน	เปลี่ยนแปลง	บาท/กก.	เปลี่ยนแปลง	บาท/กก.	เปลี่ยนแปลง	บาท/กก.	เปลี่ยนแปลง
2000	5,370.63		515.97		4.42		1.700		23.93	
2001	5,014.58	-6.63%	544.76	5.58%	4.32	-2.23%	1.712	0.70%	22.52	-5.87%
2002	5,418.19	8.05%	482.31	-11.46%	4.47	3.34%	2.470	44.22%	30.26	34.34%
2003	5,505.80	1.62%	485.67	0.70%	4.82	7.95%	2.467	-0.11%	41.22	36.21%
2004	6,416.87	16.55%	457.68	-5.76%	4.84	0.23%	2.152	-12.78%	47.95	16.35%
2005	7,170.56	11.75%	616.93	34.80%	5.14	6.21%	3.328	54.66%	57.32	19.53%
2006	6,734.71	-6.08%	720.07	16.72%	5.48	6.71%	2.950	-11.36%	69.28	20.87%
2007	6,824.15	1.33%	663.32	-7.88%	6.87	25.32%	2.725	-7.63%	71.38	3.02%
2008	10,642.74	55.96%	621.98	-6.23%	7.73	12.49%	4.571	67.77%	74.49	4.36%
2009	9,555.23	-10.22%	759.83	22.16%	5.43	-29.73%	2.937	-35.75%	59.01	-20.79%
2010	8,314.90	-12.98%	870.02	14.50%	8.03	47.90%	4.110	39.95%	102.76	74.15%
2011	9,438.70	13.52%	916.07	5.29%	7.43	-7.42%	5.207	26.69%	121.29	18.03%
2012	9,717.74	2.96%	900.86	-1.66%	8.95	20.34%	4.401	-15.47%	83.39	-31.25%
2013	8,301.17	-14.58%	839.46	-6.82%	6.81	-23.86%	4.689	6.54%	70.81	-15.08%
เฉลี่ย	7,459.00	4.71%	671.07	4.61%	6.05	5.17%	3.24	12.11%	62.54	11.84%

ที่มา: สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร

4.2.3 ความต้องการขยายขนาดฟาร์ม

การลดลงของจำนวนที่ดินที่ครัวเรือนนำเข้ามาทำการเกษตรในข้างต้น (ตาราง 4.21 และ 4.22) สอดคล้องกับการลดลงของจำนวนเกษตรกรที่คิดว่าการขยายขนาดฟาร์มจะทำให้มีกำไรมาจากตาราง 4.21 จำนวนเกษตรกรที่เห็นว่าการขยายขนาดฟาร์มจะทำให้มีกำไรเคยมีมากถึงราวร้อยละ 33 ของครัวเรือนทั้งหมดในปี ค.ศ.2000 แต่หลังจากนั้นสัดส่วนดังกล่าวก็ลดลงอย่างรวดเร็ว จนกระทั่งในปี ค.ศ. 2010 พบว่า เกษตรกรทั้งหมดมองว่าการขยายขนาดฟาร์มจะไม่ก่อให้เกิดกำไรอีกต่อไป แสดงให้เห็นว่าเกษตรกรมีความคิดว่าศักยภาพในการทำกำไรของของภาคเกษตรนั้นลดลงถ้าเป็นเช่นนี้ อาจมองได้ว่าในอดีตนั้นมีการแข่งขันเพื่อแย่งที่ดินไปทำเกษตรประเภทต่างๆ และนำไปใช้นอกภาคเกษตร ส่งผลให้เกิดปัญหาที่ดินเกษตรมีไม่เพียงพอ แต่ในปัจจุบันเกษตรกรขาดแรงจูงใจที่จะลงทุนเพื่อทำการเกษตรแม้ว่าจะมีโอกาสขยายขนาดฟาร์มก็ตาม

เมื่อพิจารณาเฉพาะผู้ที่ระบุว่า การขยายขนาดฟาร์มจะก่อให้เกิดกำไรที่มากขึ้น พบว่า การขาดแคลนที่ดินและเงินทุนในการซื้อที่ดินเป็นสาเหตุที่ทำให้ไม่สามารถขยายขนาดฟาร์มได้ (ตาราง 4.22) ในกรณีที่เกษตรกรที่มีทักษะและความสามารถในการบริหารจัดการฟาร์มมีความต้องการที่จะขยายขนาดฟาร์มที่ดินที่อุดมสมบูรณ์ มีระบบชลประทานและโครงสร้างพื้นฐานที่เหมาะสมต่อการเกษตรกรรมย่อมเป็นตัวเลือกอันดับต้นๆ แต่ข้อจำกัดบางประการ (เช่น ที่ดินดังกล่าวอาจอยู่ห่างไกลจากบ้าน หรืออาจถูกใช้งานเพื่อประโยชน์อย่างอื่นแล้ว หรืออาจมีราคาแพงเกินไป เป็นต้น) ทำให้เกษตรกรเลือกที่จะไม่ขยายที่ดินทำการเกษตร

ตาราง 4.21 จำนวนเกษตรกรที่คิดว่าการขยายขนาดฟาร์มแล้วจะมีกำไรมากขึ้น

จำนวนเกษตรกร	2000	2003	2007	2010	2013
จำนวนเกษตรกรที่คิดว่าการขยายขนาดฟาร์มจะทำให้มีกำไรมากขึ้น	127	84	6	0	0
จำนวนเกษตรกรที่ไม่คิดว่าการขยายขนาดฟาร์มจะทำให้มีกำไรมากขึ้น	257	300	378	384	384
รวม	384	384	384	384	384

ที่มา: จากการคำนวณของผู้วิจัยจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

ตาราง 4.22อุปสรรคที่สำคัญต่อการขยายขนาดฟาร์มของเกษตรกร

อุปสรรคที่สำคัญต่อการขยายขนาดฟาร์มของเกษตรกร	2000	2003	2007	2010	2013
การขาดที่ดินสำหรับขยายเพิ่ม	21	12	5	0	0
การขาดที่ดินสำหรับขยายเพิ่มและการขาดเงินทุนซื้อที่ดิน	19	7	0	0	0
การขาดเงินทุนในการซื้อที่ดิน	19	6	0	0	0
การขาดแรงงานพื้นที่สำหรับทำงานในฟาร์ม	0	4	1	0	0
การขาดเวลา	3	7	0	0	0
การขาดเงินทุนสำหรับจ้างแรงงาน	10	6	0	0	0
อื่นๆ	55	42	0	0	0
รวม	127	84	6	0	0

ที่มา: จากการคำนวณของผู้วิจัยจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

บทที่ 5

บทบาทของตลาดเช่าที่ดินต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของครัวเรือนเกษตรกร

เนื้อหาในบทนี้จะแบ่งเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยที่สำคัญทางสังคมและเศรษฐกิจของครัวเรือนตลอดช่วงเวลา 14 ปี ตั้งแต่ปี ค.ศ.2000-2013 โดยมีการจำแนกครัวเรือนออกเป็น 3 กลุ่ม ตามสถานะการมีส่วนร่วมในตลาดที่ดิน ได้แก่ ผู้เช่าที่ดิน (Rent-in) ผู้ปล่อยเช่าที่ดิน (Rent-out) และครัวเรือนที่ทำกินเฉพาะบนที่ดินตนเอง (Autarky) ปัจจัยเหล่านี้จะถูกใช้เป็นตัวแปรอิสระในแบบจำลองเศรษฐกิจเพื่อทดสอบสมมติฐานที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของตลาดเช่าที่ดินต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของครัวเรือนเกษตรกร ส่วนที่สองแสดงผลการวิเคราะห์แบบจำลองเศรษฐกิจจาก 3 แบบจำลอง ได้แก่ 1) แบบจำลองฟังก์ชันการผลิตแบบ Cobb-Douglas ของครัวเรือน 2) แบบจำลองการมีส่วนร่วมในตลาดเช่าที่ดินของครัวเรือน และ 3) แบบจำลองผลกระทบของการเช่าที่ดินต่อรายได้สุทธิของครัวเรือน

5.1 ความแตกต่างทางสังคมและเศรษฐกิจของครัวเรือนผู้เช่าและผู้ปล่อยเช่าที่ดินเกษตรกร

เนื่องจากความแตกต่างของปัจจัยทางสังคมและเศรษฐกิจของครัวเรือนที่เป็นผู้เช่าที่ดิน ผู้ปล่อยเช่าที่ดิน และครัวเรือนที่ทำกินเฉพาะบนที่ดินตนเอง คาดว่าจะมีบทบาทอย่างมากต่อประสิทธิภาพในการผลิต การมีส่วนร่วมในตลาดเช่าที่ดิน และรายได้สุทธิของครัวเรือน โดยตัวแปรที่กล่าวถึง ได้แก่ ลักษณะทางประชากรของสมาชิกครัวเรือน ขนาดที่ดินถือครอง มูลค่าทรัพย์สินทางการเกษตร รายได้สุทธิครัวเรือน และค่าใช้จ่ายจากการเกษตร ผลการวิเคราะห์เบื้องต้นที่ได้จะถูกนำไปใช้ประกอบการอธิบายผลการศึกษาจากแบบจำลองเศรษฐกิจ

5.1.1 จำนวนสมาชิก อายุ เพศ และระดับการศึกษา

จากตาราง 5.1 จะเห็นว่าโครงสร้างทางประชากรของครัวเรือนทั้งสามกลุ่มแตกต่างกันค่อนข้างชัดเจน อายุและระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน รวมถึงสัดส่วนของหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นเพศหญิงของครัวเรือนที่ปล่อยเช่าที่ดินสูงกว่าอีกสองกลุ่ม ในขณะที่สมาชิกในครัวเรือนมีจำนวนน้อยกว่าในเบื้องต้น ความแตกต่างของคุณลักษณะดังกล่าวนี้ชี้ให้เห็นว่าครัวเรือนที่ปล่อยเช่าที่ดินค่อนข้างเสียเปรียบในแง่การทำเกษตร ส่งผลให้ครัวเรือนตัดสินใจปล่อยเช่าที่ดินบางส่วนออกไป จำนวนสมาชิกในครัวเรือนของครัวเรือนผู้เช่าสูงที่สุด โดยมีค่าเฉลี่ยตลอด 14 ปี เท่ากับ 4.74 คนต่อครัวเรือน รองลงมาคือครัวเรือนที่ทำกินเฉพาะบนที่ดินของตนเอง เฉลี่ย 4.34 คนต่อครัวเรือน ครัวเรือนผู้ปล่อยเช่าที่ดินมีจำนวนสมาชิกน้อยที่สุด เฉลี่ย 4.15 คนต่อครัวเรือน ในปี 2013 อายุเฉลี่ยของหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นผู้ปล่อยเช่าที่ดินเท่ากับ 64.79 ปี ในขณะที่อายุเฉลี่ยของหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นผู้เช่าที่ดินเท่ากับ 54.99 ปี แสดงให้เห็นว่าอายุเป็นข้อจำกัดต่อการขยายพื้นที่ทำการเกษตร ส่งผลให้ครัวเรือนที่มีหัวหน้าครัวเรือนสูงอายุจำเป็นต้องปล่อยเช่าที่ดินเนื่องจากทำเองไม่ไหว

เมื่อพิจารณาสัดส่วนหัวหน้าครวเรือนที่สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมต้นหรือสูงกว่า พบว่า สัดส่วนดังกล่าวของครวเรือนที่ปล่อยเช่าที่ดินสูงถึงร้อยละ 25.32 ในขณะที่เพียงร้อยละ 6.17 ของครวเรือนผู้เช่าที่ดินมีหัวหน้าครวเรือนที่สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมต้น เนื่องจากระดับการศึกษาที่สูงหมายถึงโอกาสในการทำงานนอกภาคเกษตรที่มากขึ้น ดังนั้นหัวหน้าครวเรือนที่มีการศึกษาสูงจึงมีแนวโน้มที่จะปล่อยเช่าที่ดิน เพื่อที่จะได้จัดสรรเวลาไปประกอบอาชีพอื่นหรือทำอาชีพเสริมนอกภาคการเกษตร หากสมมติฐานดังกล่าวเป็นจริง คาดว่ารายได้นอกภาคเกษตรของครวเรือนผู้ปล่อยเช่าที่ดินจะสูงกว่าครวเรือนผู้เช่าที่ดิน เมื่อเปรียบเทียบสัดส่วนของหัวหน้าครวเรือนที่เป็นเพศหญิงระหว่างครวเรือนผู้เช่าและครวเรือนผู้ปล่อยเช่าที่ดิน พบว่าไม่แตกต่างกันมาก ค่าเฉลี่ยของสัดส่วนดังกล่าวตลอดเท่ากับร้อยละ 16.88 และ 18.22 ตามลำดับ ที่น่าสนใจคือ ครวเรือนที่ทำเกษตรเฉพาะบนที่ดินตนเองมีสัดส่วนหัวหน้าครวเรือนที่เป็นเพศหญิงสูงถึงร้อยละ 28.25

5.1.2 ขนาดที่ดินถือครองเป็นเจ้าของ ที่ดินเช่า และที่ดินปล่อยเช่า

แม้ว่าครวเรือนที่เช่าที่ดินทำกินจะมีขนาดที่ดินถือครองเป็นเจ้าของน้อยที่สุดแต่กลับมีเนื้อที่ทำการเกษตรสูงที่สุด แสดงให้เห็นว่าตลาดเช่าที่ดินก่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายที่ดินจากครวเรือนที่มีที่ดินมากไปยังครวเรือนที่มีที่ดินน้อย ซึ่งสอดคล้องกับสมมติฐานที่ว่าตลาดเช่าที่ดินมีส่วนสำคัญต่อการลดความเหลื่อมล้ำในการถือครองที่ดินของครวเรือนเกษตร จากตาราง 5.2 ขนาดที่ดินที่ครวเรือนถือครองเป็นเจ้าของเรียงจากมากไปน้อย ได้แก่ ครวเรือนผู้ปล่อยเช่าที่ดิน เฉลี่ย 50.74 ไร่ต่อครวเรือน และครวเรือนที่ทำกินเฉพาะบนที่ดินตนเอง เฉลี่ย 20.68 ไร่ต่อครวเรือน ครวเรือนผู้เช่าที่ดินทำกิน เฉลี่ย 14.46 ไร่ต่อครวเรือน ตามลำดับ ขนาดที่ดินทำการเกษตรเรียงจากมากไปน้อย ได้แก่ ครวเรือนผู้เช่าที่ดินทำกิน เฉลี่ย 44.49 ไร่ต่อครวเรือน ครวเรือนผู้ปล่อยเช่าที่ดิน เฉลี่ย 32.02 ไร่ต่อครวเรือน และครวเรือนที่ทำกินเฉพาะบนที่ดินตนเอง เฉลี่ย 23.55 ไร่ต่อครวเรือน ตามลำดับ

ครวเรือนที่ปล่อยเช่าที่ดินลดขนาดเนื้อที่ทำการเกษตรและขนาดที่ดินที่ตนเองเป็นเจ้าของลงอย่างชัดเจน ในขณะที่ครวเรือนอีกสองกลุ่มมีการปรับเปลี่ยนขนาดที่ดินเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ขนาดที่ดินเกษตรของครวเรือนที่ปล่อยเช่าที่ดินเคยสูงถึง 63.28 ไร่ ในปี 2000 แต่หลังจากนั้นก็ลดลงเรื่อยๆ จนกระทั่งเหลือเพียง 42.26 ไร่ ในปี 2013 ซึ่งคิดเป็นการลดลงถึงร้อยละ 35.11 ในกรณีครวเรือนผู้เช่าที่ดิน พบว่าขนาดที่ดินเกษตรเพิ่มขึ้นจาก 43.02 ไร่ มาเป็น 45.99 ไร่ ซึ่งคิดเป็นการเพิ่มขึ้นเพียงร้อยละ 6.91 ในขณะที่ครวเรือนที่ทำกินเฉพาะบนที่ดินตนเอง พบว่ามีการลดเนื้อที่ทำการเกษตรลงร้อยละ 13.73 จากเดิม 25.55 ไร่ มาเป็น 22.04 ไร่ การลดขนาดพื้นที่ทำการเกษตรของครวเรือนที่มีการปล่อยเช่าที่ดินคาดว่าจะเกิดจากการลดขนาดที่ดินที่เกษตรกรเจ้าของลง ดังจะสังเกตได้ว่าขนาดที่ดินตนเองของครวเรือนผู้ปล่อยเช่าในปี 2013 เทียบกับปี 2000 ลดลงร้อยละ 33.21 ซึ่งใกล้เคียงกับอัตราการลดลงของพื้นที่ทำการเกษตรของครวเรือนกลุ่มนี้ (ร้อยละ 35.11) ในขณะที่ครวเรือนผู้เช่าที่ดินทำกินและครวเรือนที่ทำกินเฉพาะบนที่ดินตนเองมีการปรับเปลี่ยนขนาดการถือครองที่ดินซึ่งตนเองเป็นเจ้าของเพียงเล็กน้อย (เพิ่มขึ้นร้อยละ 1.15 และลดลงร้อยละ -2.50 ตามลำดับ)

แม้ว่าครวเรือนที่เช่าที่ดินทำกินบางส่วนจะมีการปล่อยเช่าที่ดินด้วย แต่ขนาดเนื้อที่ปล่อยเช่าถือว่าน้อยมาก (1.25 ไร่ต่อครวเรือน) เช่นเดียวกัน ขนาดเนื้อที่เช่าทำกินของครวเรือนที่อยู่ในสถานะผู้ปล่อยเช่าก็มีขนาดเล็กมาก (0.47 ไร่ต่อครวเรือน) แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างด้านการถือครองที่ดินระหว่างครวเรือนเกษตรทั้งสองสถานะได้อย่างชัดเจน เมื่อเปรียบเทียบปี 2013 กับปี 2000 พบว่า ขนาดพื้นที่เช่าต่อครวเรือนของกลุ่มครวเรือนผู้เช่าที่ดินเพิ่มขึ้นร้อยละ 12.04 ในขณะที่ขนาดพื้นที่ปล่อยเช่าต่อครวเรือนของกลุ่มครวเรือนผู้ปล่อยเช่าลงร้อยละ 25.90 นั้นหมายความว่า การเพิ่มขึ้นของพื้นที่เช่าเกิดขึ้นพร้อมๆ กับการลดลงพื้นที่ปล่อยเช่าของครวเรือนเกษตร คำถามที่น่าสนใจคือ เหตุใดครวเรือนเช่าจึงมีความพยายามที่จะขยายที่ดินทำกินในขณะที่ครวเรือนผู้ปล่อยเช่าพยายามลดที่ดินปล่อยเช่าลง มีความเป็นไปได้อย่างน้อยสองกรณี กรณีแรก การเพิ่มขึ้นของราคาสินค้าเกษตรจูงใจให้เกษตรกรขยายพื้นที่เช่ามากขึ้น ส่งผลให้ค่าเช่าที่ดินสูงขึ้นจนถึงระดับที่เจ้าของที่ดินยอมที่จะลดขนาดที่ดินทำการเกษตรของตนเองลงและหันไปปล่อยเช่าที่ดินมากขึ้น แต่เนื่องจากที่ดินเจ้าของของเกษตรกรกลุ่มนี้ลดลงด้วยเช่นกัน จึงอาจเป็นไปได้ว่าที่ดินเกษตรได้ถูกนำไปใช้ประโยชน์นอกภาคเกษตรหรืออาจได้ถูกขายออกไป ซึ่งก็สอดคล้องกับอายุเฉลี่ยของหัวหน้าครวเรือนของเกษตรกรกลุ่มนี้ค่อนข้างสูง ดังนั้นการแบ่งขายที่ดินออกไปบางส่วนจึงเริ่มปรากฏให้เห็น ถ้าเป็นเช่นนั้นจริง แสดงว่าการเพิ่มขึ้นของที่ดินเช่าของเกษตรกรในกลุ่มผู้เช่าต้องมาจากการปล่อยเช่าที่ดินโดยครวเรือนนอกภาคเกษตร ซึ่งบ่งบอกว่าที่ดินนอกภาคเกษตรเป็นอุปทานที่สำคัญของตลาดเช่าที่ดินสำหรับภาคเกษตรของไทย นอกจากนี้ยังพบว่า ครวเรือนผู้เช่าที่ดินมีขนาดที่ดินเกษตรเฉลี่ยต่อจำนวนสมาชิกเท่ากับ 9.45 ไร่ต่อคน ซึ่งสูงกว่าครวเรือนผู้ปล่อยเช่าที่ดินซึ่งมีขนาดที่ดินเกษตรเฉลี่ยต่อจำนวนสมาชิกเพียง 7.59 ไร่ต่อคน แสดงให้เห็นว่า ตลาดเช่าที่ดินช่วยลดความเหลื่อมล้ำในการถือครองที่ดินและช่วยเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตของครวเรือน โดยการเคลื่อนย้ายที่ดินจากครวเรือนที่มีแรงงานน้อยแต่มีที่ดินจำนวนมากไปยังครวเรือนที่มีแรงงานมากแต่ขาดแคลนที่ดิน

ตาราง 5.1 ลักษณะทางประชากรของครัวเรือน จำแนกตามสถานะการมีส่วนร่วมในตลาดที่ดิน

ปี ค.ศ.	จำนวนสมาชิกในครัวเรือน (คน)			อายุหัวหน้าครัวเรือน (ปี)			สัดส่วนหัวหน้าครัวเรือนที่จบมัธยมต้น			สัดส่วนหัวหน้าครัวเรือนเพศหญิง		
	พล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า	พล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า	พล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า	พล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า
2000	4.78	4.67	5.28	56.35	52.21	49.12	17.39%	5.96%	7.14%	26.09%	22.55%	18.25%
2001	4.43	4.75	5.19	57.04	53.04	50.39	26.09%	7.59%	4.84%	21.74%	22.78%	19.35%
2002	4.59	4.74	5.22	55.78	54.30	50.66	31.25%	7.34%	3.73%	12.50%	24.77%	15.67%
2003	4.43	4.56	4.86	57.60	54.76	52.16	17.14%	8.10%	5.04%	17.14%	27.14%	16.55%
2004	4.03	4.63	4.67	58.06	55.39	52.85	20.59%	8.41%	4.41%	14.71%	28.97%	16.18%
2005	4.35	4.48	4.65	56.57	55.48	52.66	17.39%	9.33%	5.15%	8.70%	29.78%	16.18%
2006	4.00	4.46	4.53	59.44	56.14	53.05	22.22%	8.51%	4.58%	16.67%	28.51%	16.03%
2007	3.53	4.40	4.40	53.67	55.33	54.17	33.33%	11.51%	4.27%	26.67%	26.59%	18.80%
2008	3.84	4.23	4.58	54.32	55.13	53.38	42.11%	11.37%	5.45%	15.79%	27.84%	18.18%
2009	3.81	4.17	4.47	54.56	54.44	54.63	25.00%	13.26%	4.81%	18.75%	28.41%	21.15%
2010	4.06	4.07	4.55	57.94	54.72	53.86	29.41%	12.06%	10.00%	17.65%	28.40%	22.73%
2011	3.44	4.04	4.68	63.56	55.37	53.40	27.78%	11.94%	10.20%	16.67%	31.34%	19.39%
2012	4.33	3.95	4.49	61.28	55.76	55.44	27.78%	13.11%	9.09%	22.22%	31.84%	19.19%
2013	3.47	3.94	4.44	64.94	56.17	54.99	29.41%	13.26%	11.36%	5.88%	34.41%	20.45%
เฉลี่ยทุกปี	4.15	4.34	4.74	57.79	54.90	52.76	25.32%	10.30%	6.17%	16.88%	28.25%	18.22%
2013-2000	-27.43%	-15.54%	-15.81%	15.25%	7.58%	11.95%	69.12%	122.61%	59.09%	-77.45%	52.57%	12.06%

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

ตาราง 5.2 ขนาดที่ดินถือครอง จำแนกตามสถานะการมีส่วนร่วมในตลาดที่ดิน

ปี ค.ศ.	ขนาดที่ดินทำการเกษตร (ไร่)			ขนาดที่ดินถือครองเป็นเจ้าของ (ไร่)			ขนาดที่ดินเช่า (ไร่)			ขนาดที่ดินปล่อยเช่า (ไร่)		
	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า
2000	42.36	25.55	43.02	63.28	20.87	15.44	1.74	0.00	26.25	24.17	0.00	0.44
2001	36.72	26.00	43.84	62.18	19.79	13.58	1.83	0.00	28.30	24.96	0.00	0.38
2002	35.77	25.60	48.38	55.34	19.58	15.57	1.52	0.00	30.59	21.94	0.00	0.69
2003	30.99	25.07	46.21	53.99	18.90	13.11	0.73	0.00	29.83	21.89	0.00	0.81
2004	33.56	24.48	46.18	52.43	18.55	12.64	0.95	0.00	31.10	21.03	0.00	0.71
2005	41.18	24.14	42.78	57.13	19.54	11.91	1.91	0.00	28.00	17.30	0.00	0.19
2006	26.53	24.61	44.91	45.47	22.28	14.99	0.56	0.00	29.63	21.69	0.00	0.60
2007	25.27	23.63	41.87	48.07	22.67	14.56	0.00	0.00	27.64	20.53	0.00	0.22
2008	31.72	22.15	42.70	48.50	21.06	14.22	0.00	0.00	28.83	15.79	0.00	0.18
2009	20.71	21.19	44.25	36.32	20.12	14.35	1.06	0.00	29.17	16.67	0.00	0.43
2010	28.76	22.44	43.42	43.79	21.62	16.21	1.47	0.00	27.29	16.93	0.00	0.65
2011	25.27	22.66	46.26	39.18	21.39	17.92	1.06	0.00	27.16	16.33	0.00	0.50
2012	29.17	21.73	42.39	43.14	21.10	14.42	2.00	0.00	27.18	16.51	0.00	0.35
2013	27.49	22.04	45.99	42.26	21.11	15.05	2.71	0.00	29.41	17.91	0.00	0.28
เฉลี่ยทุกปี	32.02	23.55	44.49	50.74	20.68	14.46	1.25	0.00	28.67	20.00	0.00	0.47
2013-2000	-35.11%	-13.73%	6.91%	-33.21%	1.15%	-2.50%	55.62%		12.04%	-25.90%		-34.92%

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

5.1.3 มูลค่าแท้จริงของทรัพย์สินทางการเกษตร

ครั้วเรือนที่เช่าที่ดินทำกินมีการสะสมทรัพย์สินทางการเกษตรสูงกว่าครั้วเรือนอีกสองกลุ่ม ในขณะที่สัดส่วนมูลค่าทรัพย์สินประเภทเครื่องมือและเครื่องจักรกลเทียบกับเนื้อที่ทำการเกษตรต่ำกว่าทุกกลุ่ม จากตาราง 5.3 ครั้วเรือนที่เช่าที่ดินทำกินมีทรัพย์สินทางการเกษตรมูลค่าสูงที่สุด เฉลี่ย 70,871 บาทต่อครั้วเรือน รองลงมาคือครั้วเรือนที่ปล่อยเช่าที่ดิน เฉลี่ย 60,199 บาทต่อครั้วเรือน และสุดท้ายคือครั้วเรือนที่ทำเกษตรเฉพาะบนที่ดินตนเอง เฉลี่ย 49,190 บาทต่อครั้วเรือน อย่างไรก็ตาม จาก กลับพบว่ามูลค่าทรัพย์สินทางการเกษตรต่อขนาดเนื้อที่ทำการเกษตรของครั้วเรือนผู้เช่าที่ดินมีค่าเพียง 1,611 บาทต่อไร่ เทียบกับ 2,041 บาทต่อไร่ และ 2,093 บาทต่อไร่ ในกรณีครั้วเรือนที่เป็นผู้ปล่อยเช่าและครั้วเรือนทำกินเฉพาะบนที่ดินตนเอง ตามลำดับ (ตาราง 5.4) ถ้ารายได้สุทธิจากการเกษตรของครั้วเรือนเช่าสูงกว่าของครั้วเรือนอีกสองกลุ่ม แสดงว่าผลตอบแทนจากการใช้เครื่องจักรก็ย่อมสูงกว่า ซึ่งหมายความว่าประสิทธิภาพในการใช้ทรัพย์สินทางการเกษตรเพื่อเพิ่มรายได้ของครั้วเรือนผู้เช่าที่ดินสูงกว่าครั้วเรือนอีกสองกลุ่ม ข้อสังเกตที่น่าสนใจอีกประการคือ มูลค่าปศุสัตว์ต่อขนาดที่ดินของครั้วเรือนที่ทำกินเฉพาะบนที่ดินตนเองสูงถึง 1,427 บาทต่อไร่ ในขณะที่กรณีของครั้วเรือนเช่าและปล่อยเช่าที่ดินมีมูลค่าเพียง 924 และ 797 บาทต่อไร่ ตามลำดับ ความหลากหลายของการลงทุนในทรัพย์สินทางการเกษตรอาจช่วยลดความผันผวนของรายได้อันมีสาเหตุจากความเสี่ยงด้านการผลิตและด้านการตลาด

ตาราง 5.3 มูลค่าทรัพย์สินทางการเกษตรที่แท้จริงเฉลี่ยต่อครัวเรือน จำแนกตามสถานะการมีส่วนร่วมในตลาดที่ดิน

ปี ค.ศ.	มูลค่าทรัพย์สินทางการเกษตรที่ (บาท)			มูลค่าเครื่องมือ/เครื่องจักรทางการเกษตร (บาท)			มูลค่าปศุสัตว์ (บาท)		
	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า
2000	25,614	42,995	52,683	12,447	18,418	23,962	13,167	24,578	28,720
2001	35,865	44,655	55,129	18,350	16,787	27,503	17,515	27,868	27,626
2002	34,699	55,608	59,807	10,769	18,499	26,710	23,931	37,109	33,097
2003	67,025	50,856	66,507	20,299	16,678	31,256	46,726	34,177	35,251
2004	80,300	57,475	67,392	41,094	17,666	32,287	39,206	39,810	35,106
2005	96,549	48,886	80,258	55,447	12,075	39,313	41,102	36,810	40,945
2006	61,155	117,901	87,921	30,765	12,367	39,298	30,390	105,533	48,623
2007	97,664	46,721	77,330	38,753	11,840	37,531	58,911	34,881	39,799
2008	64,557	42,199	72,388	44,097	11,954	28,549	20,460	30,245	43,839
2009	40,938	33,602	78,653	20,193	12,830	45,665	20,745	20,772	32,988
2010	42,005	33,295	50,432	18,900	12,875	29,512	23,106	20,420	20,920
2011	81,974	25,511	88,796	60,916	10,139	44,296	21,058	15,373	44,500
2012	52,465	42,725	87,418	34,232	20,853	53,335	18,232	21,872	34,084
2013	66,997	54,954	75,611	55,573	26,692	45,979	11,424	28,263	29,632
เฉลี่ยทุกปี	60,199	49,190	70,871	31,528	15,722	35,371	28,671	33,469	35,500
2013-2000	161.56%	27.81%	43.52%	346.50%	44.92%	91.88%	-13.24%	14.99%	3.18%

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

ตาราง 5.4 มูลค่าทรัพย์สินทางการเกษตรที่แท้จริงเฉลี่ยต่อพื้นที่ทำการเกษตร จำแนกตามสถานะการมีส่วนร่วมในตลาดที่ดิน

ปี ค.ศ.	มูลค่าทรัพย์สินทางการเกษตร (บาท/ไร่)			มูลค่าเครื่องมือ/เครื่องจักรทางการเกษตร (บาท/ไร่)			มูลค่าปศุสัตว์ (บาท/ไร่)		
	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า
2000	605	1,683	1,225	294	721	557	311	962	668
2001	977	1,718	1,258	500	646	627	477	1,072	630
2002	970	2,172	1,236	301	723	552	669	1,449	684
2003	2,163	2,028	1,439	655	665	676	1,508	1,363	763
2004	2,393	2,348	1,459	1,225	722	699	1,168	1,626	760
2005	2,345	2,025	1,876	1,347	500	919	998	1,525	957
2006	2,305	4,790	1,958	1,159	502	875	1,145	4,288	1,083
2007	3,865	1,977	1,847	1,534	501	896	2,332	1,476	951
2008	2,035	1,905	1,695	1,390	540	669	645	1,365	1,027
2009	1,977	1,586	1,777	975	606	1,032	1,002	980	745
2010	1,460	1,484	1,162	657	574	680	803	910	482
2011	3,243	1,126	1,919	2,410	447	958	833	678	962
2012	1,799	1,966	2,062	1,174	960	1,258	625	1,007	804
2013	2,438	2,493	1,644	2,022	1,211	1,000	416	1,282	644
เฉลี่ยทุกปี	2,041	2,093	1,611	1,117	665	814	924	1,427	797
2013-2000	303.08%	48.15%	34.25%	588.06%	67.98%	79.48%	33.70%	33.29%	-3.49%

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

5.1.4 รายได้สุทธิครัวเรือน

โครงสร้างรายได้ของครัวเรือนที่เป็นผู้เช่าที่ดินมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากเมื่อเทียบกับครัวเรือนอีกสองกลุ่ม โดยรายนอกภาคเกษตรลดความสำคัญลง ในขณะที่รายได้จากการเกษตรมีบทบาทมากขึ้น จากตาราง 5.5 ในปี 2000 จะเห็นได้ว่าสัดส่วนรายได้สุทธิภาคเกษตรกับนอกภาคเกษตรของครัวเรือนผู้เช่าที่ดินเท่ากับ 30:70 โดยประมาณ ในปี 2013 สัดส่วนดังกล่าวเปลี่ยนเป็น 51:49 แสดงให้เห็นว่าการเกษตรกรรมมีบทบาทสำคัญอย่างมากในเชิงเศรษฐกิจต่อครัวเรือนผู้เช่าที่ดิน โดยเฉลี่ยแล้ว สัดส่วนของรายได้จากทั้งสองทางพอๆกัน ถ้าปีไหนสินค้าเกษตรราคาดี รายได้จากภาคเกษตรก็จะกลายเป็นรายได้หลัก ดังเช่นในช่วงปี 2000-2009 ที่รายได้จากภาคเกษตรสูงถึงกว่าร้อยละ 60 ในทางตรงกันข้าม สัดส่วนของรายได้สุทธิภาคเกษตรกับนอกภาคเกษตรของครัวเรือนผู้ปล่อยเช่าที่ดินและครัวเรือนที่ทำกินเฉพาะบนที่ดินตนเองเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อยเทียบกับกรณีของครัวเรือนที่เช่าที่ดิน โดยในปี 2000 สัดส่วนดังกล่าวของครัวเรือนทั้งสองเท่ากับ 25:75 และ 30:70 ตามลำดับ และในปี 2013 เปลี่ยนไปเท่ากับ 30:70 และ 39:61 ตามลำดับ สถิติดังกล่าวย้ำให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างรายได้ครัวเรือนที่สำคัญของครัวเรือนผู้เช่าที่ดิน เพราะจะสังเกตเห็นว่า ในปี 2000 ครัวเรือนเช่าและปล่อยเช่าที่ดินมีสัดส่วนรายได้สุทธิในและนอกภาคเกษตรเท่ากัน (30:70) แต่ในปัจจุบันกลับพบว่าครัวเรือนเช่าที่ดินได้เพิ่มสัดส่วนของรายได้จากการเกษตรขึ้นพอๆ กับรายได้นอกภาคเกษตร ในขณะที่สัดส่วนดังกล่าวกรณีครัวเรือนที่ปล่อยเช่าที่ดินเปลี่ยนแปลงในอัตราที่น้อยกว่าอย่างชัดเจน

รายได้สุทธิจากการเกษตรเพิ่มขึ้นอย่างมากนับตั้งแต่ปี 2007 ซึ่งเป็นช่วงที่ราคาสินค้าเกษตรในตลาดโลกปรับตัวสูงขึ้นอย่างก้าวกระโดดอันเนื่องมาจากวิกฤตราคาอาหารโลก นอกจากนี้ โครงการประกันรายได้ในช่วงปี 2009-2010 และโครงการรับจำนำข้าว (ทุกเมล็ด) ในช่วงปี 2012-2013 ก็มีส่วนสำคัญต่อการปรับตัวสูงขึ้นของรายได้สุทธิจากการเกษตร (ตาราง 5.6) ข้อสังเกตที่น่าสนใจคือ รายได้สุทธิจากการเกษตรของครัวเรือนที่เช่าที่ดินทำกินสูงกว่าของครัวเรือนที่ปล่อยเช่าที่ดินอย่างชัดเจนแต่รายได้สุทธินอกภาคเกษตรก็ต่ำกว่ามากเช่นกันรายได้สุทธิจากการเกษตรของครัวเรือนทุกกลุ่มมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง หากเปรียบเทียบตัวเลขปี 2013 กับปี 2000 พบว่า ครัวเรือนที่เป็นผู้เช่าที่ดินมีอัตราการเปลี่ยนแปลงของรายได้เกษตรเพิ่มสูงที่สุด (3.28 เท่า) รองลงมาคือครัวเรือนที่ทำกินเฉพาะบนที่ดินตนเอง (2.11 เท่า) ในขณะที่ครัวเรือนที่เป็นผู้ปล่อยเช่าที่ดินมีการเปลี่ยนแปลงน้อยที่สุด (1.46 เท่า) ค่าเฉลี่ยของรายได้สุทธิจากการเกษตรของครัวเรือนที่เช่าที่ดินทำกินเท่ากับ 116,590 บาท ซึ่งสูงกว่าของครัวเรือนอีกสองกลุ่มประมาณสองเท่า ซึ่งก็ไม่น่าแปลกใจเนื่องจากครัวเรือนที่เช่าที่ดินทำกินมีพื้นที่ทำการเกษตรเฉลี่ยต่อครัวเรือนสูงกว่าราวสองเท่าเช่นกัน

ตาราง 5.5 สัดส่วนรายได้สุทธิที่แท้จริงของครัวเรือน จำแนกตามที่มาของรายได้และสถานะการมีส่วนร่วมในตลาดที่ดินของครัวเรือน

ปี ค.ศ.	สัดส่วนรายได้สุทธิจากการเกษตร			สัดส่วนรายได้นอกภาคเกษตร		
	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า
2000	24.66%	42.38%	30.59%	75.34%	57.62%	69.41%
2001	19.53%	48.52%	35.24%	80.47%	51.48%	64.76%
2002	22.91%	36.76%	41.30%	77.09%	63.24%	58.70%
2003	26.84%	42.42%	46.56%	73.16%	57.58%	53.44%
2004	26.50%	33.59%	43.77%	73.50%	66.41%	56.23%
2005	34.30%	19.03%	46.01%	65.70%	80.97%	53.99%
2006	9.89%	26.83%	50.30%	90.11%	73.17%	49.70%
2007	16.02%	35.18%	63.68%	83.98%	64.82%	36.32%
2008	15.16%	33.46%	62.98%	84.84%	66.54%	37.02%
2009	11.31%	36.15%	65.93%	88.69%	63.85%	34.07%
2010	13.40%	43.64%	59.80%	86.60%	56.36%	40.20%
2011	19.79%	40.06%	58.42%	80.21%	59.94%	41.58%
2012	24.81%	42.71%	54.76%	75.19%	57.29%	45.24%
2013	29.98%	39.23%	50.97%	70.02%	60.77%	49.03%
เฉลี่ยทุกปี	21.08%	37.14%	50.74%	78.92%	62.86%	49.26%
2013-2000	21.56%	-7.44%	66.65%	-7.06%	5.47%	-29.37%

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

ตาราง 5.6 รายได้สุทธิที่แท้จริงต่อครัวเรือน จำแนกตามที่มาของรายได้และสถานะการมีส่วนร่วมในตลาดที่ดินของครัวเรือน

ปี ค.ศ.	รายได้สุทธิรวม (บาท)			รายได้สุทธิจากการเกษตร (บาท)			รายได้สุทธินอกภาคเกษตร (บาท)		
	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า
2000	148,120	75,560	149,688	36,529	32,022	45,784	111,591	43,539	103,904
2001	179,712	82,458	159,344	35,091	40,013	56,158	144,620	42,445	103,187
2002	164,268	74,701	134,504	37,631	27,462	55,553	126,637	47,239	78,951
2003	129,167	111,149	165,250	34,662	47,147	76,941	94,505	64,002	88,309
2004	181,195	113,019	184,365	48,016	37,961	80,697	133,179	75,058	103,668
2005	173,039	116,451	137,774	59,354	22,161	63,388	113,686	94,290	74,386
2006	144,922	98,167	164,315	14,332	26,341	82,648	130,590	71,826	81,668
2007	186,820	125,349	197,096	29,929	44,097	125,505	156,890	81,252	71,590
2008	193,097	135,189	224,327	29,279	45,235	141,290	163,818	89,954	83,037
2009	253,352	166,264	287,938	28,654	60,101	189,848	224,697	106,163	98,090
2010	280,427	176,780	315,507	37,571	77,143	188,659	242,856	99,637	126,848
2011	279,567	211,337	390,793	55,313	84,653	228,297	224,254	126,685	162,496
2012	368,418	223,652	386,528	91,416	95,517	211,681	277,002	128,136	174,847
2013	299,867	254,000	384,790	89,897	99,636	196,141	209,970	154,363	188,648
เฉลี่ยทุกปี	201,689	144,318	222,616	44,130	54,603	116,590	157,559	89,715	106,026
2013-2000	102.45%	236.16%	157.06%	146.10%	211.15%	328.41%	88.16%	254.54%	81.56%

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

นอกจากนี้ ประสิทธิภาพทางการผลิตคาดว่าจะป็นอีกปัจจัยที่ช่วยยกระดับรายได้ภาคเกษตรของครัวเรือนผู้เช่าที่ดินให้มีการเติบโตอย่างรวดเร็ว ดังจะเห็นได้ว่ารายได้สุทธิภาคเกษตรเทียบกับจำนวนสมาชิกครัวเรือนและเทียบกับขนาดพื้นที่สูงถึง 27,027 บาทต่อคน (ตาราง 5.7) และ 2,812 บาทต่อไร่ (ตาราง 5.8) ตามลำดับ ซึ่งสูงกว่าของรายได้ของครัวเรือนอีกสองกลุ่มค่อนข้างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเทียบกับครัวเรือนผู้ปล่อยเช่าที่ดิน รายได้สุทธิภาคเกษตรต่อหัวและต่อพื้นที่ของครัวเรือนผู้ปล่อยเช่าที่ดินเฉลี่ยเพียง 11,189 บาทต่อคน 1485 บาทต่อไร่ ตามลำดับ ระดับผลตอบแทนต่อขนาดที่ดินที่ต่ำกว่าครัวเรือนกลุ่มอื่นๆ สะท้อนให้เห็นถึงประสิทธิภาพในการผลิตที่ต่ำของครัวเรือนที่เป็นผู้ปล่อยเช่าที่ดิน ดังนั้นการปล่อยเช่าที่ดินของเกษตรกรกลุ่มนี้จึงคาดว่าจะสอดคล้องกับกับสมมติฐานเรื่องการเคลื่อนย้ายที่ดินทำกินจากเกษตรกรที่มีที่ดินมากแต่ความสามารถน้อยไปยังเกษตรกรที่มีความสามารถมากแต่ขาดแคลนที่ดิน

ครัวเรือนผู้ปล่อยเช่าที่ดินมีรายได้สุทธิจากการเกษตรน้อยกว่าครัวเรือนทุกกลุ่ม ไม่ว่าจะพิจารณาเทียบกับจำนวนสมาชิกหรือพื้นที่ทำการเกษตร แต่รายได้สุทธินอกภาคเกษตรของครัวเรือนกลุ่มนี้จะสูงที่สุด รายได้สุทธินอกภาคเกษตรของครัวเรือนที่ปล่อยเช่าที่ดินสูงที่สุด เฉลี่ย 157,559 บาทต่อครัวเรือน รองลงมาได้แก่ครัวเรือนที่เช่าที่ดินทำกิน เฉลี่ย 106,026 บาทต่อครัวเรือน และครัวเรือนที่ทำกินเฉพาะบนที่ดินตนเอง เฉลี่ย 89,715 บาทต่อครัวเรือน ความแตกต่างด้านโครงสร้างประชากรในครัวเรือนเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้รายได้นอกภาคเกษตรมีบทบาทมากกว่ารายได้จากการเกษตรของครัวเรือนที่ปล่อยเช่าที่ดิน ดังที่ได้อธิบายไปแล้วก่อนหน้านี้ว่า อายุที่มากของหัวหน้าครัวเรือนและสัดส่วนที่สูงของหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นเพศหญิงอาจเป็นข้อด้อยทางประสิทธิภาพต่อการทำการเกษตรของครัวเรือนผู้ปล่อยเช่าที่ดิน อีกทั้งจำนวนจำนวนสมาชิกในครัวเรือนที่น้อยกว่าก็เป็นข้อจำกัดด้านแรงงานอีกด้วย เกษตรกรจึงจำเป็นต้องตัดสินใจปล่อยเช่าที่ดินบางส่วนออกไป ในขณะที่ระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือนที่สูงกว่าอีกสองกลุ่มก็หมายถึงโอกาสในตลาดแรงงานนอกภาคเกษตรที่เปิดกว้างกว่า ส่งผลให้สัดส่วนรายได้นอกภาคเกษตรมีความสำคัญมากสำคัญเกษตรกรกลุ่มนี้

เป็นที่น่าสนใจว่า รายได้สุทธิครัวเรือน (รวมรายได้สุทธิภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร) ของครัวเรือนที่ทำกินเฉพาะบนที่ดินตนเองน้อยกว่าทั้งครัวเรือนผู้เช่าและผู้ปล่อยเช่า อย่างไรก็ตาม เมื่อเปรียบเทียบกับปี 2013 กับปี 2000 จะเห็นได้ว่ารายได้สุทธิรวมของครัวเรือนกลุ่มนี้การเพิ่มขึ้นในอัตราที่สูงมากอย่างเห็นได้ชัด โดยรายได้สุทธิทั้งหมดเพิ่มขึ้นถึง 2.36 เท่า ในขณะที่รายได้สุทธิทั้งหมดต่อคนเพิ่มขึ้น 2.98 เท่า โดยมีรายได้นอกภาคเกษตรมีบทบาทที่สำคัญต่อการยกระดับรายได้รวมของครัวเรือน

ตาราง 5.7 รายได้สุทธิที่แท้จริงต่อจำนวนสมาชิกในครัวเรือน จำแนกตามที่มาของรายได้และสถานะการมีส่วนร่วมในตลาดที่ดินของครัวเรือน

ปี ค.ศ.	รายได้สุทธิรวม (บาท/คน)			รายได้สุทธิจากการเกษตร (บาท/คน)			รายได้สุทธินอกภาคเกษตร (บาท/คน)		
	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า
2000	30,971	16,187	28,362	7,638	6,860	8,675	23,333	9,327	19,687
2001	40,523	17,371	30,729	7,913	8,429	10,830	32,610	8,942	19,899
2002	35,759	15,765	25,748	8,192	5,795	10,634	27,567	9,969	15,113
2003	29,167	24,365	34,029	7,827	10,335	15,844	21,340	14,030	18,185
2004	44,968	24,430	39,486	11,916	8,206	17,283	33,052	16,225	22,203
2005	39,799	25,968	29,648	13,651	4,942	13,640	26,148	21,026	16,007
2006	36,231	22,013	36,299	3,583	5,907	18,258	32,648	16,106	18,041
2007	52,873	28,483	44,777	8,471	10,020	28,513	44,403	18,463	16,264
2008	50,258	31,979	48,960	7,620	10,700	30,837	42,638	21,279	18,123
2009	66,453	39,867	64,399	7,516	14,411	42,461	58,937	25,456	21,938
2010	69,091	43,476	69,273	9,257	18,972	41,422	59,834	24,504	27,851
2011	81,165	52,249	83,437	16,059	20,929	48,743	65,106	31,321	34,694
2012	85,020	56,656	85,992	21,096	24,196	47,093	63,924	32,459	38,898
2013	86,402	64,424	86,602	25,903	25,271	44,144	60,500	39,152	42,458
เฉลี่ยทุกปี	53,477	33,088	50,553	11,189	12,498	27,027	42,288	20,590	23,526
2013-2000	178.98%	298.01%	205.35%	239.13%	268.40%	408.88%	159.29%	319.78%	115.66%

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

ตาราง 5.8 รายได้สุทธิที่แท้จริงต่อขนาดที่ดิน จำแนกตามสถานะการมีส่วนร่วมในตลาดที่ดิน

ปี ค.ศ.	รายได้สุทธิจากการเกษตรต่อขนาดที่ดิน (บาท/ไร่)		
	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า
2000	862	1,253	1,064
2001	956	1,539	1,281
2002	1,052	1,073	1,148
2003	1,118	1,880	1,665
2004	1,431	1,551	1,747
2005	1,441	918	1,482
2006	540	1,070	1,840
2007	1,185	1,866	2,998
2008	923	2,042	3,309
2009	1,384	2,836	4,290
2010	1,306	3,437	4,345
2011	2,189	3,736	4,935
2012	3,134	4,396	4,993
2013	3,271	4,520	4,265
เฉลี่ยทุกปี	1,485	2,294	2,812
2013-2000	279.24%	260.66%	300.73%

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

5.1.5 ค่าใช้จ่ายแท้จริงจากการเกษตร

รายได้สุทธิจากการเกษตรที่เพิ่มขึ้นอย่างมากของครัวเรือนที่เป็นผู้เช่าที่ดินหมายถึงการลงทุนด้านปัจจัยการผลิตที่สูงขึ้นด้วยเช่นกัน จากตาราง 5.9 จะเห็นว่าค่าใช้จ่ายรวมของครัวเรือนกลุ่มนี้เฉลี่ยเท่ากับ 107,599 บาทต่อครัวเรือน ซึ่งสูงกว่าอีกสองกลุ่มกว่าสองเท่า ค่าใช้จ่ายที่สูงดังกล่าวนี้เกิดจากการลงทุนด้านปัจจัยการผลิตต่อพื้นที่ทำการเกษตรที่สูงกว่าอย่างชัดเจน โดยค่าใช้จ่ายต่อไร่ของครัวเรือนเช่าสูงถึง 2,424 บาทต่อไร่ ในขณะที่ค่าใช้จ่ายต่อไร่ของครัวเรือนที่ปล่อยเช่าที่ดินและที่ทำกินเฉพาะบนที่ดินเองค่อนข้างใกล้เคียงกัน เฉลี่ยเท่ากับ 1,628 บาทต่อไร่ และ 1,538 บาทต่อไร่ ตามลำดับ คำถามที่น่าสนใจคือ ครัวเรือนเช่ามีการใช้ปัจจัยการผลิตใดในจำนวนที่แตกต่างจากอีกสองครัวเรือน นอกเหนือจากค่าเช่าที่ดิน (อีกสองครัวเรือนไม่ต้องเสียค่าเช่าที่ดิน)

จากตาราง 5.10 เมื่อพิจารณาค่าใช้จ่ายในการทำการเกษตรจำแนกตามประเภทปัจจัยการผลิตพบว่า ครัวเรือนที่เช่าที่ดินมีค่าใช้จ่ายเฉลี่ยในการทำการเกษตรสูงกว่าอีกทั้งสองกลุ่มในทุกประเภทปัจจัย

การผลิต ดังนั้น ค่าจ้างแรงงาน 25,503 บาทต่อครัวเรือน ค่าเช่าเครื่องจักร 11,321 บาทต่อครัวเรือน ค่าเช่าที่ดิน 23,658 บาทต่อครัวเรือน และค่าใช้จ่ายอื่นๆ 74,223 บาทต่อครัวเรือน ค่าใช้จ่ายสำหรับที่ดินหรือค่าเช่าที่ดินเพิ่มขึ้นเกือบสามเท่าในช่วงเวลา 14 ปี โดยในปี 2000 ครัวเรือนที่เช่าที่ดินเสียค่าเช่าเฉลี่ยเพียง 6,687 บาท ค่าใช้จ่ายในการเช่าที่ดินเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ และสูงสุดในปี 2013 เท่ากับ 20,897 บาท เช่นเดียวกัน ค่าใช้จ่ายในหมวดอื่นๆ ก็เพิ่มขึ้นมากกว่าในอดีต ซึ่งเป็นจริงสำหรับทุกครัวเรือนยกเว้นกรณีครัวเรือนที่ปล่อยเช่าที่ดิน เพราะค่าจ้างแรงงานของครัวเรือนกลุ่มนี้กลับมีแนวโน้มลดลง โดยค่าจ้างแรงงานในปี 2013 ลดลงร้อยละ 38.36 เทียบกับปี 2000 ซึ่งสอดคล้องกับขนาดพื้นที่ทำการเกษตรของครัวเรือนที่ลดลง แรงงานจ้างจึงเป็นปัจจัยฉันทประปรายแรกๆ ที่ถูกปรับลดลง ข้อสังเกตอีกประการคือ ค่าใช้จ่ายในแต่ละหมวดของครัวเรือนที่ปล่อยเช่าที่ดินมีความผันผวนปีต่อปีสูงกว่าครัวเรือนอีกสองกลุ่ม ซึ่งอาจเป็นเพราะเกษตรกรไม่ใช่อำชีพหลักของครัวเรือนกลุ่มนี้ แต่ด้วยเกษตรกรมีที่ดินที่เป็นเจ้าของจำนวนมาก ดังนั้นการปรับขนาดการผลิตและการใช้ปัจจัยการผลิตจึงมีความยืดหยุ่นมากกว่า

แม้ว่าค่าใช้จ่ายในส่วน of ค่าเช่าที่ดินจะเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องทุกปี แต่สัดส่วนของค่าเช่าต่อค่าใช้จ่ายทั้งหมดไม่ได้เปลี่ยนแปลงมากนักจากในอดีต จากตาราง 5.11 ค่าเช่าที่ดินคิดเป็นร้อยละ 10.42 ของค่าใช้จ่ายรวมในปี 2000 และเท่ากับร้อยละ 11.94 ในปี 2013 จะเห็นได้ว่าสัดส่วนค่าเช่าเพิ่มขึ้นเพียงเล็กน้อย หากเฉลี่ยทั้ง 14 ปี จะได้ว่าค่าเช่าที่ดินคิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 10.57 ของค่าใช้จ่ายทั้งหมดสำหรับครัวเรือนที่มีการเช่าที่ดิน ครัวเรือนปล่อยเช่าที่ดินและครัวเรือนที่ทำกินเฉพาะบนที่ดินเองมีการลดสัดส่วนค่าใช้จ่ายในส่วน of แรงงานจ้าง ในขณะที่ครัวเรือนเช่ามีสัดส่วนแรงงานเช่าเพิ่มขึ้นเล็กน้อย แสดงให้เห็นว่าครัวเรือนเช่าพึ่งพิงแรงงานจ้างเป็นหลักและในอนาคตจะได้รับผลกระทบจากปัญหาการขาดแคลนแรงงานในภาคเกษตรมากกว่าครัวเรือนกลุ่มอื่นๆ สัดส่วนค่าใช้จ่ายในสำหรับเครื่องจักรและปัจจัยการผลิตอื่นๆ ไม่แตกต่างกันมาก

เมื่อเทียบค่าใช้จ่ายแต่ละหมวดเทียบกับพื้นที่ทำการเกษตร (ตาราง 5.12) พบว่า เกษตรกรกลุ่มที่ปล่อยเช่าที่ดินซึ่งมีค่าใช้จ่ายรวมในการผลิตสูงที่สุดก็ยังคงมีค่าใช้จ่ายในการผลิตต่อไร่สูงกว่าครัวเรือนอีกสองกลุ่มอีกด้วย แบ่งเป็นค่าจ้างแรงงาน 575 บาทต่อไร่ ค่าเช่าเครื่องจักร 535 บาทต่อไร่ ค่าเช่าที่ดิน 254 บาทต่อไร่ และค่าใช้จ่ายอื่นๆ 1,059 บาทต่อไร่ ค่าใช้จ่ายต่อไร่ที่สูงนี้แสดงให้เห็นว่าเกษตรกรผู้เช่าที่ดินเน้นการทำเกษตรแบบ Intensive farming หากนี่เป็นการใช้ปัจจัยการผลิตที่มากเกินไปก็อาจส่งผลกระทบต่อประสิทธิภาพด้านกำไรและผลกระทบระยะยาวต่อคุณภาพดินอีกด้วย ที่น่าตกใจคือค่าเช่าที่ดินเพิ่มขึ้นอย่างมากเมื่อเทียบกับในอดีต ในปี 2000 เกษตรกรจ่ายค่าเช่าเฉลี่ยไร่ละ 155 บาท แต่ในปี 2013 ค่าเช่าที่ดินต่อไร่เพิ่มขึ้นสูงถึง 454 บาท นอกจากนี้ ยังพบว่าครัวเรือนที่เช่าที่ดินมีการเพิ่มค่าใช้จ่ายต่อไร่ของค่าจ้างเครื่องจักรกลในอัตราที่ต่ำกว่าค่าใช้จ่ายทุกหมวด โดยค่าจ้างเครื่องจักรต่อไร่ในปี 2013 เพิ่มขึ้นเพียง 1.12 เท่า เทียบกับปี 2000 ในขณะที่ค่าจ้างแรงงาน ค่าเช่าที่ดิน และค่าใช้จ่ายประเภทอื่นๆ (เช่น เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย เป็นต้น) เพิ่มขึ้นเกิน 1.5 เท่า อาจเป็นไปได้ว่าค่าเช่าเครื่องจักรค่อนข้างแพงเมื่อเทียบกับค่าใช้จ่ายสำหรับปัจจัยประเภทอื่น ดังนั้นเกษตรกรจึงเลือกใช้ปัจจัยอื่นมากขึ้นเทียบกับเครื่องจักรกล

ตาราง 5.9 ค่าใช้จ่ายทางการเกษตรที่แท้จริงต่อครัวเรือน จำแนกตามสถานะการมีส่วนร่วมในตลาดที่ดิน

ปี ค.ศ.	ค่าใช้จ่ายทางการเกษตรรวม (บาท)			ค่าใช้จ่ายทางการเกษตรต่อขนาดที่ดินทำกิน (บาท/ไร่)		
	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า
2000	46,483	23,774	64,168	1,097	930	1,492
2001	43,634	27,378	64,910	1,188	1,053	1,481
2002	34,168	34,562	83,559	955	1,350	1,727
2003	48,650	29,205	78,386	1,570	1,165	1,696
2004	37,161	29,905	74,634	1,107	1,222	1,616
2005	72,821	36,496	78,830	1,768	1,512	1,843
2006	40,369	34,864	121,003	1,521	1,416	2,694
2007	37,616	28,429	84,243	1,489	1,203	2,012
2008	53,809	27,759	94,906	1,696	1,253	2,222
2009	39,546	34,044	130,287	1,909	1,607	2,944
2010	51,066	37,964	138,027	1,775	1,692	3,179
2011	44,917	48,525	148,248	1,777	2,141	3,205
2012	68,032	50,305	170,180	2,332	2,315	4,014
2013	71,553	58,958	175,007	2,603	2,675	3,806
เฉลี่ยทุกปี	49,273	35,869	107,599	1,628	1,538	2,424
2013-2000	53.93%	148.00%	172.73%	137.22%	187.45%	155.11%

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

ตาราง 5.10 ค่าใช้จ่ายทางการเกษตรที่แท้จริงต่อครัวเรือน จำแนกตามประเภทค่าใช้จ่ายและสถานะการมีส่วนร่วมในตลาดที่ดิน

ปี ค.ศ.	แรงงาน (บาท)			ที่ดิน (บาท)			เครื่องจักรกล (บาท)			อื่นๆ (บาท)		
	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า
2000	22,365	8,092	15,130	571	34	6,687	8,725	4,583	15,917	14,822	11,065	26,435
2001	17,429	8,369	14,927	4822	333	7,367	8,518	6,253	12,900	12,865	12,424	29,717
2002	10,329	9,030	16,201	736	42	10,105	6,867	5,668	14,987	16,236	19,822	42,266
2003	19,065	8,615	18,626	84	312	10,312	12,429	6,589	12,977	17,072	13,689	36,471
2004	13,287	8,098	19,275	64	111	10,268	7,724	5,750	11,543	16,087	15,946	33,547
2005	15,629	8,465	17,964	791	48	6,314	8,771	4,733	14,468	47,630	23,251	40,084
2006	9,056	8,042	19,404	523	10	6,570	12,538	6,283	16,520	18,252	20,529	78,510
2007	11,074	10,270	24,906	-	28	6,890	12,527	6,744	22,421	14,015	11,386	30,026
2008	22,571	7,967	22,347	-	-	9,175	15,492	6,898	23,599	15,746	12,894	39,785
2009	12,035	8,800	32,792	624	-	16,238	9,688	8,239	28,221	17,199	17,004	53,036
2010	8,832	11,599	33,294	1176	44	15,290	14,265	8,683	35,027	26,792	17,638	54,415
2011	9,505	11,937	36,647	380	73	15,548	14,449	13,072	37,488	20,583	23,443	58,565
2012	16,907	15,235	41,690	1276	61	16,839	17,893	11,944	49,105	31,956	23,064	62,545
2013	13,787	15,582	43,844	1208	191	20,897	22,332	17,388	36,043	34,227	25,797	74,223
เฉลี่ยทุกปี	14,419	10,007	25,503	875	92	11,321	12,301	8,059	23,658	21,677	17,711	47,116
2013-2000	-38.36%	92.56%	189.78%	111.74%	466.77%	212.52%	155.94%	279.40%	126.45%	130.92%	133.14%	180.78%

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

ตาราง 5.11 สัดส่วนค่าใช้จ่ายทางการเกษตรที่แท้จริงต่อครัวเรือน จำแนกตามประเภทค่าใช้จ่ายและสถานะการมีส่วนร่วมในตลาดที่ดิน

ปี ค.ศ.	แรงงาน			ที่ดิน			เครื่องจักรกล			อื่นๆ		
	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า
2000	48.11%	34.04%	23.58%	1.23%	0.14%	10.42%	18.77%	19.28%	24.80%	31.89%	46.54%	41.20%
2001	39.94%	30.57%	23.00%	11.05%	1.22%	11.35%	19.52%	22.84%	19.87%	29.48%	45.38%	45.78%
2002	30.23%	26.13%	19.39%	2.15%	0.12%	12.09%	20.10%	16.40%	17.94%	47.52%	57.35%	50.58%
2003	39.19%	29.50%	23.76%	0.17%	1.07%	13.16%	25.55%	22.56%	16.56%	35.09%	46.87%	46.53%
2004	35.75%	27.08%	25.83%	0.17%	0.37%	13.76%	20.79%	19.23%	15.47%	43.29%	53.32%	44.95%
2005	21.46%	23.19%	22.79%	1.09%	0.13%	8.01%	12.05%	12.97%	18.35%	65.41%	63.71%	50.85%
2006	22.43%	23.07%	16.04%	1.30%	0.03%	5.43%	31.06%	18.02%	13.65%	45.21%	58.88%	64.88%
2007	29.44%	36.13%	29.56%	0.00%	0.10%	8.18%	33.30%	23.72%	26.62%	37.26%	40.05%	35.64%
2008	41.95%	28.70%	23.55%	0.00%	0.00%	9.67%	28.79%	24.85%	24.87%	29.26%	46.45%	41.92%
2009	30.43%	25.85%	25.17%	1.58%	0.00%	12.46%	24.50%	24.20%	21.66%	43.49%	49.95%	40.71%
2010	17.30%	30.55%	24.12%	2.30%	0.11%	11.08%	27.93%	22.87%	25.38%	52.47%	46.46%	39.42%
2011	21.16%	24.60%	24.72%	0.85%	0.15%	10.49%	32.17%	26.94%	25.29%	45.82%	48.31%	39.50%
2012	24.85%	30.29%	24.50%	1.88%	0.12%	9.89%	26.30%	23.74%	28.85%	46.97%	45.85%	36.75%
2013	19.27%	26.43%	25.05%	1.69%	0.32%	11.94%	31.21%	29.49%	20.60%	47.83%	43.75%	42.41%
เฉลี่ยทุกปี	30.11%	28.29%	23.65%	1.82%	0.28%	10.57%	25.15%	21.94%	21.42%	42.93%	49.49%	44.37%
2013-2000	-59.95%	-22.35%	6.25%	38%	129%	14.59%	66.27%	52.99%	-16.97%	50.01%	-5.99%	2.95%

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

ตาราง 5.12 ค่าใช้จ่ายทางการเกษตรที่แท้จริงต่อขนาดที่ดินทำกิน จำแนกตามสถานะการมีส่วนร่วมในตลาดที่ดิน

ปี ค.ศ.	แรงงาน (บาท/ไร่)			ที่ดิน (บาท/ไร่)			เครื่องจักรกล (บาท/ไร่)			อื่นๆ (บาท/ไร่)		
	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า	ปล่อย	ที่ตนเอง	เช่า	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า	ปล่อยเช่า	ที่ตนเอง	เช่า
2000	528	317	352	13	1	155	206	179	370	350	433	615
2001	475	322	341	131	13	168	232	241	294	350	478	678
2002	289	353	335	21	2	209	192	221	310	454	774	874
2003	615	344	403	3	12	223	401	263	281	551	546	789
2004	396	331	417	2	5	222	230	235	250	479	651	726
2005	380	351	420	19	2	148	213	196	338	1,157	963	937
2006	341	327	432	20	0	146	473	255	368	688	834	1,748
2007	438	435	595	-	1	165	496	285	536	555	482	717
2008	711	360	523	-	-	215	488	311	553	496	582	932
2009	581	415	741	30	-	367	468	389	638	830	803	1,198
2010	307	517	767	41	2	352	496	387	807	931	786	1,253
2011	376	527	792	15	3	336	572	577	810	814	1,035	1,266
2012	580	701	983	44	3	397	613	550	1,158	1,096	1,062	1,475
2013	502	707	953	44	9	454	812	789	784	1,245	1,170	1,614
เฉลี่ยทุกปี	466	429	575	27	4	254	421	348	535	714	757	1,059
2013-2000	-5.01%	123.19%	171.05%	226%	557%	192.33%	294.41%	339.76%	111.82%	255.85%	170.23%	162.64%

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

5.2 ผลการประมาณค่าแบบจำลองเศรษฐกิจ

เนื้อหาในส่วนนี้นำเสนอผลการวิเคราะห์แบบจำลองเศรษฐกิจจาก 3 แบบจำลอง ได้แก่ 1) แบบจำลองฟังก์ชันการผลิตแบบ Cobb-Douglas ของครัวเรือน 2) แบบจำลองการมีส่วนร่วมในตลาดเช่าที่ดินของครัวเรือน และ 3) แบบจำลองผลกระทบของการเช่าที่ดินต่อรายได้สุทธิของครัวเรือน

5.2.1 สรุปตัวแปรที่ใช้ในแบบจำลอง (รวมทุกครัวเรือน)

หลังจากที่เนื้อหาข้างต้นได้อธิบายไปแล้วถึงการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยที่สำคัญบางตัวที่คาดว่าจะส่งผลกระทบต่อการผลิต การมีส่วนร่วมในตลาดเช่าที่ดิน และการยกระดับรายได้ครัวเรือน เนื้อหาในส่วนถัดไปจะเป็นการอธิบายผลการศึกษาจากแบบจำลองเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตาม เพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพชัดเจนมากขึ้นว่าตัวแปรใดบ้างที่ถูกนำไปใช้ประกอบการวิเคราะห์ในแบบจำลองเศรษฐกิจ ดังนั้น จึงได้มีการนำค่าเฉลี่ยต่อครัวเรือนของแต่ละตัวแปรมาแสดงไว้ในตาราง 5.13 เพื่อให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงในภาพรวม ของตัวแปรเหล่านี้ตลอดช่วงระยะเวลา 14 ปี โดยเลือกนำเสนอเฉพาะในบางปี (ปี 2000/2003/2007/2010/2013) ทั้งนี้ ค่าเฉลี่ยที่แสดงไว้เป็นค่าเฉลี่ยรวมทุกครัวเรือน (ไม่ได้แยกตามสถานะการเช่าที่ดิน) ซึ่งได้เคยกล่าวถึงไปแล้วก่อนหน้านี้ในบทที่ 4

ตาราง 5.13 ค่าเฉลี่ยต่อครัวเรือนของตัวแปรที่ใช้ในแบบจำลอง

	2000	2003	2007	2010	2013
สมาชิกครัวเรือน :					
จำนวนสมาชิกในครัวเรือน (คน)	4.88	4.66	4.37	4.21	4.04
จำนวนสมาชิกเทียบเท่าผู้ใหญ่ (คน)	4.04	3.87	3.62	3.48	3.34
อายุหัวหน้าครัวเรือน (ปี)	51.44	54.08	54.91	54.62	56.29
หัวหน้าครัวเรือนเพศหญิง (=1)	21.35%	22.40%	24.22%	26.30%	29.95%
สัดส่วนหัวหน้าครัวเรือนที่สำเร็จการศึกษา	7.03%	7.81%	10.16%	12.24%	13.54%
ระดับมัธยมต้นหรือสูงกว่า (=1)					
ที่ดิน :					
เนื้อที่ถือครองเป็นเจ้าของ (ไร่)	21.63	20.00	21.19	21.06	20.66
เนื้อที่ทำการเกษตรทั้งหมด (ไร่)	32.29	33.27	29.25	28.73	27.77
เนื้อที่เช่าผู้อื่นต่อครัวเรือน (ไร่)	8.72	10.86	8.42	7.88	6.86
เนื้อที่ปล่อยให้ผู้อื่นเช่าต่อครัวเรือน (ไร่)	1.59	2.29	0.87	0.94	0.86
รายได้และทรัพย์สิน :					
รายได้รวมของครัวเรือนที่แท้จริง (บาท)	184,191	209,939	250,509	410,449	442,984
รายได้นอกภาคเกษตรแท้จริง (บาท)	109,004	104,361	136,377	235,967	235,535
รายได้จากการเกษตรแท้จริง (บาท)	75,196	105,574	114,141	174,544	207,431

	2000	2003	2007	2010	2013
รายได้สุทธิจากการเกษตรแท้จริง (บาท)	36,807	56,794	68,348	107,336	121,321
ค่าใช้จ่ายรวมในกิจกรรมการเกษตร (บาท)	38,388	48,780	45,793	67,208	86,110
มูลค่าสินทรัพย์ทางการเกษตรแท้จริง (บาท)	45,133	57,995	58,037	38,589	60,221
มูลค่าเครื่องมือ/เครื่องจักรแท้จริง (บาท)	19,879	22,285	20,719	17,907	32,390
มูลค่าปศุสัตว์แท้จริง (บาท)	25,254	35,710	37,318	20,682	27,831
ข้อจำกัดด้านสินเชื่อ (=1)	38%	16%	4%	3%	2%
อื่นๆ :					
ปริมาณน้ำฝน (มม.)	550.20	1195.44	1177.36	1206.49	1147.26

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project (2013)

5.2.2 ฟังก์ชันการผลิตของครัวเรือนเกษตร

ตามที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้นว่า สาเหตุที่ต้องประมาณค่าของฟังก์ชันการผลิต Cobb-Douglas ด้วยแบบจำลอง Household fixed-effect model เนื่องจากต้องการใช้ค่า fixed effects ที่ได้จากการประมาณการเป็นตัวแทนความสามารถ (Ability) ในการทำการเกษตร ผลการประมาณค่าพารามิเตอร์จากแบบจำลอง Household fixed-effect model แสดงไว้ใน ตาราง 5.14 พร้อมกับผลการประมาณค่าจากแบบจำลอง Random-effect model และ Pooled-OLS model เพื่อเปรียบเทียบ ในภาพรวมพบว่า ผลการประมาณค่าสัมประสิทธิ์และความมีนัยสำคัญทางสถิติของตัวแปรจากแต่ละแบบจำลองไม่แตกต่างกันมาก ทั้งนี้ เนื่องจากค่าความสามารถในการทำเกษตรจากแบบจำลอง Household fixed-effect model จะถูกนำไปใช้ประกอบการวิเคราะห์ในแบบจำลองการมีส่วนร่วมของครัวเรือนในตลาดเช่าที่ดินและผลกระทบต่อรายได้เกษตรกร ดังนั้นเนื้อหาต่อไปนี้จะอภิปรายเฉพาะผลจากแบบจำลอง Household Fixed Effect เท่านั้น หากประเด็นใดมีการเปรียบเทียบระหว่างแบบจำลองก็จะกล่าวถึงเป็นการเฉพาะ

ตาราง 5.14 ผลการประมาณค่าของฟังก์ชันการผลิต Cobb-Douglas

ตัวแปร	Pooled OLS		Random Effects		Household Fixed Effects	
จำนวนที่ดินทำกิน	0.441***	(22.35)	0.418***	(18.77)	0.336***	(13.25)
สมาชิกครัวเรือนเทียบเท่าผู้ใหญ่	0.085***	(3.31)	0.069**	(2.15)	0.026	(0.68)
มูลค่าทรัพย์สินทางเกษตร	0.027***	(8.99)	0.020***	(5.64)	0.011***	(2.74)
ค่าใช้จ่ายทางการเกษตร (ไม่รวมค่าเช่าที่ดิน)	0.335***	(27.94)	0.254***	(21.40)	0.215***	(17.62)

ตัวแปร	Pooled OLS		Random Effects		Household Fixed Effects	
ปริมาณน้ำฝนปีปัจจุบัน	1.512***	(3.60)	2.236***	(5.14)	0.360***	(5.48)
ปริมาณน้ำฝนปีที่ผ่านมา	1.117***	(2.69)	1.375***	(3.56)	0.584***	(5.50)
อายุหัวหน้าครัวเรือน	-1.469	(-1.12)	-1.485	(-0.97)	-1.564	(-0.90)
อายุหัวหน้าครัวเรือนกำลังสอง	0.163	(0.99)	0.170	(0.87)	0.183	(0.82)
หัวหน้าครัวเรือนเป็นเพศหญิง(=1)	-0.046*	(-1.84)	-0.046	(-1.33)	-0.045	(-0.97)
หัวหน้าครัวเรือนเรียนจบระดับ มัธยมต้นหรือสูงกว่า (=1)	0.118***	(2.73)	0.143**	(2.49)	0.124*	(1.67)
ข้อจำกัดด้านสินเชื่อ (=1)	-0.109**	(-2.26)	-0.068	(-1.38)	-0.044	(-0.87)
จังหวัดบุรีรัมย์ (=1)	-0.179*	(-1.89)	-0.227**	(-2.42)		
จังหวัดลพบุรี (=1)	0.565**	(2.41)	0.564***	(2.62)		
จังหวัดศรีสะเกษ (=1)	-0.318***	(-3.68)	-0.436***	(-4.97)		
จำนวนตัวอย่าง	4992		4992		4992	
R^2	0.641		0.404		0.401	

หมายเหตุ: ตัวเลขในวงเล็บแสดงค่า t statistics

* $p < 0.1$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$

จำนวนพื้นที่ทำกิน จำนวนสมาชิกในครัวเรือนเทียบเท่าผู้ใหญ่ (แรงงานเทียบเท่าในครัวเรือน) มูลค่าทรัพย์สินทางการเกษตร ค่าใช้จ่ายในการทำการเกษตร และปริมาณน้ำฝน ล้วนมีความสัมพันธ์ในทิศทางเดียวกันกับมูลค่าผลผลิตการเกษตร (รายได้จากการเกษตร) ซึ่งเป็นตัวแปรตามในแบบจำลองฟังก์ชันการผลิตนี้ ค่าสัมประสิทธิ์ของตัวแปรอิสระที่ได้จากการประมาณค่านี้สอดคล้องกับที่ได้คาดคะเนไว้ ที่ระดับความเชื่อมั่นอย่างน้อย 10% พื้นที่ทำการเกษตรเพิ่มขึ้นหนึ่งเท่าทำให้รายได้การเกษตรเพิ่มขึ้นเพียงร้อยละ 30 ผลที่ได้นี้สอดคล้องกับความสัมพันธ์แบบผกผันของขนาดและผลิตผลของฟาร์ม (inverse farm size-productivity relationship) ซึ่งพบได้ในหลายงานวิจัย (Barrett et al., 2010; Jin and Jayne, 2013) ถ้าค่าใช้จ่ายในการทำการเกษตรเพิ่มขึ้นหนึ่งเท่าจะทำให้รายได้การเกษตรเพิ่มขึ้นร้อยละ 20 สะท้อนให้เห็นถึงการเพิ่มขึ้นของผลผลิตจากการการใช้ปัจจัยการผลิตที่มากขึ้น ถ้ามูลค่าทรัพย์สินทางการเกษตรเพิ่มขึ้นหนึ่งเท่าจะทำให้รายได้การเกษตรเพิ่มขึ้นร้อยละ 2 ประเด็นนี้น่าเป็นกังวล เพราะในช่วง 14 ปีนี้พบว่าครัวเรือนมีการสะสมทรัพย์สินทางการเกษตรมากขึ้นเรื่อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพย์สินประเภทเครื่องมือและเครื่องจักรกลทางการเกษตร แต่ผลที่ได้กลับชี้ว่าทรัพย์สินเหล่านี้ช่วยให้รายได้ของครัวเรือนเพิ่มขึ้นเพียงเล็กน้อยเท่านั้น แสดงให้เห็นว่าเกษตรกรขาดประสิทธิภาพในการใช้เครื่องมือเครื่องจักรในการทำการผลิต ซึ่งอาจเกิดจากอายุของหัวหน้าครัวเรือนที่ค่อนข้างสูง หรืออาจเนื่องด้วยขนาดที่ดินทำกิน

ที่ค่อนข้างจำกัดหรืออยู่กระจัดกระจายทำให้การใช้เครื่องมือเครื่องจักรไม่เกิดประสิทธิภาพสูงสุดเทียบกับกรณีที่ดินแปลงใหญ่

อายุหัวหน้าครัวเรือน เพศของหัวหน้าครัวเรือน และจำนวนสมาชิกครัวเรือนเทียบกับผู้ใหญ่ ไม่มีความสัมพันธ์กับรายได้การเกษตรอย่างมีนัยสำคัญ การลดบทบาทของปัจจัยเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบการทำเกษตรในยุคปัจจุบันที่เน้นการจ้างแรงงานและการเช่าเครื่องจักรทั้งในกระบวนการผลิตและเก็บเกี่ยว เพื่อลดการพึ่งพิงแรงงานในครัวเรือนซึ่งมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง เพราะสมาชิกในครัวเรือนที่ได้รับการศึกษาสูงขึ้นก็หันไปประกอบอาชีพอื่นนอกภาคเกษตร ส่วนสมาชิกที่ยังอยู่ก็อาจมีอายุเยอะหรืออยู่ในวัยเรียน เช่นเดียวกัน แม้ว่าเพศชายที่แต่เดิมเคยเป็นหัวหน้าครัวเรือนก็ย้ายไปทำงานในภาคอุตสาหกรรม ภาคบริการ หรือภาคขนส่ง มากขึ้น แต่สัดส่วนของหัวหน้าครัวเรือนเพศหญิงที่สูงขึ้นไม่ได้ส่งผลกระทบต่อรายได้ภาคเกษตร

มูลค่าผลผลิตทางการเกษตรของครัวเรือนที่มีหัวหน้าครัวเรือนสำเร็จการศึกษาระดับมัธยมต้นหรือสูงกว่าสูงกว่าครัวเรือนที่หัวหน้าครัวเรือนมีวุฒิการศึกษาต่ำกว่าร้อยละ 12.40 โดยเฉลี่ย ความแตกต่างดังกล่าวของรายได้ถือว่าค่อนข้างสูงเมื่อเทียบกับระดับการศึกษาเพียงระดับมัธยมต้น แต่ต้องไม่ลืมว่าวุฒิมัธยมต้นกับวุฒิประถมศึกษาหรือการไม่มีวุฒิการศึกษาเลยอาจหมายถึงความแตกต่างด้านความสามารถในการอ่านออกเขียนได้และการวิเคราะห์เชิงปริมาณ ซึ่งเป็นความสามารถขั้นพื้นฐานที่จำเป็นต่อการประกอบอาชีพ ดังนั้นจึงไม่แน่ว่าผลที่พบว่าจะพบว่าการศึกษามีผลต่อรายได้ครัวเรือนอย่างไรก็ตาม ค่าสัมประสิทธิ์ของตัวแปรนี้อยู่ที่ระดับร้อยละ 10 เท่านั้น ซึ่งเป็นเพราะหัวหน้าครัวเรือนส่วนมากในกลุ่มตัวอย่างมีการศึกษาระดับประถมศึกษา (ราวร้อยละ 90) ในขณะที่สัดส่วนหัวหน้าครัวเรือนที่สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมต้นมีไม่มาก (ราวร้อยละ 10) ส่งผลให้ความแตกต่างของค่าตัวแปรหุ่นของกลุ่มตัวอย่างมีไม่มาก

การเข้าถึงแหล่งสินเชื่อไม่เป็นอุปสรรคสำหรับเกษตรกร ซึ่งก็ไม่น่าแปลกใจแต่อย่างใด เนื่องจากกว่าร้อยละ 80 ของครัวเรือนระบุว่าสามารถกู้ยืมเงินจากสถาบันการเงินได้ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการเข้าถึงแหล่งสินเชื่อเป็นเพียงตัวแปรหุ่น ดังนั้นจึงไม่สามารถบอกได้ถึงจำนวน (มูลค่า) สินเชื่อที่แต่ละครัวเรือนสามารถกู้ยืมได้ จึงอาจเป็นไปได้ว่าแม้ว่าเกษตรกรจะสามารถเข้าถึงแหล่งสินเชื่อและการเข้าถึงแหล่งสินเชื่อเองจะไม่ส่งผลกระทบต่อรายได้ภาคเกษตร แต่วงเงินสินเชื่ออาจมีบทบาทที่สำคัญต่อการผลิตและรายได้ของครัวเรือน เมื่อพิจารณาแบบจำลอง Pooled OLS และ Random Effect พบว่า ค่าสัมประสิทธิ์ของตัวแปรหุ่นแสดงจังหวัดที่ครัวเรือนอาศัยอยู่ล้วนมีนัยสำคัญทางสถิติ แสดงให้เห็นว่าการผลิตและรายได้ของเกษตรกรจาก 4 จังหวัด มีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน เนื่องด้วยปัจจัยทางกายภาพต่างๆ (เช่น สภาพดิน ระบบชลประทาน เป็นต้น) เมื่อเปรียบเทียบกับจังหวัดฉะเชิงเทราซึ่งฐาน พบว่า รายได้จากการผลิตต่อครัวเรือนของเกษตรกรในจังหวัดลพบุรีสูงกว่าเกษตรกรในจังหวัดฉะเชิงเทรา ในขณะที่เกษตรกรในภาคอีสานน้อยกว่า ปริมาณน้ำฝนทั้งปีก่อนหน้าและปีปัจจุบันมีบทบาทสำคัญต่อรายได้การเกษตร เพราะปกติแล้วเกษตรกรวางแผนการเพาะปลูกล่วงหน้า (เช่น กำหนดขนาดพื้นที่เพาะปลูก

พันธุ์พืชที่ใช้ เป็นต้น) โดยคำนึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องที่ได้ประสมมาก่อน ในกรณีน้ำฝนก็เช่นกัน เกษตรกรอาจเลือกขยายพื้นที่เพาะปลูกในปีที่จะมาถึงหากพบว่าฝนตกดีตามฤดูกาลในปีที่ผ่านมา และแน่นอนว่าปริมาณน้ำฝนในปีที่ทำการเพาะปลูกย่อมส่งผลโดยตรงต่อผลผลิตและรายได้

5.2.3. การตัดสินใจมีส่วนร่วมในตลาดเช่าที่ดิน

ผลการประมาณค่าพารามิเตอร์ในแบบจำลอง ordered-probit model แสดงไว้ใน ตาราง 5.15 ค่าสัมประสิทธิ์ของความสามารถครัวเรือนเป็นบวก หมายความว่าเกษตรกรที่มีความสามารถในการผลิตสูงมีแนวโน้มที่จะเช่าที่ดินเข้ามาเพิ่มเพื่อทำการเกษตร ค่าสัมประสิทธิ์ของจำนวนที่ดินที่ครัวเรือนถือครองเป็นเจ้าของมีค่าเป็นลบ หมายความว่า ครัวเรือนที่มีที่ดินทำกินจำนวนมากมีแนวโน้มที่จะปล่อยเช่าที่ดิน ผลดังกล่าวสอดคล้องกับทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องซึ่งระบุว่าตลาดเช่าที่ดินเป็นกลไกที่ช่วยให้เกิดการเคลื่อนย้ายที่ดินจากเกษตรกรที่มีความสามารถน้อยไปยังเกษตรกรที่มีความสามารถมากกว่า และช่วยลดความไม่เท่าเทียมกันในการถือครองที่ดินระหว่างครัวเรือนที่มีที่ดินมากกับครัวเรือนที่ขาดแคลนที่ดินทำกิน

ตาราง 5.15 ผลการประมาณค่าการตัดสินใจมีส่วนร่วมในตลาดเช่าที่ดินด้วย Ordered Probit

ตัวแปร	Ordered Panel Model	
ความสามารถทางการเกษตร	0.301***	(5.63)
จำนวนที่ดินถือครอง	-0.572***	(-29.52)
รายได้จากการเกษตรของปีที่แล้ว	0.285***	(11.48)
มูลค่าทรัพย์สินทางเกษตร	0.00671	(1.25)
จำนวนสมาชิกในครัวเรือนเทียบเท่าผู้ใหญ่	0.281***	(6.19)
อายุของหัวหน้าครัวเรือน	9.025***	(3.88)
อายุของหัวหน้าครัวเรือนกำลังสอง	-1.157***	(-3.94)
หัวหน้าครัวเรือนเป็นเพศหญิง (=1)	-0.173**	(-2.04)
หัวหน้าครัวเรือนเรียนจบระดับมัธยมต้นหรือสูงกว่า (=1)	-0.306***	(-3.82)
ข้อจำกัดด้านสินเชื่อ (=1)	-0.141*	(-1.67)
ปริมาณน้ำฝนรายปี	0.0617	(1.39)
ปริมาณน้ำฝนรายปีของปีที่ผ่านมา	-0.193**	(-2.52)
บุรีรัมย์ (=1)	-0.651***	(-10.07)
ลพบุรี (=1)	-0.470***	(-5.37)
ศรีสะเกษ (=1)	-0.685***	(-11.54)
จำนวนตัวอย่าง	4,992	

หมายเหตุ: ตัวเลขในเครื่องหมายวงเล็บ คือ ค่า t statistics

* $p < 0.1$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$

รายได้จากการเกษตรของครัวเรือนในปีก่อนมีอิทธิพลต่อการเช่าที่ดินอย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือ ถ้ารายได้จากการเกษตรในปีที่ผ่านมาเพิ่มขึ้นมากกว่าในอดีต เกษตรกรก็เกิดแรงจูงใจที่จะเช่าที่ดินเพื่อขยายพื้นที่ทำการเกษตร อย่างไรก็ตาม กลับพบว่ามูลค่าทรัพย์สินทางการเกษตรของครัวเรือนไม่ส่งผลกระทบต่อการตัดสินใจเช่าหรือให้เช่าที่ดินของเกษตรกร ผลดังกล่าวสอดคล้องกับผลจากการประมาณค่าแบบจำลองฟังก์ชันการผลิตในข้างต้น ซึ่งระบุว่ามูลค่าทรัพย์สินทางการเกษตรช่วยให้รายได้จากการผลิตสินค้าเกษตรของครัวเรือนเพิ่มขึ้นเพียงเล็กน้อยแม้ว่าครัวเรือนจะมีการสะสมทรัพย์สินประเภทเครื่องมือและเครื่องจักรทางการเกษตรเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องก็ตาม นั่นหมายความว่า เกษตรกรไม่ได้คำนึงถึงทรัพย์สินทางการเกษตรที่ตนเองถือครองเลยเมื่อต้องตัดสินใจเช่าหรือให้เช่าที่ดิน ซึ่งเป็นไปได้หากการทำเกษตรหรือการขยายการผลิตอาศัยแรงงานจ้างและการเช่าเครื่องจักรเป็นหลัก เกษตรกรส่วนมากถือครองเครื่องมือเครื่องจักรที่อาจมีราคาไม่สูงมาก เช่น เครื่องตัดหญ้า รถไถเดินตามขนาดเล็ก เครื่องพ่นยา ปัมป์น้ำ เป็นต้น ซึ่งสามารถนำไปใช้ได้หลายวัตถุประสงค์ ทั้งในและนอกภาคเกษตร ในขณะที่เครื่องจักรกลที่มีราคาสูง เช่น รถไถสั้ว รถเกี่ยวข้าว รถตัดอ้อย เป็นต้น การใช้ประโยชน์จะค่อนข้างจำกัด ดังนั้นเกษตรกรส่วนมากจึงอาจเลือกใช้บริการเช่าเครื่องจักรเหล่านี้แทนการซื้อซึ่งสะดวกและคุ้มค่ากว่า ยกตัวอย่างเช่น ชาวนาจ้างรถไถพรวนในช่วงการเตรียมดิน และในช่วงเก็บเกี่ยวก็จ้างรถตัดนวด ในบางกรณี นอกจากผู้ให้บริการจะรับจ้างเก็บเกี่ยวแล้ว ยังรับซื้อผลผลิตเพื่อทำไปขายในตลาดด้วยเลย ดังนั้นจำนวนทรัพย์สินทางการเกษตรจึงไม่ใช่ข้อจำกัดต่อการขยายขนาดที่ดินภายใต้การทำเกษตรในลักษณะนี้

โอกาสการเช่าที่ดินของครัวเรือนเพิ่มสูงขึ้นตามจำนวนสมาชิกในครัวเรือนใหญ่ การแปรผลของตัวแปรนี้ควรทำอย่างระมัดระวัง เนื่องจากในบริบทนี้ ค่าสัมประสิทธิ์ที่เป็นค่าบวกนี้ (0.281) อาจแปลความหมายได้สองทาง กรณีแรก เป็นไปได้ว่าความได้เปรียบด้านแรงงานเทียบเท่าในครัวเรือนที่สูงกว่าจะเป็นสาเหตุให้ครัวเรือนที่มีแรงงานเทียบเท่าผู้ใหญ่จำนวนมากมีโอกาสดำเนินการเช่าที่ดินมากกว่าครัวเรือนที่มีแรงงานเทียบเท่าผู้น้อย กรณีที่สอง จำนวนสมาชิกเทียบเท่าผู้ใหญ่ที่มากอาจหมายถึงความต้องการรายได้ที่เพิ่มขึ้น ซึ่งเกษตรกรอาจเลือกที่จะขยายการผลิตโดยการจ้างมากกว่าที่ทำด้วยตนเอง ดังชี้ให้เห็นแล้วในแบบจำลองฟังก์ชันการผลิตว่าจำนวนสมาชิกเทียบเท่าผู้ใหญ่ไม่ได้มีส่วนช่วยเพิ่มมูลค่าผลผลิตอย่างมีนัยสำคัญ

ค่าสัมประสิทธิ์ของตัวแปรอายุหัวหน้าครัวเรือนและอายุหัวหน้าครัวเรือนยกกำลังสองมีค่าเท่ากับ 9.025 และ -1.157 ตามลำดับ ค่าสัมประสิทธิ์ที่เป็นบวกหมายความว่าโอกาสการเช่าที่ดินของครัวเรือนสูงขึ้นตามอายุหัวหน้าครัวเรือน อย่างไรก็ตาม เนื่องจากความสัมพันธ์ดังกล่าวอยู่ในรูป Quadratic function และค่าสัมประสิทธิ์ของอายุหัวหน้าครัวเรือนยกกำลังสองเป็นค่าลบ ดังนั้นเมื่ออายุเพิ่มขึ้นจนถึงจุดหนึ่ง ความสัมพันธ์จะเปลี่ยนจากบวกเป็นลบ ในกรณีนี้ พบว่า ความสัมพันธ์เปลี่ยนทิศทางเมื่อถึงระดับอายุราว 49 ปี ซึ่งหมายความว่า ในช่วงอายุน้อยกว่า 49 ปี แนวโน้มการเช่าที่ดินของครัวเรือนจะเพิ่มขึ้นตามอายุหัวหน้าครัวเรือน จนกระทั่งเมื่อหัวหน้าครัวเรือนอายุ 49 ปี ครัวเรือนจะมีแนวโน้มเป็นผู้ให้เช่ามากกว่าผู้เช่า เมื่อหัวหน้าครัวเรือนเข้าสู่วัยชราทำให้ไม่สามารถดูแลที่ดินได้ทั่วถึง บวกกับเงินจุนเจือที่

ได้รับจากลูกหลาน ส่งผลให้แรงจูงใจในการเช่าที่ดินเพื่อขยายพื้นที่ทำการเกษตรลดลง ประเด็นนี้ค่อนข้างน่าสนใจสำหรับการวางแผนของภาครัฐในอนาคต เพื่อรองรับอุปทานที่ดินเกษตรที่คาดว่าจะมากขึ้นในอนาคตเมื่อหัวหน้าครัวเรือนเกษตรในปัจจุบันเริ่มเลิกทำการเกษตรหรือเสียชีวิต หากลูกหลานในรุ่นต่อไปเลือกที่จะไม่ยึดอาชีพเกษตรกรรม ที่ดินมรดกที่ได้ก็จะเข้าสู่ตลาดที่ดินในรูปของการซื้อขายหรือการเช่า

ครัวเรือนที่มีหัวหน้าครัวเรือนเป็นเพศหญิงมีแนวโน้มที่จะเช่าที่ดินน้อยกว่าครัวเรือนที่มีหัวหน้าครัวเรือนเป็นเพศชาย (ค่าสัมประสิทธิ์เท่ากับ -0.173) ภาระความรับผิดชอบในการดูแลงานบ้านและดูแลบุตรหลานส่วนมากจะตกอยู่กับเพศหญิงมากกว่าเพศชาย ดังนั้นหากเพศหญิงจำเป็นต้องเพิ่มภาระด้านการทำการเกษตรในฐานะหัวหน้าครัวเรือนอีก การผลิตก็อาจทำได้อย่างจำกัด ซึ่งหมายถึงโอกาสในการเช่าที่ดินเพื่อขยายพื้นที่ทำกินก็น้อยลงด้วย ในทางตรงกันข้าม การมีวุฒิการศึกษาหรือระดับการศึกษาที่สูงหมายถึงทางเลือกในการประกอบอาชีพที่มากขึ้น ดังนั้นผู้ที่มีการศึกษาส่วนมากจะเลือกทำอาชีพนอกภาคเกษตรมากกว่าอาชีพในภาคเกษตรเนื่องจากมีรายได้ที่มากกว่า แนวโน้มที่จะเช่าที่ดินจึงแปรผกผันกับระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน ตรรกะดังกล่าวสามารถนำมาใช้อธิบายสัมประสิทธิ์ของระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือนที่มีค่าเป็นลบ (-0.306)

ครัวเรือนที่มีข้อจำกัดในการเข้าถึงแหล่งสินเชื่อมีแนวโน้มที่จะเช่าที่ดินน้อยลง (ค่าสัมประสิทธิ์เท่ากับ -0.141) สะท้อนให้เห็นถึงต้นทุนการผลิตที่สูงหากต้องการขยายการผลิต ถ้าเกษตรกรไม่มีเงินทุนที่เพียงพอสำหรับเตรียมไว้เป็นค่าใช้จ่ายในการผลิต (เช่น ค่าเช่าที่ดิน ค่าจ้างแรงงาน ค่าเช่าเครื่องจักร เป็นต้น) ก็ส่งผลให้แนวโน้มที่จะเช่าที่ดินลดลง ค่าสัมประสิทธิ์ของปริมาณน้ำฝนที่ตกสะสมในปีปัจจุบันมีค่าเป็นบวกและไม่นัยสำคัญ ในขณะที่ค่าสัมประสิทธิ์ของปริมาณน้ำฝนในปีที่ผ่านมามีค่าเป็นลบและไม่นัยสำคัญทางสถิติ (-0.193) ซึ่งสามารถเข้าใจได้ไม่ยาก เพราะผลผลิตทางการเกษตรตอบสนองอย่างดีกับปริมาณน้ำฝน (ดังแสดงในแบบจำลองฟังก์ชันการผลิต) มูลค่าผลผลิตหรือรายได้จากการเกษตรของครัวเรือนก็ดีขึ้นด้วย ดังนั้นหากเกษตรกรพบว่าปริมาณน้ำฝนในปีที่ผ่านมาค่อนข้างมาก (ดี) ก็เกิดแรงจูงใจที่จะเก็บที่ดินไว้ทำเกษตรเอง ส่งผลให้การเช่าที่ดินทำได้ยากขึ้น ปริมาณน้ำฝนในปีปัจจุบันไม่ส่งผลต่อการตัดสินใจเช่าที่ดินเนื่องจากเกษตรกรไม่สามารถปรับเปลี่ยนการเช่าได้แล้วหลังจากได้ตัดสินใจเช่าในปีนั้นๆ

และท้ายสุด พบว่า แนวโน้มการเช่าที่ดินของแต่ละจังหวัดมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ ในแบบจำลองนี้กำหนดให้จังหวัดฉะเชิงเทราเป็นฐาน ดังนั้นค่าสัมประสิทธิ์ของตัวแปรหุ่นของอีก 3 จังหวัดที่เหลือที่เป็นค่าลบจึงหมายความว่า เกษตรกรในจังหวัดฉะเชิงเทรามีแนวโน้มที่จะเช่าที่ดินสูงกว่าจังหวัดอื่นๆ และค่อนข้างชัดเจนว่าเกษตรกรในภาคอีสาน (บุรีรัมย์และศรีสะเกษ) มีแนวโน้มที่จะเช่าที่ดินน้อยกว่าเกษตรกรในภาคกลาง (ฉะเชิงเทราและลพบุรี) ซึ่งสอดคล้องกับค่าเฉลี่ยพื้นที่เช่ารายจังหวัด (ตาราง 4.17) สาเหตุอาจเป็นเพราะความแตกต่างด้านกายภาพ เช่น พื้นที่ในเขตชลประทานของจังหวัดฉะเชิงเทรามีมากกว่าจังหวัดอื่นๆ จึงสร้างแรงจูงใจในการเช่าที่ดินเพื่อทำการเกษตร เป็นต้น

ตาราง 5.16 ความยืดหยุ่นของwannajaebeinในการมีส่วนร่วมในตลาดเช่าที่ดิน

ตัวแปร	ความยืดหยุ่น		
	ปล่อยเช่า	ไม่เช่าและไม่ปล่อยเช่า	เช่า
จำนวนสมาชิกเทียบเท่าผู้ใหญ่	-0.014	-0.078	0.092
จำนวนที่ดินถือครอง	0.029	0.158	-0.187
ความสามารถทางการเกษตร*	-0.010	-0.087	0.097

หมายเหตุ : * ค่าความยืดหยุ่นของครัวเรือนที่มีความสามารถทางการเกษตรที่เปอร์เซ็นต์ที่ 90 เทียบกับครัวเรือนที่มีความสามารถเท่ากับค่าเฉลี่ย

เพื่อให้การแปลความหมายของแบบจำลอง Ordered probit model มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น ค่าสัมประสิทธิ์ของตัวแปรจำนวนสมาชิกเทียบเท่าผู้ใหญ่ จำนวนที่ดินถือครอง และความสามารถทางการเกษตร ที่แสดงไว้ในตาราง 5.15 ถูกนำมาคำนวณหาค่าความยืดหยุ่นของwannajaebeinในการตัดสินใจเช่าและปล่อยเช่าที่ดิน ซึ่งแสดงถึงสัดส่วนการเปลี่ยนแปลงของโอกาสในการมีส่วนร่วมในตลาดเช่าที่ดิน ค่าความยืดหยุ่นที่คำนวณได้แสดงไว้ในตาราง 5.16 โดยผลที่ได้จะช่วยตอบสนองสมมติฐานเกี่ยวกับบทบาทของตลาดเช่าที่ดินต่อการลดความเหลื่อมล้ำในการถือครองที่ดิน และสมมติฐานว่าด้วยการถ่ายโอนที่ดินจากครัวเรือนที่มีความสามารถในการผลิตต่ำแต่มีที่ดินมากไปยังครัวเรือนที่มีประสิทธิภาพในการผลิตสูงแต่ขาดแคลนที่ดิน

เมื่อพิจารณาจากค่าความยืดหยุ่นของโอกาสการมีส่วนร่วมในตลาดเช่าที่ดินต่อจำนวนสมาชิกในครัวเรือนเทียบเท่าผู้ใหญ่ พบว่า ถ้าครัวเรือนเกษตรมีจำนวนแรงงานเทียบเท่าเพิ่มขึ้น 1 เท่า จะทำให้ wannajaebeinที่เป็นที่ครัวเรือนนั้นจะเป็นผู้เช่าที่ดินเพิ่มขึ้นร้อยละ 9.2 และทำให้ wannajaebeinที่เป็นที่ครัวเรือนนั้นจะเป็นผู้ไม่เข้าร่วมในตลาดเช่าที่ดิน และเป็นผู้ให้เช่าที่ดินลดลงร้อยละ 7.8 และ 1.4 ตามลำดับ ดังที่อธิบายแล้วในข้างต้น ผลดังกล่าวนี้หมายความว่าครัวเรือนเกษตรที่มีจำนวนแรงงานในครัวเรือนมาก จะมีความเป็นไปได้ที่จะเป็นผู้เช่าที่ดินมากกว่าครัวเรือนเกษตรที่มีจำนวนแรงงานในครัวเรือนน้อย ในกรณีที่ดินถือครอง พบว่า ถ้าครัวเรือนเกษตรมีจำนวนที่ดินถือครองเป็นเจ้าของเพิ่มมากขึ้น 1 เท่า จะทำให้ wannajaebeinที่เป็นที่ครัวเรือนนั้นจะเป็นผู้เช่าที่ดินลดลงร้อยละ 18.7 และทำให้ wannajaebeinที่เป็นที่ครัวเรือนนั้นจะเป็นผู้ไม่เข้าร่วมในตลาดเช่าที่ดิน และเป็นผู้ให้เช่าที่ดินเพิ่มขึ้นร้อยละ 15.8 และ 2.9 ตามลำดับ หมายความว่าครัวเรือนเกษตรที่มีที่ดินถือครองมากมีแนวโน้มที่จะเป็นผู้ให้เช่าที่ดินมากกว่าครัวเรือนเกษตรที่มีที่ดินถือครองน้อย แสดงให้เห็นว่า ตลาดเช่าที่ดินทำหน้าที่จัดสรรที่ดินเช่าให้กับครัวเรือนที่มีแรงงานมากแต่มีที่ดินน้อย

ในกรณีค่าความยืดหยุ่นของโอกาสการมีส่วนร่วมในตลาดเช่าที่ดินต่อความสามารถทางการเกษตรของครัวเรือนนั้น การแปลความหมายมีความซับซ้อนขึ้นเล็กน้อย เนื่องจากความสามารถการผลิตไม่สามารถวัดได้ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องแปลความหมายของค่าความยืดหยุ่นต่อความสามารถเทียบ

ระหว่างกลุ่มครัวเรือน ในกรณีนี้จะทำการเปรียบเทียบครัวเรือนกลุ่มที่มีความสามารถสูงที่ตำแหน่งเปอร์เซ็นต์ไทล์ที่ 90 กับกลุ่มที่มีความสามารถระดับปานกลางเท่ากับค่าเฉลี่ย พบว่า ครัวเรือนเกษตรที่มีความสามารถทางการเกษตรสูงที่ตำแหน่งเปอร์เซ็นต์ไทล์ที่ 90 มีความเป็นไปได้ที่จะเช่าที่ดินสูงกว่าครัวเรือนเกษตรที่มีความสามารถที่ระดับค่าเฉลี่ยอยู่ร้อยละ 9.7 ในทางตรงข้าม ครัวเรือนที่มีความสามารถทางการเกษตรที่ระดับค่าเฉลี่ยมีโอกาสที่จะปล่อยให้ผู้อื่นเช่าที่ดินมากกว่าครัวเรือนที่มีความสามารถทางการเกษตรที่ตำแหน่งเปอร์เซ็นต์ไทล์ที่ 90 อยู่ร้อยละ 1 ผลดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่าตลาดเช่าที่ดินทำหน้าที่จัดสรรที่ดินจากผู้ที่มีความสามารถทางการเกษตรที่น้อยไปให้กับผู้ที่มีความสามารถทางการเกษตรที่สูงกว่าตามสมมติฐานที่ตั้งไว้

ตาราง 5.17 แสดงผลกระทบของกลุ่มตัวแปรที่มีอิทธิพลต่อขนาดการเช่าที่ดินและขนาดที่ดินที่ครัวเรือนปล่อยเช่าโดยใช้แบบจำลอง Tobit model ซึ่งแตกต่างจากแบบจำลอง Ordered probit model ในข้างต้น ตัวแปรตามที่ศึกษาในแบบจำลอง Tobit model เป็นขนาดพื้นที่เช่าให้เช่า ในขณะที่ตัวแปรตามแบบจำลอง Ordered probit model เป็นสถานะการเช่าที่ดินของครัวเรือน ในภาพรวมความสัมพันธ์ระหว่างขนาดเนื้อที่เช่าและเนื้อที่ปล่อยเช่ากับกลุ่มตัวแปรอิสระมีทิศทางตรงตามสมมติฐานและสอดคล้องกับผลจากแบบจำลอง Ordered probit model สังเกตได้ว่า ตัวแปรที่ส่งผลกระทบด้านบวกต่อพื้นที่เช่าจะส่งผลด้านลบต่อพื้นที่ปล่อยเช่า ยกเว้นในกรณีตัวแปรหุ่นที่แสดงความแตกต่างระหว่างจังหวัด ข้อสังเกตอีกประการคือ ผลกระทบของตัวแปรอิสระต่อขนาดพื้นที่เช่าทำการเกษตรของครัวเรือนสูงกว่าผลกระทบต่อขนาดพื้นที่ปล่อยเช่า ที่เป็นเช่นนี้เพราะกลุ่มตัวอย่างครัวเรือนเกษตรที่ศึกษานั้นมีสัดส่วนพื้นที่เช่ามากกว่าพื้นที่ปล่อยเช่า โดยเกษตรกรสามารถเช่าที่ดินได้จากครัวเรือนทั้งในและนอกภาคเกษตร ในขณะที่การปล่อยเช่าที่ดินเกษตรทำได้จำกัดกว่า

ยกตัวอย่างเช่น ความสามารถทางการเกษตรของครัวเรือนมีบทบาทต่อการตัดสินใจของครัวเรือนในแง่จำนวนพื้นที่เช่ามากกว่าจำนวนพื้นที่ปล่อยเช่า ถ้าความสามารถของครัวเรือนเพิ่มขึ้นสองเท่า ครัวเรือนจะเพิ่มพื้นที่เช่าขึ้นร้อยละ 25.6 และลดการปล่อยที่ดินลงร้อยละ 2.44 หรืออาจแปลได้ว่า หากความสามารถทางการเกษตรลดลงครึ่งหนึ่ง จำนวนพื้นที่ปล่อยเช่าจะเพิ่มขึ้นร้อยละ 2.44 ความแตกต่างของผลกระทบจากความสามารถของครัวเรือนต่อการปรับเปลี่ยนพื้นที่เช่าและพื้นที่ให้เช่าดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าการขยายที่ดินโดยการเช่ามีความยืดหยุ่นสูงกว่ากรณีการปล่อยเช่า สาเหตุเป็นเพราะครัวเรือนเกษตรส่วนมากทำการเกษตรบนพื้นที่ตนเองในสัดส่วนที่สูง และมีจำนวนที่ดินเช่าในสัดส่วนที่สูงกว่าที่ดินที่ปล่อยให้ผู้อื่นเช่า พื้นที่เช่าส่วนมากมาจากครัวเรือนที่อยู่นอกภาคเกษตร ดังนั้นการตอบสนองของที่ดินเช่าต่อความสามารถในการผลิตจึงสูงกว่าการปล่อยให้เช่า เช่นเดียวกัน จำนวนสมาชิกในครัวเรือนเทียบกับผู้ใหญ่ จำนวนที่ดินถือครอง รายได้จากการเกษตรปีก่อนหน้า อายุหัวหน้าครัวเรือน ระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน ปริมาณน้ำฝนในปีที่ผ่านมา รวมถึงความแตกต่างของแต่ละจังหวัด ล้วนมีอิทธิพลต่อขนาดพื้นที่เช่ามากกว่าขนาดพื้นที่ปล่อยให้เช่า

ตาราง 5.17 ผลการประมาณค่าของการตัดสินใจมีส่วนร่วมในตลาดเช่าที่ดินด้วย Tobit Model

ตัวแปร	ขนาดที่ดินเช่า		ขนาดที่ดินให้เช่า	
ความสามารถทางการเกษตร	0.256***	(2.61)	-0.024**	(-2.35)
สมาชิกครัวเรือนเทียบเท่าผู้ใหญ่	0.368***	(4.30)	-0.032***	(-3.67)
จำนวนที่ดินถือครอง	-0.634***	(-22.95)	0.064***	(20.20)
รายได้จากการเกษตรของปีที่แล้ว	0.624***	(12.41)	-0.019***	(-3.99)
มูลค่าทรัพย์สินทางเกษตร	0.020**	(2.14)	0.001	(1.29)
อายุของหัวหน้าครัวเรือน	16.550***	(3.54)	-0.527	(-1.18)
อายุของหัวหน้าครัวเรือนกำลังสอง	-2.132***	(-3.61)	0.068	(1.22)
หัวหน้าครัวเรือนเป็นเพศหญิง (=1)	-0.171**	(-1.99)	-0.031***	(-3.64)
หัวหน้าครัวเรือนเรียนจบระดับมัธยมศึกษาตอนต้นหรือสูงกว่า (=1)	-0.093	(-0.67)	0.056***	(3.83)
ปริมาณน้ำฝนรายปี	-0.155	(-0.92)	0.016	(0.99)
ปริมาณน้ำฝนรายปีของปีที่ผ่านมา	-0.273*	(-1.76)	0.020	(1.30)
ข้อจำกัดด้านสินเชื่อ (=1)	0.056	(0.35)	0.040**	(2.42)
บุรีรัมย์ (=1)	-1.241***	(-10.99)	-0.077***	(-6.20)
ลพบุรี (=1)	-0.395***	(-2.78)	-0.027	(-1.63)
ศรีสะเกษ (=1)	-2.392***	(-19.65)	-0.142***	(-12.22)
จำนวนตัวอย่าง	4992		4992	

หมายเหตุ: ตัวเลขในเครื่องหมายวงเล็บ คือ ค่า t statistics

* $p < 0.1$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$

5.2.4 บทบาทของตลาดเช่าที่ดินต่อรายได้สุทธิครัวเรือน

ผลการวิเคราะห์ในส่วนนี้จะนำเสนอบทบาทของตลาดเช่าที่ดินต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของครัวเรือนเกษตร โดยพิจารณาผลกระทบของขนาดที่ดินเช่าและที่ดินปล่อยเช่าต่อรายได้สุทธิ 3 ประเภท ได้แก่ รายได้สุทธิรวม รายได้สุทธิจากการเกษตร และรายได้สุทธินอกภาคเกษตร นอกจากนี้ แบบจำลองนี้จะเป็นแบบจำลองหลักที่จะใช้อธิบายผลในเนื้อหาของบทนี้ อย่างไรก็ตาม เพื่อให้ผลการประมาณค่าแบบจำลองมีความน่าเชื่อถือมากขึ้น ตัวแปรหุ่นซึ่งแสดงการมีส่วนร่วมของครัวเรือนในฐานะผู้เช่าที่ดิน (=1 ถ้ามีการเช่า และ =0 ถ้าไม่มีการเช่า) และผู้ปล่อยเช่าที่ดิน (=1 ถ้ามีการปล่อยเช่า และ =0 ถ้าไม่มีการปล่อยเช่า) จึงถูกนำมาใช้แทนขนาดเนื้อที่เช่าและขนาดเนื้อที่ปล่อยเช่าในแบบจำลองหลัก ตามลำดับ ผลที่ได้แสดงไว้ในตาราง 5.18 ตลาดเช่าที่ดินมีส่วนช่วยเพิ่มระดับรายได้สุทธิจากการเกษตร โดยเฉลี่ยพบว่า หากครัวเรือนเช่าที่ดินเพิ่มขึ้น 1 ไร่ จะส่งผลให้มีรายได้สุทธิจากการเกษตรเพิ่มขึ้น 1161.57 บาท

(คอลัมน์ที่ 2) ถ้าพิจารณาจากค่าเฉลี่ยเนื้อที่เช่าเฉลี่ยต่อครัวเรือน (ตลอด 14 ปีที่ผ่านมา) ซึ่งเท่ากับ 20 ไร่ต่อครัวเรือน แสดงว่าการเช่าที่ดินทำให้รายได้สุทธิจากการเกษตรเพิ่มขึ้นถึง 23,231.40 บาทต่อครัวเรือน ซึ่งเป็นการเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ

ผลการวิเคราะห์บทบาทของตลาดเช่าที่ดินต่อรายได้สุทธิโดยใช้ขนาดเนื้อที่เช่าและปล่อยเช่าในข้างต้นให้ผลใกล้เคียงกับการวิเคราะห์โดยใช้ตัวแปรหุ่นซึ่งแสดงสถานะการเช่าที่ดินแทนขนาดที่ดินเช่าจากตาราง 5.19 จะเห็นได้ว่ารายได้สุทธิจากการเกษตรของครัวเรือนที่มีการเช่าที่ดินทำกินสูงกว่าของครัวเรือนที่ไม่มีการเช่าที่ดินสูงถึง 18,292.33 บาท ในทางตรงกันข้าม การปล่อยเช่าที่ดินส่งผลให้รายได้สุทธิจากการเกษตรของครัวเรือนลดลงราว 859.14 บาท ต่อพื้นที่ปล่อยเช่าจำนวน 1 ไร่ ซึ่งก็เป็นเพราะการลดพื้นที่ทำการเกษตรส่งผลให้รายได้จากการเกษตรหายไปบางส่วน การเพิ่มขนาดที่ดินที่ตนเองถือครองเป็นเจ้าของทำให้รายได้สุทธิจากการเกษตรเพิ่มขึ้นราว 570.64 บาทต่อไร่ ซึ่งต่ำกว่าการขยายที่ดินทำกินโดยการเช่าครึ่งหนึ่ง สะท้อนให้เห็นถึงประโยชน์ของการเช่าที่ดินเหนือการใช้ที่ดินตนเองในการทำเกษตร อาจเป็นไปได้ว่าการเช่าที่ดินนั้นผู้เช่าสามารถเลือกแปลงที่มีความอุดมสมบูรณ์และเหมาะสมกว่าที่ดินของตนเอง อีกทั้งการเช่าที่ดินขนาดใหญ่สามารถทำให้การผลิตเกิดการประหยัดต่อขนาด (Economy of Scale) และการประหยัดต่อการใช้ปัจจัยร่วม (Economy of Scope)

ค่าสัมประสิทธิ์ของมูลค่าทรัพย์สินทางการเกษตรมีค่าเป็นบวกและเท่ากับ 0.027 แสดงว่าการสะสมทรัพย์สินทางการเกษตรทั้งประเภทเครื่องมือเครื่องจักรและปศุสัตว์ส่งผลให้รายได้สุทธิจากการเกษตรของครัวเรือนเพิ่มขึ้น อย่างไรก็ตาม แม้ว่าค่าสัมประสิทธิ์ดังกล่าวจะเป็นบวกและมีนัยสำคัญทางสถิติ แต่ผลกระทบต่อรายได้สุทธิทางการเกษตรถือว่าน้อยมากจนแทบจะไม่มีบทบาทเลยก็ว่าได้ เพราะตัวเลขดังกล่าวหมายความว่า ถ้าเกษตรกรมีทรัพย์สินทางการเกษตรเพิ่มขึ้น 10,000 บาท จะทำให้รายได้สุทธิจากการเกษตรเพิ่มขึ้น 270 บาทต่อครัวเรือน หรือแม้กระทั่งในกรณีที่กำหนดให้มูลค่าทรัพย์สินทางการเกษตรเพิ่มขึ้นเป็นสองเท่า (มูลค่าทรัพย์สินทางการเกษตรเฉลี่ยต่อครัวเรือนตลอด 14 ปี เท่ากับ 56,483 บาท) รายได้สุทธิจากการเกษตรก็เพิ่มขึ้นแค่เพียง 1,525 บาทต่อครัวเรือน ซึ่งถือว่าน้อยมากและไม่คุ้มค่ากับการลงทุนเพิ่มทรัพย์สิน ในปัจจุบัน เกษตรกรนิยมจ้างเครื่องจักรกล (เช่น รถไถสีล้อ รถเกี่ยว เป็นต้น) ในกระบวนการเพาะปลูกและเก็บเกี่ยวเนื่องจากมีความสะดวกและประหยัดแรงงาน เครื่องจักรกลเหล่านี้จะมีราคาแพงและไม่คุ้มค่าที่จะซื้อมาเพื่อทำการผลิตสำหรับฟาร์มขนาดเล็ก ในทางตรงกันข้าม เครื่องมือหรือเครื่องจักรที่เกษตรกรเป็นเจ้าของเองส่วนมากเหมาะสำหรับการผลิตขนาดเล็ก (เช่น รถไถเดินตามสองล้อ เครื่องพ่นยา เครื่องตัดหญ้า เป็นต้น) ซึ่งด้อยประสิทธิภาพกว่าแต่มีราคาที่ไม่แพง ดังนั้นมูลค่าทรัพย์สินทางการเกษตรของครัวเรือนที่เพิ่มขึ้นส่วนมากจะเป็นในส่วน of เครื่องมือและเครื่องจักรขนาดเล็ก (หรือปศุสัตว์ซึ่งอาจมีไว้เพื่อบริโภคในครัวเรือน) ซึ่งช่วยเพิ่มรายได้สุทธิของครัวเรือนเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

การที่จำนวนแรงงานเทียบเท่าผู้ใหญ่ (จำนวนสมาชิกในครัวเรือนเทียบเท่าผู้ใหญ่) ไม่ส่งผลต่อรายได้สุทธิจากการเกษตรเลยสะท้อนให้เห็นว่าแรงงานในครัวเรือนไม่ใช่ปัจจัยสำคัญต่อการผลิตในภาค

เกษตรกรอีกต่อไป ครัวเรือนเกษตรกรสามารถจ้างแรงงานทั้งในกระบวนการผลิตและเก็บเกี่ยว ในขณะที่ตัวเกษตรกรเองสามารถไปประกอบอาชีพอื่นนอกภาคเกษตรเพื่อหารายได้เสริมได้ บทบาทของเกษตรกรจึงเปลี่ยนเป็นเจ้าของฟาร์มที่มีหน้าที่บริหารจัดการมากกว่าการใช้แรงงานตนเองทำทุกขั้นตอนเหมือนดังเช่นในอดีต

ข้อจำกัดด้านสินเชื่อเพื่อการเกษตรไม่ใช่ข้อจำกัดสำหรับเกษตรกรอีกต่อไป จะเห็นได้ว่าข้อจำกัดด้านสินเชื่อไม่ส่งผลต่อรายได้สุทธิทั้งจากภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร สอดคล้องกับข้อเท็จจริงที่ปรากฏว่า ครัวเรือนในชนบทของไทยสามารถเข้าถึงแหล่งสินเชื่อได้อย่างทั่วถึง โดยเฉพาะอย่างยิ่งแหล่งสินเชื่อประเภทสถาบันการเงินในระบบทั้งของภาครัฐและเอกชน

ครัวเรือนที่มีหัวหน้าครัวเรือนเป็นเพศหญิงมีรายได้สุทธิจากการเกษตรเฉลี่ยแล้วต่ำกว่าครัวเรือนที่มีหัวหน้าครัวเรือนเป็นเพศชายราว 22,026.91 บาท ซึ่งถือว่าเป็นตัวเลขที่สูงมากเมื่อเทียบกับรายได้สุทธิเฉลี่ยจากการเกษตรของทุกครัวเรือนซึ่งเท่ากับ 73,051 บาท ผลดังกล่าวนี้เป็นอีกหลักฐานที่สนับสนุนว่าเพศหญิงมีประสิทธิภาพในการบริหารจัดการฟาร์มด้อยกว่าเพศชาย เนื่องจากหัวหน้าครัวเรือนเพศหญิงมีภาระความรับผิดชอบในการดูแลงานบ้านและดูแลบุตรหลานอยู่แล้ว ส่งผลให้การจัดสรรเวลามาดูแลที่ดินเกษตรทำได้อย่างจำกัดและทำได้ไม่ค่อยดีนัก

เช่นเดียวกัน พบว่า รายได้สุทธิจากการเกษตรของครัวเรือนที่มีหัวหน้าครัวเรือนสำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นหรือสูงกว่าจะต่ำกว่าครัวเรือนที่หัวหน้าครัวเรือนมีวุฒิการศึกษาต่ำกว่าระดับมัธยมศึกษาตอนต้น โดยรายได้สุทธิต่ำกว่าถึง 23,596.53 บาท แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการศึกษาต่อทางเลือกในการประกอบอาชีพของเกษตรกร ผู้ที่มีการศึกษาส่วนมากจะเลือกทำอาชีพนอกภาคเกษตรมากกว่าอาชีพในภาคเกษตรซึ่งอาจให้รายได้ที่สูงกว่าภาคเกษตร หรือแม้ว่ารายได้สุทธิจากอาชีพนอกภาคเกษตรอาจต่ำกว่าแต่งงานและการใช้ชีวิตมีความสะดวกสบายมากกว่าการทำเกษตรในชนบท

เมื่อพิจารณารายได้สุทธินอกภาคเกษตร (คอลัมน์ที่ 3) พบว่า ขนาดเนื้อที่เช่าไม่ส่งผลต่อรายได้ ในขณะที่ขนาดเนื้อที่ปล่อยเช่าช่วยเพิ่มรายได้สุทธินอกภาคเกษตรราว 979.93 บาทต่อไร่ ส่วนหนึ่งของรายได้ที่เพิ่มขึ้นนี้มาจากการเก็บค่าเช่าที่ดิน ส่วนที่เหลือเกิดจากการนำค่าเช่าและแรงงานครัวเรือนไปสร้างรายได้นอกภาคเกษตร เมื่อเปรียบเทียบรายได้สุทธินอกภาคเกษตรที่เพิ่มขึ้นนี้กับค่าเช่าที่ดินเฉลี่ยตลอด 14 ปีที่ผ่านมาจำนวน 254 บาทต่อไร่ จะเห็นได้ว่าส่วนต่างเท่ากับ 725.93 บาทต่อไร่ ซึ่งเป็นมูลค่าของรายได้สุทธิที่เพิ่มขึ้นจากการที่สมาชิกในครัวเรือนสามารถนำเวลาที่แต่เดิมใช้ทำการเกษตรมาใช้ประกอบอาชีพอื่นนอกภาคเกษตร นอกจากนี้ ขนาดที่ดินถือครองเป็นเจ้าของก็ส่งผลต่อรายได้สุทธินอกภาคเกษตร ซึ่งก็เป็นไปตามที่คาดการณ์ไว้ เพราะถ้าขนาดเนื้อที่เช่าและปล่อยให้เช่าไม่เปลี่ยนแปลง ขนาดที่ดินที่ครัวเรือนถือครองเป็นเจ้าของไม่ควรจะส่งผลต่อรายได้นอกภาคเกษตร และเช่นเดียวกัน รายได้นอกภาคเกษตรกับทรัพย์สินทางการเกษตรไม่มีความสัมพันธ์กันเนื่องจากรายได้จากทั้งสองแหล่งไม่ได้ใช้ทรัพย์สินประเภทนี้ร่วมกัน

ค่าสัมประสิทธิ์ของจำนวนแรงงานเทียบเท่ามีค่าเท่ากับ 21,258.99 และมีนัยสำคัญทางสถิติ หมายความว่าหากจำนวนแรงงานเทียบเท่าเพิ่มขึ้นหนึ่งคน จะทำให้รายได้สุทธินอกภาคเกษตรเพิ่มขึ้น 21,258.99 บาท นี่เป็นอีกหลักฐานหนึ่งที่ชี้ให้เห็นถึงโครงสร้างของภาคเกษตรของไทยที่เปลี่ยนไป เมื่อการทำเกษตรเน้นการจ้างแรงงานและเครื่องจักรกลมากขึ้น สมาชิกในครัวเรือนจึงสามารถหันไปประกอบอาชีพเสริมนอกภาคเกษตร ดังนั้น แม้ว่าจำนวนแรงงานในครัวเรือนจะไม่ทำให้รายได้สุทธิจากการเกษตรเปลี่ยนแปลง แต่กลับมีบทบาทสำคัญอย่างมากต่อการเพิ่มรายได้สุทธินอกภาคเกษตร ส่งผลให้รายได้รวมสุทธิ (ภาคเกษตรบวกนอกภาคเกษตร) เพิ่มสูงขึ้น

และท้ายสุด เพศและระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือนไม่ส่งผลต่อรายได้สุทธินอกภาคเกษตรค่อนข้างชัดเจนว่ารายได้จากการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรของสมาชิกในครัวเรือน (เช่น ลูก หลาน เขย สะใภ้ เป็นต้น) ไม่ควรขึ้นอยู่กับเพศของหัวหน้าครัวเรือน หรือแม้จะพิจารณาเฉพาะในกรณีรายได้ของหัวหน้าครัวเรือนก็ไม่น่าจะแตกต่างกันมากระหว่างเพศหญิงหรือเพศชาย ซึ่งเป็นจริงในหลายๆ สาขาอาชีพ ส่วนบทบาทของระดับการศึกษานั้นค่อนข้างซับซ้อนและอาจจำเป็นต้องทำการศึกษาแยกออกไปอย่างละเอียดสำหรับผู้ที่สนใจในประเด็นนี้ อย่างไรก็ตาม ในเบื้องต้นอาจสามารถอธิบายสาเหตุที่ระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือนไม่ส่งผลต่อรายได้สุทธินอกภาคเกษตรได้ดังนี้ เนื่องจากระดับการศึกษานี้อยู่ในรูปตัวแปรหุ่น ซึ่งมีค่าเท่ากับหนึ่งในกรณีที่หัวหน้าครัวเรือนเสร็จการศึกษาระดับมัธยมต้นหรือสูงกว่า และเท่ากับศูนย์หากการศึกษาดำกว่ามัธยมต้น แม้ว่าวุฒิมัธยมต้นอาจจะสร้างโอกาสให้คนที่อ่านออกเขียนได้สามารถหางานนอกภาคเกษตรได้ แต่รายได้ของคนที่มีเพียงวุฒิการศึกษาระดับนี้จะไม่แตกต่างกันมาก ดังนั้นตัวแปรนี้จึงไม่ส่งผลต่อรายได้สุทธินอกภาคเกษตรเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ

ตาราง 5.18 ผลกระทบของการเช่าที่ดินต่อรายได้สุทธิครัวเรือน (ขนาดพื้นที่เช่า/ปล่อยเช่า)

ตัวแปรอิสระ	ค่าสัมประสิทธิ์		
	รายได้สุทธิรวม	รายได้สุทธิจากการเกษตร	รายได้สุทธินอกภาคเกษตร
ขนาดที่ดินเช่า	1359.84 *** (5.99)	1161.57 *** (7.5)	199.96 (0.9)
ขนาดที่ดินปล่อยเช่า	-367.27 (-0.83)	-859.14 *** (-3.13)	979.93 ** (2.27)
ขนาดที่ดินที่เป็นเจ้าของ	261.49 (1.19)	570.64 *** (3.58)	-216.25 (-1.01)
จำนวนแรงงานเทียบเท่าผู้ใหญ่	18898.13 *** (6.95)	-2596.36 (-1.4)	21258.99 *** (8.02)
มูลค่าทรัพย์สินทางการเกษตรที่แท้จริง	0.042 *** (3.71)	0.027 *** (3.4)	0.016 (1.43)
ปริมาณน้ำฝน	6.80 (0.71)	32.00 *** (4.89)	-24.64 *** (-2.64)
ข้อจำกัดด้านสินเชื่อ (=1)	6415.11 (0.72)	3237.49 (0.53)	3261.64 (0.38)
หัวหน้าครัวเรือนเป็นเพศหญิง (=1)	-11884.17 (-1.03)	-22026.91 *** (-2.79)	10224.33 (0.91)
หัวหน้าครัวเรือนสำเร็จการศึกษาระดับมัธยมต้น (=1)	-9327.64 (-0.56)	-23596.53 ** (-2.07)	14413.50 (0.89)

หมายเหตุ: ตัวเลขในวงเล็บแสดงค่า t statistics

* p< 0.1, ** p< 0.05, *** p< 0.01

ตาราง 5.19 ผลกระทบของการเช่าที่ดินต่อรายได้สุทธิครัวเรือน (สถานะการเช่าที่ดิน)

ตัวแปรอิสระ	ค่าสัมประสิทธิ์			
	รายได้สุทธิรวม	รายได้สุทธิจากการเกษตร	รายได้สุทธินอกภาคเกษตร	
มีการเช่าที่ดิน (=1)	13159.15 (1.6)	18292.33 *** (3.24)	-5133.18 (-0.64)	
มีการปล่อยเช่าที่ดิน (=1)	-16417.14 (-1.3)	-20342.93 *** (-2.35)	3925.78 (0.32)	
ขนาดที่ดินที่เป็นเจ้าของ	143.13 (0.7)	201.32 (1.44)	-58.19 (-0.29)	
จำนวนแรงงานเทียบเท่าผู้ใหญ่	19354.53 *** (7.09)	-2054.41 (-1.1)	21408.94 *** (8.06)	
มูลค่าทรัพย์สินทางการเกษตรที่แท้จริง	0.04 *** (3.75)	0.028 *** (3.51)	0.016 (1.39)	
ปริมาณน้ำฝน	6.32 (0.66)	31.24 *** (4.75)	-24.93 *** (-2.67)	
ข้อจำกัดด้านสินเชื่อ (=1)	6780.62 (0.76)	4231.46 (0.69)	2549.16 (0.29)	
หัวหน้าครัวเรือนเป็นเพศหญิง (=1)	-12173.92 (-1.05)	-22698.60 *** (-2.86)	10524.68 (0.93)	
หัวหน้าครัวเรือนสำเร็จการศึกษาระดับมัธยมต้น (=1)	-7522.53 (-0.45)	-20845.80 * (-1.82)	13323.27 (0.82)	

หมายเหตุ: ตัวเลขในวงเล็บแสดงค่า t statistics

* p< 0.1, ** p< 0.05, *** p< 0.01

บทที่ 6

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

6.1 สรุปผลการศึกษา

ปัจจุบันประเทศไทยยังคงเผชิญกับปัญหาการขาดแคลนที่ดินทำกิน แม้ว่าภาครัฐจะพยายามอย่างเต็มที่ในการให้ความช่วยเหลือกับประชาชนที่ยากจนและไร้ที่ทำกิน ปัญหาดังกล่าวสะท้อนถึงความเหลื่อมล้ำในการถือครองที่ดินของคนในประเทศ กล่าวคือ ที่ดินจำนวนมากได้ถูกจับจองเป็นเจ้าของโดยคนเพียงบางกลุ่มซึ่งส่วนมากจะเป็นกลุ่มนายทุน ส่งผลให้คนส่วนมากของประเทศเป็นเจ้าของที่ดินแปลงเล็กๆ ขนาดเพียงไม่กี่ไร่ การใช้ประโยชน์จากที่ดินจึงไม่สามารถทำได้เต็มที่แม้ว่าจะมีกำลังคนและความสามารถก็ตาม ข้อจำกัดด้านที่ดินส่งผลกระทบต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของครัวเรือนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เนื่องจากคนกลุ่มนี้ใช้ที่ดินเป็นปัจจัยหลักในการผลิตเพื่อสร้างรายได้ ทั้งนี้ มีการศึกษาที่ระบุว่าหนึ่งในปัจจัยที่เป็นรากเหง้าของความเหลื่อมล้ำในการถือครองที่ดินในประเทศไทย ก็คือความเหลื่อมล้ำทางรายได้ของคนในประเทศนั่นเอง จึงอาจกล่าวได้ว่าปัญหาความเหลื่อมล้ำด้านรายได้และที่ดินเป็นวงจรที่เชื่อมโยงกันอยู่อย่างแยกออกได้ยาก ดังนั้นหากสามารถลดความเหลื่อมล้ำด้านใดด้านหนึ่งลงได้ ก็อาจจะช่วยลดความเหลื่อมล้ำทั้งวงจรลงได้

ในทางทฤษฎีนั้น ตลาดเช่าที่ดินเป็นกลไกที่ช่วยลดความเหลื่อมล้ำในการถือครองที่ดิน โดยการเคลื่อนย้ายที่ดินจากเกษตรกรที่มีที่ดินจำนวนมากแต่ขาดประสิทธิภาพในการผลิต ไปยังเกษตรกรที่ขาดแคลนที่ดินทำกินแต่มีความสามารถในการผลิตสูง ซึ่งจะส่งผลให้รายได้ของครัวเรือนเพิ่มสูงขึ้น หรือกล่าวได้ว่า การเช่าที่ดินนอกจากจะช่วยลดความเหลื่อมล้ำในการถือครองที่ดินทำกินแล้ว (แม้ไม่ใช่ในรูปการเข้าถือครองเป็นเจ้าของ) ยังสามารถช่วยลดความเหลื่อมล้ำด้านรายได้ของครัวเรือนได้อีกด้วย อย่างไรก็ตาม ต้นทุนทางธุรกรรมในการเช่าที่ดินและความไม่สมบูรณ์ของตลาดเช่าที่ดินเป็นอุปสรรคสำคัญต่อกลไกการทำงานของตลาดเช่าที่ดินให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด

งานวิจัยฉบับนี้ต้องการศึกษาถึงบทบาทของตลาดเช่าที่ดินต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของครัวเรือนเกษตรกรของไทย โดยมีสมมติฐานว่าตลาดเช่าที่ดินที่จะก่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายที่ดินจากครัวเรือนที่มีที่ดินมากไปยังครัวเรือนที่มีที่ดินน้อย และเคลื่อนย้ายที่ดินจากครัวเรือนที่มีประสิทธิภาพในการผลิตต่ำไปยังครัวเรือนที่มีความสามารถที่สูงกว่า และที่สำคัญที่สุดคือ คาดว่าการเช่าที่ดินจะช่วยยกระดับรายได้ทางการเกษตรของครัวเรือนได้อย่างมีนัยสำคัญ การศึกษานี้ถือเป็นครั้งแรกที่ได้มีการนำแบบจำลองทางเศรษฐศาสตร์มาประยุกต์ใช้เพื่อศึกษาบทบาทของตลาดเช่าที่ดินต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของครัวเรือนเกษตรกรในประเทศไทย ซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างมากในเชิงนโยบายต่อการวางแผนการใช้ที่ดินเกษตรในอนาคต นอกจากความโดดเด่นด้านโจทย์วิจัยแล้ว งานวิจัยฉบับนี้ยังมีความโดดเด่นในแง่ของการนำข้อมูลครัวเรือนแบบต่อเนื่อง (Balanced panel data) มาใช้ในการวิเคราะห์แบบจำลองเศรษฐมิติอีกด้วย ข้อมูลที่ได้มาจากฐานข้อมูล Townsend Thai Project ซึ่งเป็นฐานข้อมูลครัวเรือนแบบต่อเนื่องที่มีการ

ติดตามเก็บแบบสอบถามครัวเรือนเป็นระยะเวลาต่อเนื่องยาวนานที่สุดในโลก (ตั้งแต่ปี 1997 จนถึงปัจจุบัน) งานวิจัยชิ้นนี้เลือกเฉพาะวิเคราะห์กลุ่มตัวอย่างครัวเรือนที่มีการทำเกษตรต่อเนื่อง ตั้งแต่ปี 2000 ถึง 2013 จาก 4 จังหวัด ได้แก่ ฉะเชิงเทรา ลพบุรี บุรีรัมย์ และศรีสะเกษ จำนวนทั้งสิ้น 384 ครัวเรือน ในแต่ละปี

เมื่อเปรียบเทียบขนาดที่ดินที่เกษตรกรเป็นเจ้าของระหว่างครัวเรือนที่มีการเช่าที่ดินกับครัวเรือนที่มีการปล่อยเช่าที่ดิน พบว่า ขนาดที่ดินที่ตนเองเป็นเจ้าของของกลุ่มแรกน้อยกว่ากลุ่มที่สองกว่าสามเท่า โดยเมื่อพิจารณาค่าเฉลี่ยตลอด 14 ปี ครัวเรือนที่เป็นผู้เช่ามีที่ดินเป็นของตนเอง 14.46 ไร่ต่อครัวเรือน ในขณะที่ครัวเรือนที่ปล่อยเช่าที่ดินมีการครอบครองที่ดินที่เป็นเจ้าของสูงถึง 50.74 ไร่ต่อครัวเรือน หลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของการครอบครองที่ดินระหว่างเกษตรกรสองกลุ่มได้อย่างชัดเจน ที่น่าสนใจคือ ครัวเรือนผู้เช่าได้มีการเช่าที่ดินเข้ามาเพื่อทำการเกษตรโดยเฉลี่ยมากถึง 28.67 ไร่ต่อครัวเรือน ในขณะที่ครัวเรือนผู้ให้เช่ามีการปล่อยเช่าที่ดินสูงถึง 20 ไร่ต่อครัวเรือน แสดงให้เห็นว่าตลาดเช่าที่ดินของไทยค่อนข้างมีประสิทธิภาพในการลดความเหลื่อมล้ำในการถือครองที่ดินระหว่างครัวเรือน นอกจากนี้ การที่จำนวนครัวเรือนที่ปล่อยเช่าที่ดินมีจำนวนน้อยมากเทียบกับผู้เช่า บ่งบอกให้เห็นว่าดินเช่าจำนวนไม่น้อยมาจากครัวเรือนที่อยู่นอกภาคเกษตร อย่างไรก็ตาม ในภาพรวมพบว่า เกษตรกรมีแนวโน้มลดการเช่าที่ดินเพื่อทำการเกษตร และเพิ่มการทำเกษตรบนที่ดินที่ตนเองเป็นเจ้าของมากขึ้น สาเหตุส่วนหนึ่งคาดว่าเกิดจากมาตรการอุดหนุนราคาสินค้าเกษตรของรัฐบาลซึ่งผลประโยชน์ถูกผูกไว้กับขนาดที่ดินทำกิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงการจำนำสินค้าเกษตรและโครงการประกันรายได้เกษตรกร (เช่น ข้าว มันสำปะหลัง ยางพารา เป็นต้น) ส่งผลให้ค่าเสียโอกาสในการปล่อยเช่าที่ดินเพิ่มสูงขึ้น เจ้าของที่ดินจึงลดการปล่อยเช่าที่ดินลง

ผลการทดสอบสมมติฐานในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของตลาดเช่าที่ดินต่อการพัฒนาเศรษฐกิจครัวเรือนด้วยแบบจำลองเศรษฐมิติให้ผลตรงตามที่คาดไว้ กล่าวคือ ครัวเรือนที่มีที่ดินมากจะปล่อยเช่าที่ดินออกไปให้ครัวเรือนที่ขาดแคลนที่ดินทำกิน ส่งผลให้เกิดความเท่าเทียมกันในการใช้ที่ดินเพื่อทำการเกษตร ครัวเรือนที่มีความสามารถมากมีแนวโน้มที่จะเช่าที่ดินเพิ่มเพื่อขยายการผลิต ถ้าครัวเรือนเกษตรกรมีจำนวนสมาชิกในครัวเรือนเทียบเท่าผู้ใหญ่เพิ่มขึ้น 1 เท้าตัว โอกาสที่จะมีการเช่าที่ดินก็จะเพิ่มขึ้นราวร้อยละ 9.2 เป็นไปได้ว่าจำนวนผู้ใหญ่ที่มากขึ้นทำให้ครัวเรือนสามารถขยายการผลิตได้อีก ซึ่งสามารถมองได้ทั้งในแง่การใช้แรงงานในครัวเรือนเพื่อทำการผลิตและในแง่ของการบริหารฟาร์ม ถ้าครัวเรือนเกษตรกรมีจำนวนที่ดินถือครองเป็นเจ้าของเพิ่มมากขึ้น 1 เท้า จะลดโอกาสการเช่าที่ดินลงร้อยละ 18.7 สะท้อนให้เห็นว่าครัวเรือนเกษตรกรที่เป็นเจ้าของที่ดินจำนวนมากมีแนวโน้มที่จะปล่อยเช่าที่ดิน หากทำการเปรียบเทียบครัวเรือนกลุ่มที่มีความสามารถสูงที่ตำแหน่งเปอร์เซ็นต์ไทล์ที่ 90 กับกลุ่มที่มีความสามารถระดับปานกลางเท่ากับค่าเฉลี่ย พบว่า ครัวเรือนเกษตรกรที่มีความสามารถทางการเกษตรสูงที่ตำแหน่งเปอร์เซ็นต์ไทล์ที่ 90 มีโอกาสที่จะเช่าที่ดินสูงกว่าครัวเรือนเกษตรกรที่มีความสามารถปานกลางราวร้อยละ 9.7 ปัจจัยอื่นๆ ที่ส่งผลให้แนวโน้มการเช่าที่ดินสูงขึ้น ได้แก่ อายุหัวหน้าครัวเรือน ปริมาณน้ำฝนปีก่อน และรายได้

จากการเกษตรปีก่อน ทั้งนี้ พบว่าเกษตรกรมีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนจากผู้เช่าเป็นผู้ปล่อยเช่าที่ดินเมื่ออายุเข้า 49 ปี ซึ่งถือว่าเป็นช่วงเข้าสู่วัยสูงอายุของหัวหน้าครัวเรือนพอดี ปัจจัยอื่นๆ ที่ลดความน่าจะเป็นในการเช่าที่ดินเกษตรลงประกอบด้วย ข้อจำกัดด้านสินเชื่อ ระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน และการที่มีหัวหน้าครัวเรือนเป็นเพศหญิง

ที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งคือ ผลการศึกษาจากแบบจำลองเศรษฐมิติชี้ว่าการเช่าที่ดินส่งผลให้รายได้สุทธิจากการเกษตรเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ โดยรายได้สุทธิจากการเกษตรจะสูงกว่าครัวเรือนที่ไม่ได้เช่าที่ดินราว 18,292 บาท โดยเฉลี่ย หรือหากเปรียบเทียบต่อขนาดพื้นที่เช่า พบว่า รายได้สุทธิจากการเกษตรของครัวเรือนสามารถเพิ่มขึ้นราว 1,161 บาทต่อไร่ หากมีการเช่าที่ดินเข้ามาทำการเกษตรเพิ่มขึ้น ซึ่งเท่ากับการเพิ่มขึ้นถึง 23,231 บาทต่อครัวเรือน (คำนวณจากค่าเฉลี่ยเนื้อที่เช่าเฉลี่ยของทั้งกลุ่มตัวอย่างซึ่งเท่ากับ 20 ไร่ต่อครัวเรือน) แม้ว่าการปล่อยเช่าที่ดินจะทำให้รายได้สุทธิจากการเกษตรของครัวเรือนลดลง แต่มีส่วนสำคัญต่อการเพิ่มรายได้สุทธินอกภาคเกษตร ซึ่งอยู่ในรูปของค่าเช่าที่ดินและค่าเสียโอกาสของแรงงานในครัวเรือนที่แต่เดิมเคยถูกนำไปใช้ในการเกษตร ประเด็นที่สองสอดคล้องกับผลการศึกษาที่พบว่า จำนวนสมาชิกในครัวเรือนเทียบเท่าผู้ใหญ่ไม่ส่งผลต่อรายได้สุทธิจากการเกษตร แต่มีบทบาทอย่างมากต่อรายได้สุทธินอกภาคเกษตร สาเหตุเป็นเพราะการศึกษาของสมาชิกในครัวเรือนที่สูงขึ้นช่วยเปิดโอกาสตลาดแรงงานนอกภาคเกษตร รวมถึงบทบาทของเครื่องจักรกลและแรงงานจ้างที่เข้ามาทดแทนการใช้แรงงานในครัวเรือน

มูลค่าทรัพย์สินทางการเกษตรแทบไม่ช่วยเพิ่มรายได้สุทธิจากการเกษตรมากนัก สาเหตุเป็นเพราะทรัพย์สินส่วนมากเป็นเครื่องจักรขนาดเล็กที่ราคาไม่สูง ในขณะที่เครื่องจักรขนาดใหญ่ซึ่งช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตได้มีส่วนมากมักจะมียอดราคาที่สูงเกินกว่ากำลังการซื้อของเกษตรกรรายย่อย เกษตรกรจึงเลือกใช้วิธีเช่าเครื่องจักรแทนการซื้อ อายุของหัวหน้าครัวเรือนที่สูงขึ้นและสัดส่วนหัวหน้าครัวเรือนเพศหญิงที่มากขึ้นอาจหมายถึงประสิทธิภาพในการผลิตที่ลดลง ในขณะที่การเข้าถึงแหล่งสินเชื่อไม่ใช่อุปสรรคของเกษตรกรอีกต่อไป ข้อสังเกตที่น่าสนใจคือ แม้ครัวเรือนที่มีจำนวนสมาชิกเทียบเท่าผู้ใหญ่สูงมีแนวโน้มที่จะเช่าที่ดินมากขึ้น แต่กลับไม่มีส่วนช่วยเพิ่มผลผลิตหรือรายได้สุทธิจากการเกษตรของครัวเรือนเลย หลักฐานดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าแรงงานครัวเรือนมีบทบาทน้อยมากต่อการเพิ่มรายได้ทางการเกษตรของครัวเรือนในชนบทเมื่อเทียบกับเทียบกับแรงงานจ้างและการเช่าเครื่องจักรกล

6.2 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

เป็นที่ปรากฏชัดว่าตลาดเช่าที่ดินมีบทบาทสำคัญอย่างมากต่อการลดความเหลื่อมล้ำของการถือครองที่ดิน และที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งคือการเช่าที่ดินสามารถยกระดับรายได้ภาคเกษตรของครัวเรือนให้สูงขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ แสดงให้เห็นว่าตลาดเช่าที่ดินในประเทศไทยมีประสิทธิภาพ และควรถูกมองในฐานะทางเลือกสำหรับเกษตรกรที่ขาดแคลนเงินทุนในการซื้อที่ดินหรือเกษตรกรที่ไม่ต้องการเป็นเจ้าของที่ดินเพื่อลดภาระสภาพคล่องทางการเงิน มากกว่าที่จะถูกมองว่าเป็นปัญหาอันเกิดจากโครงสร้างทาง

เศรษฐกิจ หากตลาดเช่าที่ดินมีประสิทธิภาพและการเช่าที่ดินสามารถเพิ่มรายได้สุทธิจากการเกษตรได้ รัฐก็ควรส่งเสริมบทบาทของตลาดเช่าที่ดินในภาคเกษตรให้มากขึ้น ซึ่งอาจหมายถึงการลดหรือยกเลิกมาตรการช่วยเหลือเกษตรกรบางอย่างที่ถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าขาดประสิทธิภาพและไม่ยั่งยืน เช่น การนำพื้นที่ป่ามาจัดสรรให้ผู้ยากไร้ (ที่ดิน ส.ป.ก.) และการแทรกแซงราคาสินค้าเกษตร เป็นต้น

แม้ว่าในปัจจุบันมาตรการอุดหนุนราคาสินค้าเกษตรจะถูกยกเลิกไปแล้ว แต่ก็มีความเป็นไปได้ว่าอาจมีการแทรกแซงตลาดสินค้าเกษตรในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งอีกก็เป็นได้ รัฐควรพิจารณาให้ถึงผลกระทบของนโยบายเหล่านั้นต่อแรงจูงใจในการใช้ที่ดินของเกษตรกร การแทรกแซงตลาดสินค้าเกษตรในอดีตเน้นการอุดหนุนราคาผลผลิตทางการเกษตรหรือรายได้จากการขายผลผลิตของเกษตรกร โดยสิทธิประโยชน์หรือเงินชดเชยถูกคำนวณจากขนาดที่ดินที่เกษตรกรลงทะเบียนไว้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับโดยตรงกับเอกสารสิทธิ์การถือครองที่ดินอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แม้ว่าเกษตรกรที่ทำกินบนที่ดินเช่าจะสามารถขอรับสิทธิได้ แต่ในหลายๆ กรณีพบว่าเจ้าของที่ดินยกเลิกสัญญาเช่าเพื่อรับสิทธิเองหรือการรับสิทธิโดยผู้เช่าเกิดต้นทุนทางธุรกรรมที่สูง จนผู้เช่าขาดแรงจูงใจที่จะเช่าที่ดินเพื่อทำเกษตร หรือทำเกษตรแต่ไม่ได้รับสิทธิประโยชน์จากมาตรการความช่วยเหลือจากรัฐ นอกจากนี้ เนื่องจากการแทรกแซงราคาสินค้าเกษตรโดยรัฐบาลส่งผลให้มูลค่าผลผลิตสินค้าเกษตรเพิ่มขึ้น เจ้าของที่ดินที่เคยปล่อยเช่าที่ดินก็หันมาทำเกษตรเองมากขึ้น หรือปรับขึ้นค่าเช่าที่ดินให้สูงขึ้น ในกรณีโครงการจำนำข้าวนั้น ค่าเช่าที่สูงขึ้นหมายถึงความเสี่ยงทางกำไรของเกษตรกรเพิ่มขึ้นด้วย เนื่องจากหากผลผลิตไม่ดีก็ไม่สามารถได้รับผลประโยชน์จากโครงการแต่ยังคงต้องแบกรับภาระค่าเช่าที่สูงขึ้น ดังนั้นหากรัฐบาลมีแผนที่จะนำนโยบายเหล่านี้กลับมาใช้ ก็ควรคำนึงถึงผลกระทบต่อตลาดที่ดินและการใช้ประโยชน์ที่ดินด้วย

สัดส่วนของเกษตรกรสูงอายุในอนาคตที่จะเพิ่มสูงกว่าในอดีตอย่างมากทำให้บทบาทของตลาดเช่าที่ดินมีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะหากสัดส่วนผู้สูงอายุในภาคเกษตรที่เพิ่มขึ้นก่อให้เกิดการละทิ้งอาชีพเกษตรกรรมและจำนวนที่ดินว่างเปล่าสำหรับทำเกษตรที่เพิ่มขึ้น ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่าเกษตรกรมีแนวโน้มที่จะเช่าที่ดินเพื่อทำการเกษตรเมื่ออายุมากขึ้น แต่เมื่อเข้าสู่วัยชราแนวโน้มดังกล่าวจะเปลี่ยนไป โดยเกษตรกรจะเปลี่ยนจากผู้เช่าเป็นผู้ปล่อยเช่าแทนเนื่องจากทำงานไม่ไหว เกษตรกรบางรายเลิกทำการเกษตรและยกที่ดินให้กับทายาท ซึ่งมีความเป็นไปได้สูงว่าลูกหลานอาจเลือกขายที่ดินเกษตรออกไปภายหลังจากหัวหน้าครัวเรือนที่สูงอายุเสียชีวิต เนื่องจากคนรุ่นใหม่กลุ่มนี้มีการศึกษาที่สูงกว่ารุ่นพ่อแม่ และมีโอกาสทำงานนอกภาคเกษตรที่ให้ผลตอบแทนที่สูงกว่า หากที่ดินที่เหมาะสมกับการเพาะปลูกและมีระบบสาธารณูปโภคพื้นฐานที่เพียงพอตกอยู่ในมือนายทุนที่ต้องการเพียงเก็งกำไรที่ดิน ก็จะทำให้การทำเกษตรของเกษตรกรรุ่นใหม่มีต้นทุนที่สูงเนื่องจากการผลิตถูกจำกัดในพื้นที่ที่ด้อยกว่า รัฐควรมีแผนที่ชัดเจนว่าจะทำอย่างไรให้ที่ดินเหล่านี้ถูกใช้ประโยชน์มากที่สุด หากต้องการสร้างแรงจูงใจให้เกิดการปล่อยเช่าและเช่าที่ดินก็ควรส่งเสริมประสิทธิภาพของตลาดที่ดิน ทั้งการซื้อขายและการเช่าที่ดิน โดยเน้นการลดต้นทุนทางธุรกรรมที่เกิดขึ้นจากการเช่าถึงตลาดที่ดินของผู้ต้องการเช่าหรือซื้อที่ดิน และจากการหาผู้ซื้อหรือผู้เช่าของเจ้าของที่ดิน ธนาคารที่ดินอาจมีบทบาทมากขึ้นในอนาคต หรืออาจมีการพัฒนาเทคโนโลยี

การสื่อสารที่สามารถจับคู่ผู้ซื้อกับผู้ขาย หรือเจ้าของที่ดินกับผู้เช่า ได้รวดเร็วที่สุดโดยมีค่าใช้จ่ายน้อยที่สุด วิธีนี้จะช่วยลดการไม่สมมาตรของข้อมูลที่ดินระหว่างทั้งสองฝ่ายได้ ทำให้ทราบราคาซื้อขายและราคาเช่าที่ดินที่เหมาะสมได้ง่ายและแม่นยำมากขึ้น

การเพิ่มประสิทธิภาพและการเข้าถึงตลาดเช่าที่ดินของเกษตรกรควรเกิดขึ้นควบคู่ไปกับการพัฒนาตลาดการเช่าเครื่องจักรกลทางการเกษตร ดังจะเห็นได้ว่าทรัพย์สินทางการเกษตรที่ครัวเรือนเป็นเจ้าของแทบไม่ได้มีส่วนช่วยเพิ่มรายได้สุทธิจากการเกษตรเลย ในขณะที่สัดส่วนค่าใช้จ่ายสำหรับค่าเช่าเครื่องจักรกลเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทที่สำคัญของการเช่าเครื่องจักรกลมาใช้ในการเกษตรเพื่อทดแทนแรงงานในครัวเรือนที่ลดน้อยลงและแรงงานจ้างที่แพงขึ้น อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการเช่าเครื่องจักรขนาดใหญ่ (เช่น รถเกี่ยวข้าว) ของเกษตรกรในหลายๆ พื้นที่โดยเฉพาะในภาคอีสาน จำเป็นต้องพึ่งพิงเกษตรกรที่เป็นเจ้าของเครื่องจักรจากภาคกลาง การสื่อสารระหว่างเจ้าของเครื่องจักรกับผู้ต้องการเช่าเครื่องจักรจึงควรมีทำได้สะดวกรวดเร็วโดยเสียค่าใช้จ่ายน้อยที่สุด และในหลายๆ โอกาสพบว่า ช่วงเวลาที่เกษตรกรต้องการใช้เครื่องจักรอาจไม่สอดคล้องกับช่วงเวลาที่เจ้าของเครื่องจักรนำเครื่องจักรมาให้บริการ เกษตรกรเลยจำเป็นต้องเลื่อนเวลาในเริ่มการผลิตและเก็บเกี่ยวให้เร็วขึ้นหรือช้าลงกว่าที่ควรจะเป็น ส่งผลให้ผลผลิตด้อยคุณภาพหรือขายได้ราคาที่ไม่ดี ดังนั้นจึงควรมีการนำเทคโนโลยีการสื่อสารมาใช้เพื่อลดความไม่สมมาตรของข้อมูลระหว่างผู้ว่าจ้างกับผู้ให้บริการ

ควรมีการศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับบทบาทของภาษีที่ดินและกฎหมายที่ดินต่อการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม ตลอดจนผลกระทบต่อตลาดการเช่าที่ดิน ทั้งนี้ ภาษีที่ดินที่อยู่ระหว่างการปรับปรุงยังไม่ชัดเจนว่าจะช่วยกระตุ้นการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรได้มากเท่าใด เพราะในด้านหนึ่งนั้นอาจเป็นไปได้ว่าภาษีที่ดินรกร้างที่สูงขึ้นอาจไม่ส่งผลกระทบต่อเจ้าของที่ดินที่มีฐานะดีเลย แต่เจ้าของที่ดินที่ฐานะยากจนอาจจะเลือกขายที่ดินมากกว่าที่จะเปลี่ยนที่ดินมาทำการเกษตร นอกจากนี้จะมีแรงจูงใจจากกำไรที่มากพอจากการทำเกษตร ประกอบกับหลักเกณฑ์ตาม พ.ร.บ.เช่าที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2524 ที่ใช้มานานได้เอื้อประโยชน์กับผู้เช่ามากกว่าเจ้าของที่ ส่งผลให้เจ้าของที่ดินขาดแรงจูงใจในการปล่อยให้เช่า เกิดปัญหาที่ดินว่างเปล่าไม่ถูกใช้ประโยชน์ เป็นเหตุให้ชาวนาเช่าไม่ถึงที่ทำกิน อุปสรรคของพ.ร.บ.เช่าที่ดินฯ ซึ่งไม่จูงใจให้เจ้าของที่ดินยินยอมให้เกษตรกรเช่าที่ทำกินมีดังต่อไปนี้ ประการแรก กฎหมายระบุให้ต้องมีระยะเวลาเช่าที่นานถึง 6 ปีแม้จะทำสัญญาหรือไม่ทำก็ตาม ประการที่สอง การกำหนดเงื่อนไขให้เจ้าของที่ต้องการบอกเลิกสัญญาเช่าต้องนำที่ดินมาใช้ประโยชน์เพื่อการเกษตรเอง ซึ่งยากต่อการนำที่ดินไปขายต่อและอาจต้องเสียค่าชดเชยให้แก่เกษตรกรผู้เช่าด้วย ประการที่สาม การกำหนดให้การขายที่ดินต้องให้สิทธิ์เกษตรกรผู้เช่าได้ซื้อก่อน ซึ่งหลายกรณีผู้เช่าไม่มีเงิน ทำให้การซื้อขายต้องถ่วงเวลาออกไป นอกจากนี้ยังมีปัญหาอัตราค่าเช่าซึ่งคณะกรรมการการเช่าที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (คชก.) กำหนดซึ่งยังไม่มีมาตรฐานที่แน่นอน (อดิสร อิศรางกูร ณ อยุธยา และบัณฑิต เศรษฐศิริโรจน์ 2553)

เอกสารอ้างอิง

- ดวงมณี เลาวกุล (2556) การกระจุกตัวของความมั่งคั่งในสังคมไทย. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการสู่สังคมไทยเสมอหน้า การศึกษาโครงสร้างความมั่งคั่ง และโครงสร้างอำนาจเพื่อการปฏิรูป. ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. บทที่ 2.
- นิพนธ์ พัวพงศกร (2517) การถือครองที่ดินในประเทศไทย. ใน รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (บรรณาธิการ) เศรษฐกิจการเกษตรไทย. เล่ม 2. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร (2556) ความเหลื่อมล้ำในภาคของโลกาภิวัตน์. เอกสารในโครงการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ การใช้ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองอธิบายความไม่เป็นธรรมทางสังคม, 25 กรกฎาคม 2555 (ออนไลน์) เข้าถึงจาก: <http://social-agenda.org/theory/>. 5 พฤษภาคม 2560.
- สุนทรี อาสะไวย์ (2530) ประวัติคลองรังสิต การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และมูลนิธิตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- สถาบันวิจัยเพื่อการประเมินและออกแบบนโยบาย. มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย. (2560). Townsend Thai Data.
- สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ส.ป.ก.) (ออนไลน์) เข้าถึงจาก: <http://alro.go.th/alro/internet/Land-Three/all.htm>. 1 กรกฎาคม 2560.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2560. สำมะโนการเกษตร พ.ศ.2546 และ พ.ศ.2556. กรุงเทพมหานคร.
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2560. สถิติราคาสินค้าเกษตรย้อนหลัง. กรุงเทพมหานคร.
- อภิวัฒน์ รัตนวราหะ (2558) ปรัชญาความรู้ เศรษฐกิจที่ดินของประเทศไทย. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- อดิสร อิศรางกูร ณ อยุธยา และบัณฑิต เศรษฐศิริโรจน์. (2553). “โอกาสการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ: กรณีศึกษาเรื่องที่ดิน งานสัมมนาวิชาการประจำปี 2553 “การลดความเหลื่อมล้ำและสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจ” สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย
- André, C., &Platteau, J. P. (1998). Land relations under unbearable stress: Rwanda caught in the Malthusian trap. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 34(1), 1-47.
- Bardhan, P. K. (1973). Size, productivity, and returns to scale: An analysis of farm-level data in Indian agriculture. *Journal of political Economy*, 81(6), 1370-1386.
- Bardhan, Pranab K., and Chris Udry. (1999). *Development Microeconomics*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Berry, R., and W. Cline. (1979). *Agrarian Structure and Production in Developing Countries*. Baltimore: Johns Hopkins University Press. Binswanger and Rosenzweig 1986

- Boonyanam, N. (2016). Agricultural Policy Misspecification in Thailand. *SOUTHEAST ASIAN Journal of Economics*, 4(1), 29-57.
- Carter, Michael R. (1984). "Identification of the Inverse Relationship between Farm Size and Productivity: An Empirical Analysis of Peasant Agricultural Production." *Oxford Economic Papers* 36 (1): 131-45.
- Carter, M., & Salgado, R. (2001). *Land market liberalization and the agrarian question in Latin America. Access to land, rural poverty, and public action*, Cambridge: Oxford University Press, 246-78.
- Chalamwong, Y., & Feder, G. (1988)a. The impact of landownership security: theory and evidence from Thailand. *The World Bank Economic Review*, 2(2), 187-204.
- Chalamwong, Y., & Feder, G. (1988)b. The economic implications of land documents in rural Thailand. *Agricultural Administration and Extension*, 29(2), 123-133.
- Chamberlin, J. & Ricker-Gilbert, J. (2015). What are the Drivers of Rural Land Rental Markets in sub-Saharan Africa, and how do they Impact Household Welfare? Evidence from Malawi and Zambia. Paper presented at the 29th International Conference of Agricultural Economics.
- Deininger, Klaus, and Songqing Jin. 2008. Land Sales and Rental Markets in Transition: Evidence from Rural Vietnam. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* (70): 67-101.
- Deininger, K., Jin, S., & Nagarajan, H. K. (2008). Efficiency and equity impacts of rural land rental restrictions: Evidence from India. *European Economic Review*, 52(5), 892-918.
- De Janvry, A., Fafchamps, M., & Sadoulet, E. (1991). Peasant household behaviour with missing markets: some paradoxes explained. *The Economic Journal*, 101(409), 1400-1417.
- Do, Quy-Toan, and Lakshmi Lyer. 2008. "Land Titling and Rural Transition in Vietnam." *Economic Development and Cultural Change* 56 (3): 531-79.
- Echenique, J., & Rolando, N. (1991). *Tierras de Parceleros: ¿Dónde Están?*, Agraria: Santiago, Chile.
- Eswaran, Mukesh, and Ashok Kotwal. (1985). A Theory of Contractual Structure in Agriculture. *American Economic Review* 75 (3): 352-67.

- Food and Agriculture Organization of the United Nations. (ออนไลน์) เข้าถึงจาก: <http://www.fao.org/faostat/en/#data>. 1 กรกฎาคม 2560.
- Feder, G. (1985). The relation between farm size and farm productivity: The role of family labor, supervision and credit constraints. *Journal of development economics*, 18(2-3), 297-313.
- Feder, G., & Feeny, D. (1991). Land tenure and property rights: Theory and implications for development policy. *The World Bank Economic Review*, 135-153.
- Feder, G. (1987). Land ownership security and farm productivity: evidence from Thailand. *The Journal of Development Studies*, 24(1), 16-30.
- Feder, G., Onchan, T., & Chalamwong, Y. (1988)a. Land policies and farm performance in Thailand's forest reserve areas. *Economic Development and Cultural Change*, 36(3), 483-501.
- Feder, G., T. Onchan, Y. Chalamwong, and C. Hongladarom. (1988)b. *Land Policies and Farm Productivity in Thailand*. John Hopkins University Press, Baltimore, Maryland.
- Gavian, Sarah, and Marcel Fafchamps. (1996). Land Tenure and Allocative Efficiency in Niger. *American Journal of Agricultural Economics* 78 (2): 460-71.
- Gine, X. (2005). Access to Capital in Rural Thailand: An Estimated Model of Formal vs. Informal Credit. Policy Research Working Paper 3502.
- Hayami, Y., & Otsuka, K. (1993). *The Economics of Contract Choice: An Agrarian Perspective*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Holden, S., Kaarhus, R., & Lunduka, R. (2006). Land policy reform: The role of land markets and women's land rights in Malawi. Working paper. As: Norwegian University of Life Sciences.
- Holden, S. T., Otsuka, K., & Place, F. M. (2009). Land markets and development in Africa. The emergence of land markets in Africa: Assessing the impacts on poverty, equity, and efficiency, 3-17
- Jin, S., & Jayne, T. S. (2013). Land rental markets in Kenya: implications for efficiency, equity, household income, and poverty. *Land Economics*, 89(2), 246-271.
- Jin, S., & Deininger, K. (2009). Land rental markets in the process of rural structural transformation: Productivity and equity impacts from China. *Journal of Comparative Economics*, 37(4), 629-646.

- Migot-Adholla, S. E., Benneh, G., Place, F., Atsu, S., & Bruce, J. W. (1994). Land, security of tenure, and productivity in Ghana. *Searching for land tenure security in Africa*, 97-118.
- Pender, J., & Fafchamps, M. (2006). "Land Lease Markets and Agricultural Efficiency in Ethiopia Ethiopia." *Journal of African Economies* 15 (2): 251-84.
- Reardon, T., Berdegue, J., & Escobar, G. (2001). Rural nonfarm employment and incomes in Latin America: overview and policy implications. *World development*, 29(3), 395-409.
- Skoufias, E. (1995). Household resources, transaction costs, and adjustment through land tenancy. *Land Economics*, 42-56.
- Srivisal, N. (2010). Appreciation rates of land values in rural economies of Thailand. Access <http://cier.uchicago.edu/papers/project/Srivisal.pdf>.
- Kaboski, J. P., & Townsend, R. M. (2005). Policies and Impact: An Analysis of Village-Level Microfinance Institutions. *Journal of the European Economic Association*, 3(1), 1-50.
- Townsend, R., & Kaboski, J. (2009). The Impacts of Credit on Village Economies. Departamento de Economía del MIT. Documento de trabajo, (09-13).
- Wivutvongvana, P., & Jiraporncharoen, S. (2002). Seasonal changes in soil ammonium and nitrate in relation to crop production. *Chiang Mai University Journal of Natural Sciences*, 1(3), 245-256.

Infographics

ภาพที่ 1 ที่มาและความสำคัญ

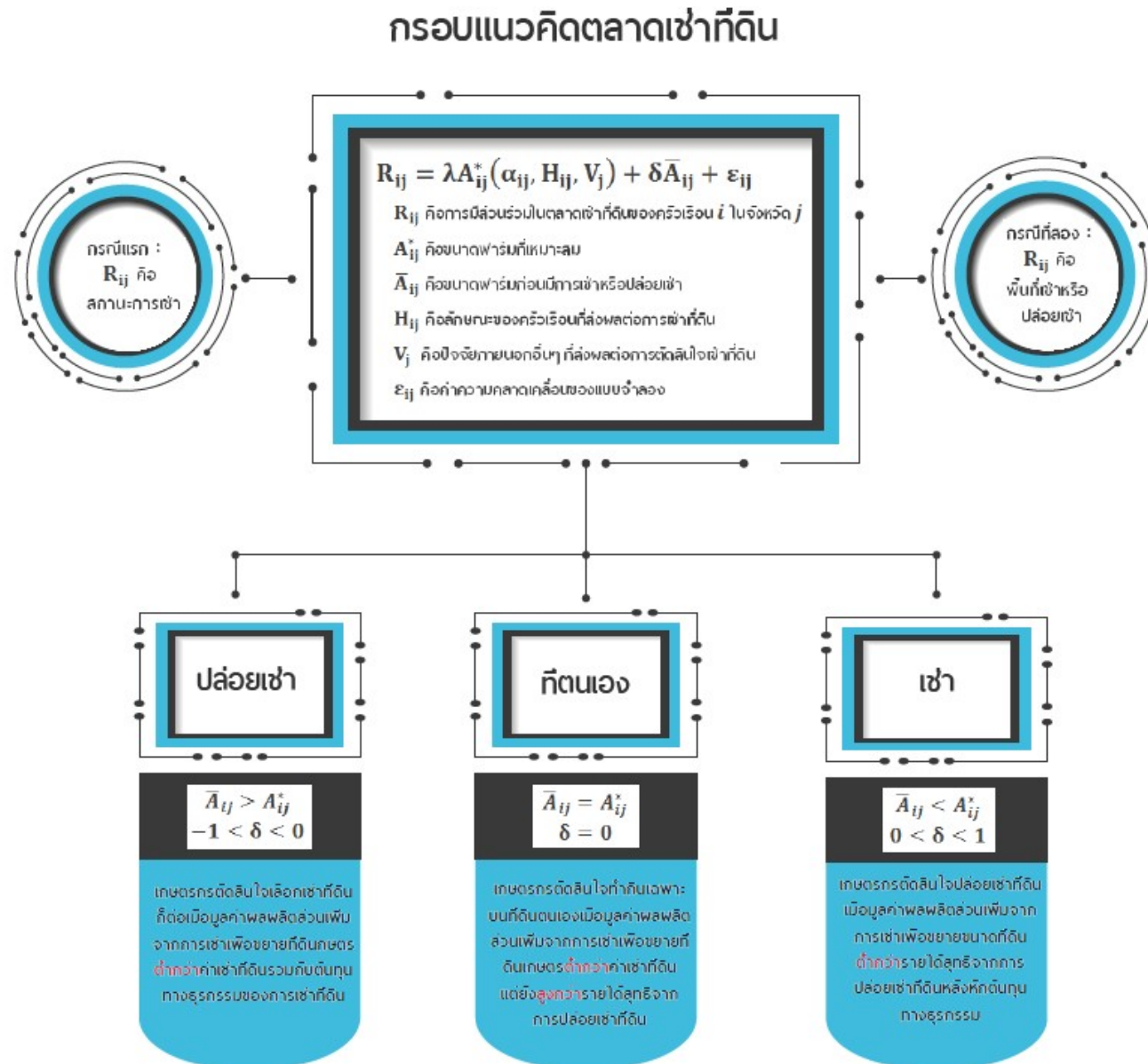
ภาพที่ 2 วัตถุประสงค์การวิจัย

ภาพที่ 3 วิธีการศึกษา

ภาพที่ 4 กรอบแนวคิดตลาดเช่าที่ดิน

ภาพที่ 5 ลักษณะทางประชากรของครัวเรือนเกษตร

ภาพที่ 6 ขนาดที่ดินถือครองเฉลี่ยของครัวเรือน

ภาพที่ 7 มูลค่าทรัพย์สินแท้จริงทางการเกษตรของครัวเรือน

มูลค่าทรัพย์สินทางการเกษตรต่อครัวเรือนที่แท้จริง

มูลค่าเครื่องมือ/เครื่องจักร

	2000	2013	เฉลี่ย
มูลค่าต่อครัวเรือน (บาท/ครัวเรือน)			
เช่า	23,962	45,979	35,371
กีดตนเอง	1,8418	26,692	15,722
ปล่อยเช่า	12,447	31,528	31,528
มูลค่าต่อขนาดฟาร์ม (บาท/ไร่)			
เช่า	557	1,000	814
กีดตนเอง	721	1,211	665
ปล่อยเช่า	294	2,022	1,117

มูลค่าปศุสัตว์

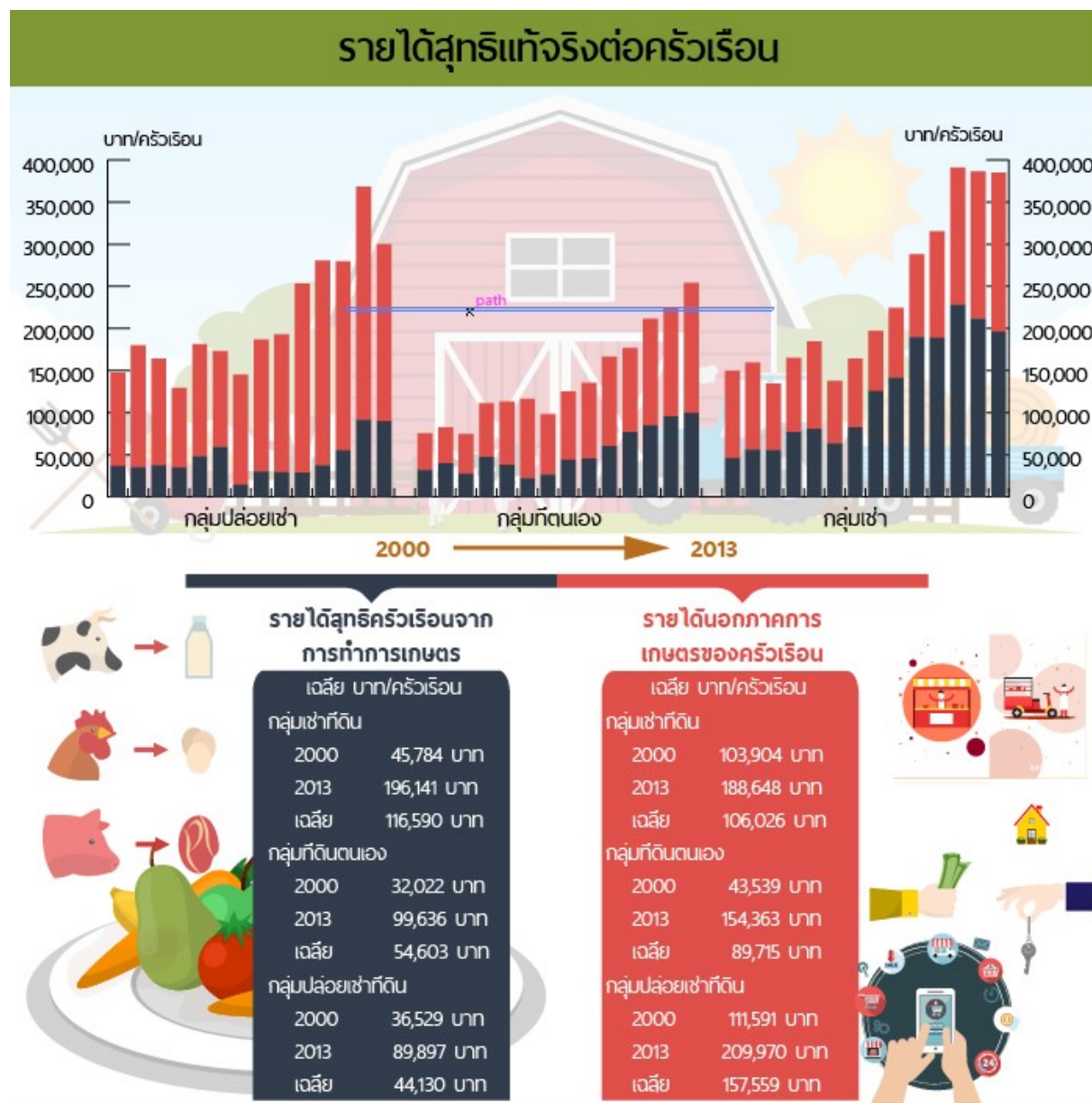
	2000	2013	เฉลี่ย
มูลค่าต่อครัวเรือน (บาท/ครัวเรือน)			
เช่า	28,720	29,632	35,500
กีดตนเอง	24,578	28,263	33,469
ปล่อยเช่า	13,167	11,424	28,671
มูลค่าต่อขนาดฟาร์ม (บาท/ไร่)			
เช่า	557	1,000	814
กีดตนเอง	721	1,211	665
ปล่อยเช่า	294	2,022	1,117

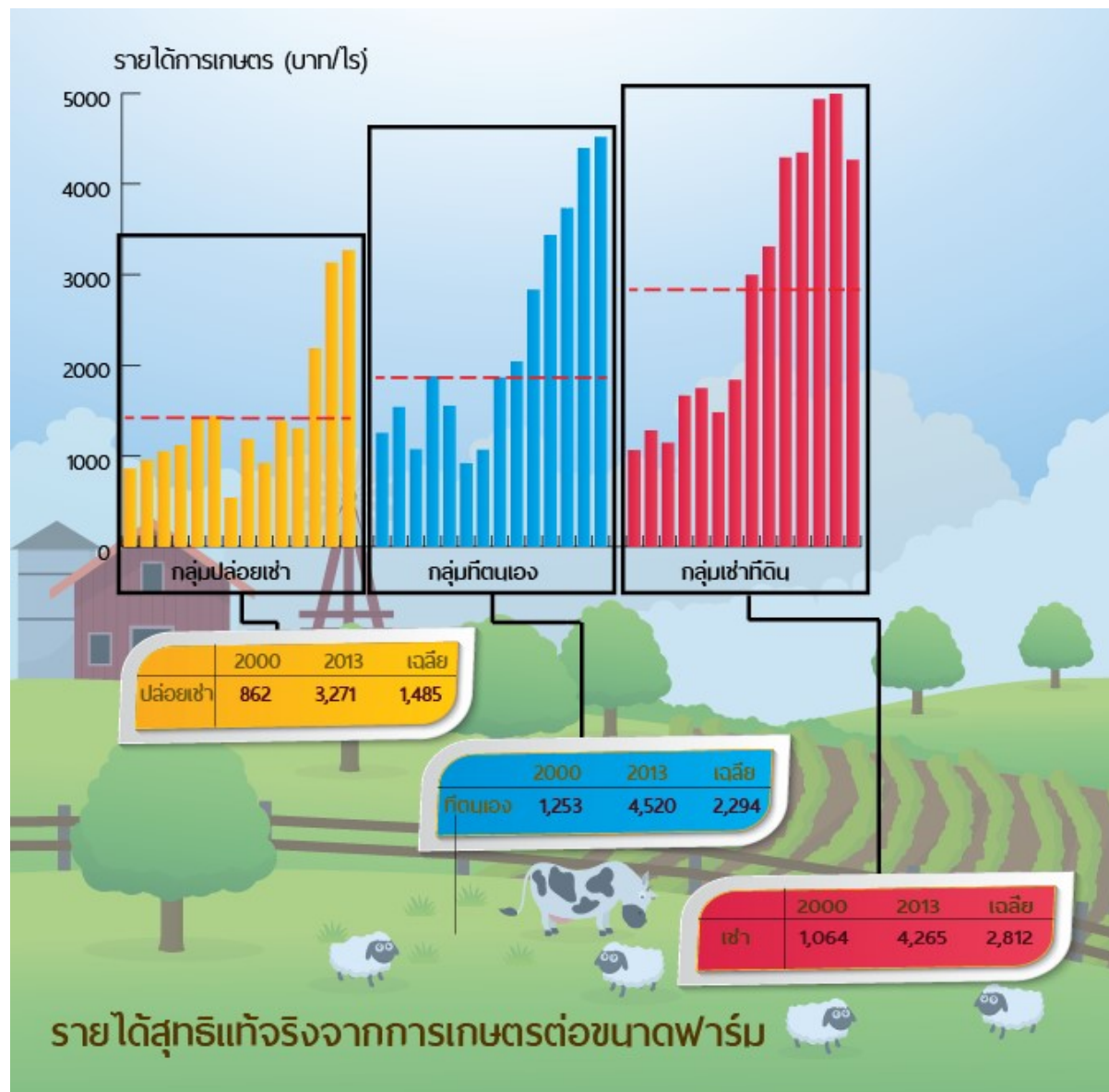
ภาพที่ 8 สัดส่วนรายได้จากภาคเกษตรและนอกภาคเกษตรของครัวเรือน

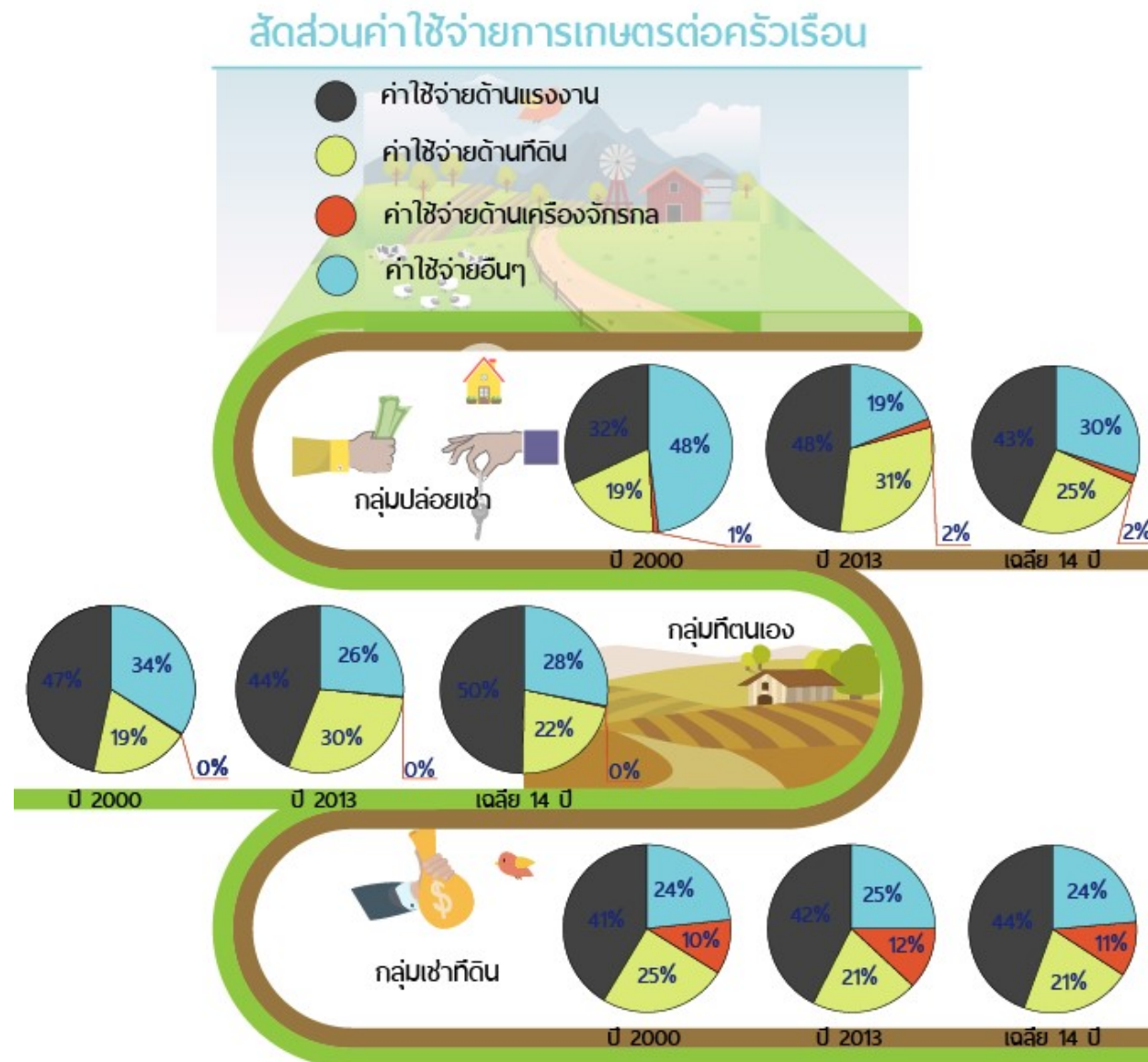
ภาพที่ 9 รายได้จากภาคเกษตรและนอกภาคเกษตรของครัวเรือน

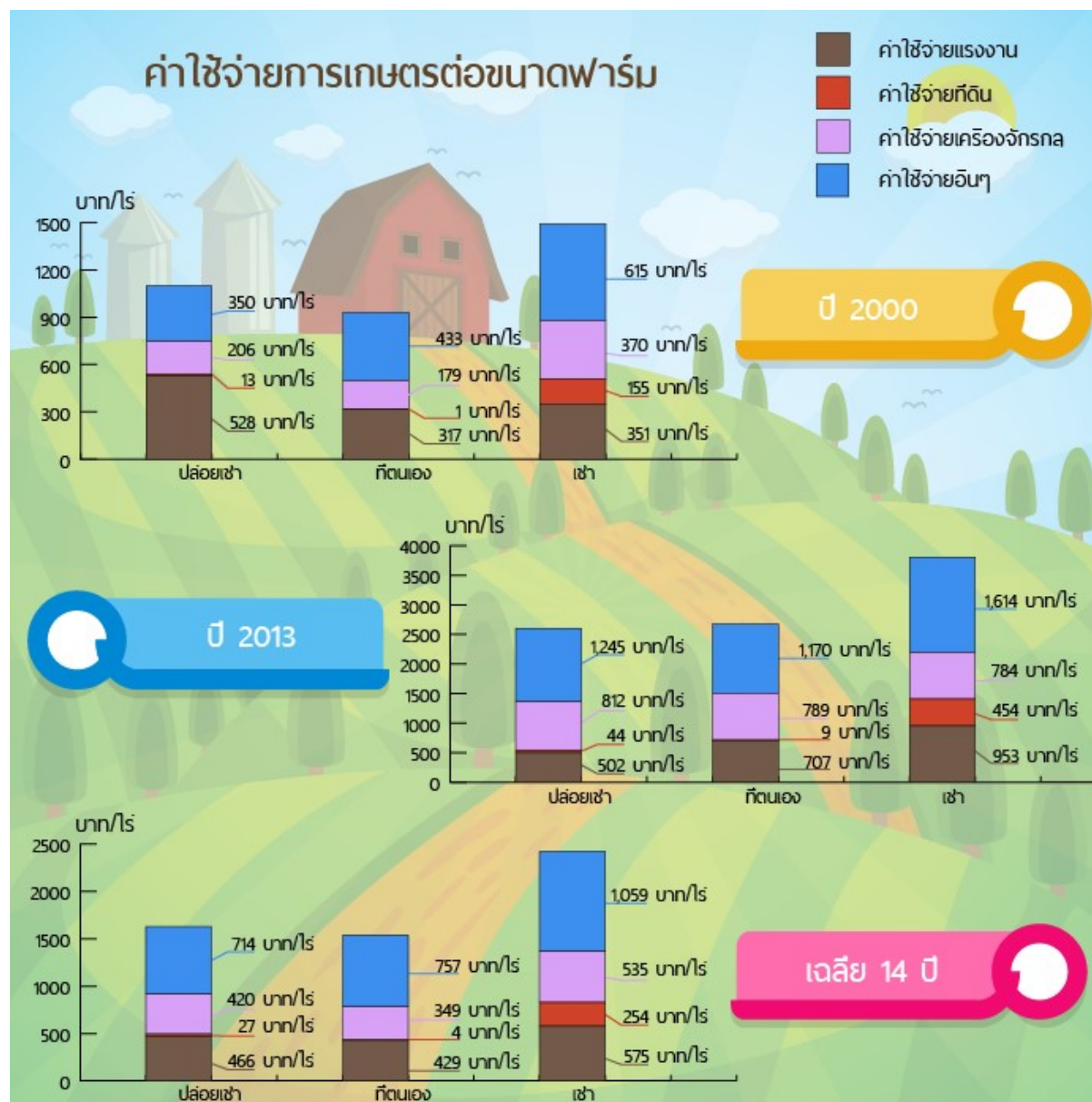
ภาพที่ 10 รายได้สุทธิจากการเกษตรต่อขนาดฟาร์ม

ภาพที่ 11 สัดส่วนค่าใช้จ่ายทางการเกษตรของครัวเรือน

ภาพที่ 12 ค่าใช้จ่ายทางการเกษตรต่อขนาดฟาร์ม

ภาพที่ 13 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการตัดสินใจเช่าที่ดินของเกษตรกร

ภาพที่ 14 บทบาทของตลาดเช่าที่ดินต่อรายได้สุทธิครัวเรือน

ภาพที่ 15 ข้อสรุปและข้อเสนอแนะ

